MARCI

CATONIS

AC

M. TEREN.

VARRONIS

DE RE RVSTI-
CA LI-
BRI,

*

Per Petrum Victorium, ad ueterum exemplarium fidem, suæ integritati restituti.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1549.

PETRVS VICTORIVS MARCELLO CERVINO CARDINALI SAL.

OST longum temporis ſpatium, Marcelle ampliſsime, reliquum tibi mei promiſsi perſoluo. Neque tamen hoc ignauia aut negligentia feci, ſed moleſtis occupationibus impeditus, rem plus quàm uoluiſſem, differre coactus ſum. Nam animũ meum, incredibileq́; ſatis tibi faciendi deſiderium, primis illis meis laboribus perſpicere potuiſti. Paucis enim diebus toto animo in onus à te mihi impoſitum incumbens, ea confeci, quæ me non inertem, neque immemorem mandatorum tuorum oſtendere potuerunt. Secuta poſtea ſunt tempora quæ me in negotio illo, quod declinare non potui, nouum atq; inexercitatum ita perturbarũt, ut non dico rerum tuarum oblitus ſim, ſed ueniam mihi te daturum ſperarim, ſi meo illi tempori inſeruiens, curam hanc aliquantulum diſtuliſſem. Idem etiam me hoc facilius à te impetraturum confiſus ſum, quòd uidebam te eodem tempore in publicis maximis rebus occupatum, ut ſi hæc ſtudia ex animo non abieciſſes, neceſſariò te remiſsius illis nauare operam putarem. Nam ſubito fortuna auctus es, & in eum dignitatis gradũ pro multis tuis meritis elatus, quò paucis aſpirare licet, & quò altius aſcẽdi nunc recte factis uix poteſt. Quæ autem artes in tam illuſtri excelſoq́; loco collocarunt, eædem te in honeſtiſsimis negotijs ſemper occupatum poſtea tenuerunt

runt,ut à nobis etiam diu abfueris, ad Carolum Cæſarem miſſus, & apud eum perſonam Maximi Pontificis geſſeris. Mirari igitur non debes, ſi tot curis te implicatum uidens, & penè tibi hæc noſtra ſtudia dimiſſa ex animo putans, ijs meis literis tibi obſtrepere nolui. Fateor enim me in hac re aliquantulum deceptum eſſe. Quanquam enim te uere ex animoq; diligere ſtudia literarum ſciebam (quippe in quibus tantum profeceras, ut paucos pares haberes, quo modo illa non amare unice poteras?) tamen exiſtimabam, te magnitudine negotiorum abreptū, & conditionis etiam, uitæq; iſtius honeſtate compulſum, alijs nunc ſtudijs operam dare. Verum non multo pòſt errorem meum cognoui, qui ex plurimorum ingenio te iudicaſſem. illi enim cum altius aſcenderunt, ſæpe etiam artes illas quæ uiam ipſis ad eos honores patefecerunt, obliuiſcuntur. Animaduerti, inquam, me de te, quem optime cognitum habere debebam, non uere exiſtimaſſe: atque hoc intelligere maxime potui, cum Romam reuerſus, ſtatim me huius æris alieni, literis tuis amantiſſime ſcriptis admonuiſti. & quanuis magnum illæ apud me pondus haberent, nec poſſem ullo pacto amplius ſalua fide creditorem ludificari: tamen eum mihi flagitatorem adpoſuiſti, qui quanuis multis de cauſis ſuauis iucundusq; eſſe poterat, tamen quod ei mandaras, impigre ſtrenueq; procurabat. Cum enim Ioannes Caſa publicis de rebus huc à Pontifice Max. miſſus eſſet, mandaſti ei, ut mecum accurate ageret, ut quam diligentiam olim in M. Varrone purgando adhibueram, eandem in Catone quemadmodum pollicitus fueram, expoliendo adhiberem. Vix igitur domū ad eum acceſſeram, hominemq; ſalutaueram, cum rem tuam ille agere cœpit, & quantum tempus illud tulit, ac multitudo ciuium quæ ingens ad eum conuenerat

rat, conceßit, mandata tua executus est. Expectabatur *enim cum summa omnium lætitia, qui ea quæ ab omnibus audiuerant de optimis moribus, eximia ingenij ui, summa omnium bonarum artium eruditione, uidere cupiebant.* Antea *enim cum in patria non admodum uixerit, magis constanti omnium fama de præclaris ipsius uirtutibus delectati fuerant, quàm illo præsente frui unquam potuissent.* Breui *igitur tunc, paucisq́; uerbis rem exposuit: nec tamen destitit, cum sæpe ad eum (quemadmodum dignitas illius, ac nostra uetus amicitia poscebat) omni illo tempore quo apud nos mansit, uentitarem, urgere me, ut id conficerem, nec ullo pacto amplius procrastinarem.* Quare *non multo pòst opus aggressus sum, & ita me in eo sedulo geßi, ut rem totam maturè confecerim.* Vt *qui tamen uellem temporis tarditatem aliquo munere compensare, ueteres meos labores in* M. Varronem *retractare cœpi, & accuratius, quomodo possem tibi plenè morem gerere, mecum diu cogitaui: statuiq́; tandem cunctos qui de rebus rusticis* Latinè *scripserunt, cum antiquis codicibus conferre, & quæcunque auxilio eorum emendassem, libello aliquo meo explicare. ita enim tu quid de singulis locis sentiam aperte perspicies, & alij etiam ex studio meo, quod ut à te ortum, ita etiam tibi acceptum referri uolo, fructum aliquem capient.* Cognoui *enim naturæ tuæ bonitatem, & mirifice te gaudere publicis commodis scio.* Nec *enim tu (quemadmodum nonnulli improbè faciunt) ea quæ studiosis literarum opem ferrent, abdis: sed contrà, quæ ingentes utilitates præbere possunt, & egregia ueterum scriptorum monumenta quæ adhuc in tenebris latent, iamdiu cogitas quomodo poßis peruulgare: & cò iam rem deduxisti, ut cito sedulitas tua, atq; alijs opitu-*

laudi incredibilis cupiditas, magnos fructus paritura sit. Quæcunque igitur possent hoc meum negotium adiuuare, comparare cœpi, magnamq; librorum copiam undique corrogaui. nec siquid in hac re industriæ aut exercitationis habeo, id cessare passus sum, sed omnibus ingenij uiribus huic studio incubui. Quid præstiterim, tu ipse, cui in primis placere cupio, & qui hoc propter ingenij acumen, & bonarum artium eruditionem egregie facere potes, iudicabis. Quòd si diutius mihi in hoc studio manere licuisset (scis enim tu, qui omnes meas cogitationes perspectas habes, in quibus nunc literis occupatus sim, & quæ multarum uigiliarum studia animo uersem) rem, ut arbitror perutilem fecissem: nec reliquis, in quo magnopere laborare deberent, fortasse reliquissem. Nec tamen is sum, qui socios aliquos laudis habere unquam recusauerim, quos etiam laboris participes habuerim: sed aliorum semper industriam excitarim, & in quo illi ingenia exercere possent ostenderim, & non parua quoque auxilia ad rem peragendam fideliter ipsis benigneq; suppeditarim. Quod autem exiguo hoc tempore, quod ex meis multis cotidianisq; occupationibus eripui, conficere potui, ad te mitto: tu, quemadmodum te facturum esse confido, si qua acute animaduerti, boni consules: si qua me fefellerunt, non reprehendes: sed aut rei ipsius difficultati, aut ingenij mei tenuitati aßignabis. Habes igitur magni illius Catonis librum de re Rustica, quantum fieri per me potuit, multis mendis inde sublatis, non parum expurgatum. Habes treis M. Varronis de rebus itidem Rusticis libros, doctißimi & grauißimi autoris, in quibus etiam ualde laboraui. Cum enim ille plurima scripserit, & omnes pene Romanos homines elegantia & multitudine scriptorũ

superarit, omniaq; fere uetustate, quæ (ut ipse sapienter inquit) pauca non deprauat, multa tollit, absumpta sint: & hi quoque rerum rusticarum, qui cum paucis alijs dissectis mutilatisq; de lingua Latina libris supersunt, male affecti essent: uolui studio, ac diligentia mea illis aliquid opis afferre: siquidem cum semper nobilitatis studiosus fuerim, hos nobilissimos auctores in squalore sordibusq; iacere, æquo animo pati non poteram. Nam de elegantia ipsius Varronis & sermonis puritate, quid ego nunc loquar? cui enim cognitum non est eum optimis temporibus uixisse, & optimos semper Latinos Græcosq; auctores pertractasse, indeq; magnam elegantissimorum uerborum syluam, & ad omnis rei naturam exprimendam appositorum, sibi cōparasse? Nam antiqui etiam auctores, & qui de eodem studio diligenter scripserunt, affirmant, eum rem rusticam eloquentiá & candore linguæ expoliuisse. Hucusq; igitur fidem meam liberaui, nec amplius tibi quod sciam debebam. Accesserunt tamen, tanquam cumulus quidam, nōnulla quæ in Columella emendaui: nā eum quoque scriptorem non neglexi. Quòd si aut meliora ipsius exemplaria nactus essem, aut ille fortasse magis emendatoris opera eguisset, plura etiam in eo restituturus fui. Totam huius mei negotij rationē in castigationibus meis explicatam inuenies: nam nonnulla etiam quæ aut à Græcis optimis auctoribus Terētius Varro acceperat, aut declaratione aliqua indigere uidebantur, adnotaui: non pauca etiam uulnera quæ sanare nō potui, aperui: in quibus nunc purgandis studiosi literarū operā ponere debebūt. Hoc ut illi facere in animum inducant, & hos meos labores qualescunq; sunt, hilari uultu aspiciant, uehementer precor: nec aliam ullam mihi tantarū molestiarū mercedē posco. Nā si indicio

tuo probatus discessero, optime & ornatißime Marcelle, ab omnibus me magnifice laudatum esse, non sine causa existimabo. Dat. XII. Cal. Quintiles. M. D. XLI. Florentiæ.

INDICES, QVIBVS QVID singulæ partes huius libri contineant, ostenditur.

In uasa

Qui

Piro

MAR. CATO

DE RE RV-
STICA.

*

ST interdum præstare, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum siet, & item fœnerari, si tam honestum siet. Maiores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posiuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quãto peiorem ciuem existimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita laudabant, Bonum agricolam, bonumq; colonũ. Amplißime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum studiosumq; rei quærendæ existimo, uerùm (ut supra dixi) periculosum & calamitosum. At ex agricolis & uiri fortißimi, & milites strenuißimi gignuntur, maximeq; pius quæstus, stabilißimusq; cõsequitur, minimeq; inuidiosus: minimeq; male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nunc (ut ad rẽ redeam) quod promisi institutum principium hoc erit.

Quomodo agrum emi, pararíq; oporteat. I

PRædium quum parare cogitabis, in animo habeto, uti ne cupide emas, ne'ue opera tua parcas uisere, & ne satis habeas semel circumire. Quoties ibis, toties magis placebit, quod bonum erit. Vicini quo pacto niteant, id animum aduertito. In bona regione bene nitere oportebit, & uti eò cum introeas, circunspicias, uti inde exiri posit,

poßit, uti bonum cælum habeat, ne calamitosum siet. solo bono sua uirtute ualeat. Si poteris sub radice montis siet, in meridiem spectet, loco salubri, operariorum copia siet, bonumq́; aquarium, oppidum ualidum propè siet, aut mare, aut amnis, qua naues ambulant, aut uia bona, celebrisq́;. Siet in ijs agris, qui non sæpe dominos mutant, qui in his agris prædia uendiderint, quos pigeat uēdidisse, uti bene ædificatum siet. Caueto alienam disciplinam temere contemnas. De domino bono colono, bonoq́; ædificatore melius emetur. Ad uillā cum uenies, uideto uasa torcula & dolia multa ne sient. ubi nō erunt, scito ratione fructuum esse. Instrumenti ne magni siet, loco bono siet. Videto quā minimi instrumenti, sumptuosusq́; ager ne siet. Scito idem agrū quod hominem, quanuis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui nō multum. Prædium quod primum siet, si me rogabis, sic dicam, De omnibus agris, optimoq́; loco si emeris iugera agri centum, uinea est prima, si uino multo siet. secundo loco hortus irriguus, tertio salictum, quarto oletū, quinto pratum, sexto campus frumentarius, septimo silua cædua, octauo arbustum, nono glandaria silua.

Patrisfamiliæ officia. 2

PAterfamiliâs ubi ad uillā uenit, ubi larem familiarem salutauit, fundum eodem die, si potest, circumeat: si non eo die, at postridie. ubi cognouit quomodo fundus cultus siet, operaq́; quæ facta infectaq́ue sient, postridie eius diei uillicum uocet, roget quid operis sit factum, quid restet, satis'ne tempori opera sient confecta, poßit'ne quæ reliqua sient conficere, & quid factum uini, frumenti, aliarumq́; rerum omnium. Vbi ea cognouit, rationem, inire oportet operarum, dierum. Si ei opus non apparet, dicit uillicus sedulo se fecisse, seruos non ualuisse, tempe-

ſtates malas fuiſſe, ſeruos aufugiſſe, opus publicum effeciſſe. Vbi eas aliaſq́; cauſas multas dixerit, ad rationem operum operarumq́; uillicum reuoca. Cum tempeſtates pluuiæ fuerint, uideto quot dies, quæ'ue opera per imbrem fieri potuerint, dolia lauari, picari, uillam purgari, frumentum transferri, ſtercus foras efferri, ſterquilinium fieri, ſemen purgari, funes ueteres ſarciri, nouoſq́; fieri: centones, cuculiones familiam oportuiſſe ſibi ſarcire. Per ferias potuiſſe foſſas ueteres tergeri, uiam publicam muniri, uepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, uirgas uinciri, ſpinas runcari, expinſi far, mundicias fieri. Cum ægrotarint, cibaria tanta dari non oportuiſſe. Vbi hæc cognita æquo animo ſient, quæ'ue reliqua opera ſient, curare uti perficiantur. rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli cauſa quæ parata ſunt, rationem uinariam, oleariam, quid uenierit, quid exactum ſiet, quid reliquum ſiet, quid ſiet quod ueneat, quæ ſatis accipienda ſient, ſatis accipiantur. Reliqua quæ ſient, ut compareant. Siquid deſit in annum, uti paretur. quæ ſuperſint, uti ueneant: quæ opus ſint locato, locentur: quæ opera fieri uelit, & quæ locare uelit, uti imperet, & ea ſcripta relinquat. pecus conſideret.

Auctionem uti faciat.

AVctionem uti faciat. Vendat oleum, ſi preciũ habeat, uinum frumentumq́; quod ſuperſit. Vendat boues uetulos, armenta delicula, oues deliculas, lanam, pelles, plauſtrum uetus, ferramenta uetera, ſeruum ſenem, ſeruũ morboſum, & ſiquid aliud ſuperſit, uẽdat. Patremfamiliâs uendacem, non emacem eſſe oportet.

Prima adoleſcentia agrum conſerere oportet. 3

PRima adoleſcentia patremfamiliæ agrum conſerere ſtudere oportet, ædificare diu cogitare oportet, conſerere cogitare non oportet, ſed facere oportet. ubi ætas acceßit ad annos XXXVI. tum ædificare oportet, ſi agrum cõſitum habeas. Ita ædifices, ne uilla fundum quærat, ne'ue fundus uillam.

Villam ruſticam uti ædificatam habeat.

PAtrem familiæ uillam ruſticam bene ædificatam habere expedit, cellam olcariam, uinariam, dolia multa, uti lubeat caritatem expectare, & rei & uirtuti, & gloriæ erit. Torcularia bona habere oportet, ut opus bene effici poßit. Olea ubi lecta ſiet, oleum fiat continuo, ne corrumpatur. Cogitato quotannis tempeſtates magnas uenire, & oleam deijcere ſolere. Si cito ſuſtuleris, & uaſa parata erũt, damni nihil erit ex tẽpeſtate, & oleum uiridius & melius fiet. Si in terra, & tabulato olea nimium diu erit, puteſcet, oleum fœtidum fiet. ex quauis olea oleum uiridius & bonum fieri poteſt, ſi tempori facies. In iugera oleti CXX. uaſa bina eſſe oportet. Si oletum bonum beneq; frequens, cultumq; erit, trapetos bonos, priuos, impares eſſe oportet: ſi orbes contriti ſient, ut cõmutare poßis, funes loreos, priuos, uectes ſenos, fibulas duodenas, medipontos, priuos, loreos, trocleas Græcanicas binas, quæ funibus ſparteis ducantur, Orbiculis ſuperioribus octonis, inferioribus ſenis citius duces. Si rotas uoles facere, tardius ducentur, ſed minore labore.

Bubilia uti bene ædificata habeas. 4

BVbilia bona, bonas præſepis, faliſcas clatratas. Clatros intereße oportet pede, Si ita feceris, pabulum boues non eijcient. Villam urbanam pro copia ædificato. In bono prædio ſi bene ædificaueris, beneq; poſiueris: ruri ſi

recte habitaueris, libentius, & sæpius uenies, fundus melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies. Frons occipitio prior est. Vicinis bonus esto. Familiam ne siueris peccare. Si te libenter uicinitas uidebit, facilius tua uendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, iumentis, materia adiuuabunt. Siquid (bona salute) usus uenerit, benigne defendent.

Villici officia. 5

HAec erũt uillici officia. Disciplina bona utatur. Feriæ seruentur. Alieno manum abstineat. Sua seruet diligenter. Litibus familia supersedeat. Siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindicet. Familiæ malæ ne sit, ne algeat, ne esuriat, opere bene exerceat, facilius malo & alieno prohibebit. Villicus si nolet male facere, nõ faciet. Si passus erit, dominus impune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut alijs recte facere libeat. Villicus ne sit ambulator, sobrius siet semper. Ad cœnam nequo eat. Familiam exerceat: consideret, quæ dominus imperauerit, fiant. Ne plus cẽseat sapere se, quàm dominum. Amicos domini eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet. Rem diuinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, uinum, oleum mutuum dederit nemini. Duas aut tres familias habeat, unde utenda roget, & quibus det: præterea nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercenarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse uelit insciente domino, neu quid dominum celauisse uelit. Parasitum ne quem habeat. Haruspicem, Augurem, Hariolum. Chaldæum ne quem consuluisse uelit. Segetem ne defrudet, nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, & id faciat

sæpe

sæpe, dum ne lassus fiat. Si fecerit, scribit in mente familiæ quid siet, & illi animo æquiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare, & ualebit rectius, & dormibit libentius. Primus cubitu surgat: postremus cubitum eat. prius uillam uideat clausa uti siet, & uti suo quisque loco cubet, & uti iumenta pabulum habeant. Boues maxima diligentia curatos habeto. Bubulcis obsequitor, partim quo libentius boues curent. Aratra uomeresq́; facito uti bonos habeas. terram cariosam caueto ne ares, ne'ue plostrum, ne'ue pecus impellas. Si ita non caueris, quò impuleris, triennij fructum amittes. Pecori & bubus diligenter substernatur, ungulæ curentur. Scabiem pecori, & iumentis caueto. id ex fame, & si impluit fieri solet. Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem serò feceris, omnia opera serò facies. Stramenta si deerunt, frondem iligneã legito, eam substernito ouibus bubusq́;. Sterquilinium magnum stude ut habeas. Stercus sedulo conserua, cum exportabis purgato & comminuito. Per autumnum euehito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, & stercus addito, frondem populneam, ulmeam, querneam cædito, per tempus eam cõdito, non peraridam, pabulum ouibus. Item fœnum, cordum, sicilimenta de prato, ea arida cõdito. Post imbrem autumni rapinam, pabulum, lupinumq́; serito.

Agrum quibus locis conseras. 6

AGrum quibus locis conseras, sic obseruari oportet. Vbi ager crassus, & lætus est sine arboribus, cum agrum frumentarium esse oportet. Idem ager si nebulosus est, rapa, raphanos, milium panicum id maxime seri oportet, in agro crasso, & caldo oleam conditiuam, radium

maiorem, sallentinam, orchitem poseam, sergianam, colminianam, albicerem, quam earum in his locis optimam dicēt esse, eam maxime serito. Hoc genus oleæ in x x v. aut in x x x. pedes conserito. Ager oleto conserundo, qui in uentum Fauonium spectabit, & soli ostentus erit, alius bonus nullus erit. Qui ager frigidior & macrior erit, ibi oleam licinianam seri oportet. Sin in loco crasso, aut calido seueris, hostus nequam erit, & ferundo arbor peribit, & muscus ruber molestus erit. Circum coronas, & circum uias ulmos serito, & partim populos, uti frondem ouibus & bubus habeas, & materia siquæ opus sit, parata erit. Sicubi in his locis ripæ, aut locus humectus erit, ibi cacumina populorum serito & arundinetum. Id hoc modo serito: bipalio uortito, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio serito. Ibi corrudam serito, unde asparagi fiant. Nam conuenit arundinetum cum corruda, eo quia foditur, & incenditur, & umbram per tempus habet. Salicem Græcam circum arundinetum serito, uti siet qui uineam alliges. Vineam quo in agro conseri oportet, sic obseruato. Qui locus uino optimus dicetur esse, & ostentus soli, ibi aminneum minusculum, & geminum eugeneum, helueolum minusculum conserito. Qui locus crassus erit, aut nebulosior, ibi aminneum maius, aut murgentinum, apicium lucanum serito. Cæteræ uites, miscellæ maxime, in quemuis agrum conueniunt.

De Fundo sub urbano. 7

Fundum suburbanum arbustum maxime conuenit habere, & ligna & uirgæ uenire possunt, & domino erit, qui utatur. In eodem fundo suum quidquid conseri oportet, arbustoq; uitem copulari. Aminneum minusculum, & maiusculum, & apicium. Hæc in ollis, ollæ in uinaceis

cond

conduntur eadem in ſapa: in muſto, in lora recte conduntur, quas ſuſpendas duracinas, aminneas maiores, & ſcantianas opportuniſsimas eſſe, uel ad fabrum ferrarium pro paſsis eæ recte ſeruantur. Poma mala ſtruthea, cotonea, ſcantiana, quiriniana, item alia conditiua mala muſtea, & punica, eo lotium ſuillum aut ſtercus ad radicem addere oportet, uti ſtabilia mala fiant. Pira uolema, aniciana, & ſementiua. Hæc conditiua in ſapa bona erunt, tarentina, muſtea, & cucurbitina. Item alia genera quamplurima ſerito, aut inſerito, oleas orchites, poſias, eæ optimæ conduntur, uel uirides in muria, uel in lentiſco contuſæ. Orchites ubi nigræ erunt & ſiccæ, ſale confricato dies v. poſtea ſalem excutito, in ſolem ponito biduum, uel ſine ſale in defrutum condito. Sorba in ſapa condere, uel ſiccare arida facias. item pira eodem modo facias.

Ficos quo loco ſeras. 8

FIcos mariſcas in loco cretoſo & aperto ſerito, africanas, & herculanas, ſaguntinas, hibernas, telanas, atras pediculo lõgo, eas in loco craſſo, aut ſtercorato ſerito. Pratum ſi irriguum habebis, fœnum non deficiet. ſi non erit, ſiccum ne fœnum deſiet ſummittito. Sub urbe hortum omne genus, coronamenta omne genus, bulbos megaricos, myrtum coniugulum & album & nigrum, laurum delphicam, & cypricam, & ſyluaticam, nuces caluas, auellanas, præneſtinas, & græcas, hæc facito uti ſerantur. fundum urbanum, & qui eum fundum ſolum habebit, ita paret, itaq; conſerat, uti quàm ſolertiſsimum habeat.

Salicta locis aquoſis. 9

SAlicta locis aquoſis, humectis, umbroſis, propter amnes ibi ſeri oportet. Et id uideto, uti aut domum opus ſient, aut ut uenire poſsint. Prata irrigua, ſi aquam habebis

id potißimum facito: si aquam non habebis, sicca quàm plurima facito. Hoc *est prædium quod ubi uis expedit facere.*

Quomodo oletum agri iugera CCXL. instruere oporteat. 10

Villicum, uillicam, operarios V. *bubulcos* III. *subulcum* I. *asinarium* I. *opilionem* I. *Summa hominum* XIII. *boues trinos, asinos ornatos clitellarios, qui stercus uectent* III. *asinum unum, oues centum, uasa olearia instructa iuga* V. *ahenum quod capiat quadrantalia* XXX. *operculum aheni, uncos ferreos* III. *urceos aquarios* III. *infidibula* II. *ahenum quod capiat quadrantalia* V. *aheni operculum, uncos* III. *labellum polulum, amphoras olearias* II. *urnam quinquagenariam unam, trullas* III. *situlum aquarium unum, peluim unam, matellionem, trullium, scutriscum, matellam, naßiternam, candelabrum, sextarium, plostra maiora* III. *aratra cum uomeribus* VI. *iuga cum loris ornata* III. *ornamenta bubus* VI. *urpicem unum, crates stercorarius* IIII. *sirpeas stercorarias* III. *semuncias* III. *instrata asinis* III. *ferramenta, ferreas* VIII. *sarcula* VIII. *palas* IIII. *rutra* V. *rastros quadridentes* II. *falces fœnarias* III. *stramentarias* VI. *arborarias* V. *secures* III. *cuneos* III. *fistulam farrariam* I. *forpices* II. *rutabulum* I. *foculos* II. *dolia olearia* C. *labra* XII. *dolia quo uinaceos condat* X. *amurcaria* X. *uinaria* X. *frumentaria* XX. *labrum lupinarium unum, serias* VI. *labrum eluacrum unum, solium unum, labra aquaria* II. *opercula dolijs, serijs priua plura, molas asinarias unas, & trusatiles unas, hispanienses unas, molilia* III. *abacum* I. *orbes aheneos* II. *mensas* II. *scamna magna* III. *scamnum in cubiculo unum, scabilla*

billa I I I. *sellas* I I I I. *solia* I I. *lectum in cubiculo* I. *lectos loris subtentos* I I I I. *& lectos tres, pilam ligneam unam, fullonicam unam, telam iogalem unam, pilas duas, pilum fabarium unum, farrearium unum, seminarium unum, qui nucleos succernat unum, modium unum, semodium unum, culcitas* V I I I. *instragula* V I I I. *puluinos* X V I. *operimenta* X. *mappas* I I I. *centones pueris* V I.

Quomodo uineam iugerum C. instituere oporteat. II

Villicum, uillicam, operarios X. *bubulcum* I. *asinarium* I. *salictarium* I. *subulcum* I. *Summa homines* XVI. *boues* II. *asinos plostrarios* II. *asinum molarium* I. *uasa torcula instructa* I I I. *dolia* V. *ubi uindemiæ esse poßint, culleum* DCCC. *dolia ubi uinaccos cõdat*, X X. *frumẽtaria* X X. *operculа doliorum, & tectoria priua, urnas sparteas* V I. *amphoras sparteas* IIII. *infidibula* II. *cola utilia* I I I. *cola, qui florem demant, tria, urceos mustarios decem. plostra duo, aratra duo, iugum plostarium* I. *iugum uinarium* I. *iugum asinarium* I. *orbem ahencum* I. *molile* I. *ahencum, quod capit culleum unum, operculum aheni unum, uncos ferreos* I I I. *ahenum coculum, quod capiat culleum, urceos aquarios* II. *amphoram naßiternam* I. *peluim* I. *matellionem* I. *trullium* I. *situlum aquarium* I. *scutriscum trullam, candelabrum, matellam, lectos* I I I I. *scamnum* I. *mensas* I I. *abacum* I. *arcam uestiariam* I. *armarium promptuarium* I. *scamna longa* V I. *rotam aquariam* I. *modium præferratum* I. *semodium* I. *labrum eluacrum* I. *solium. labrum lupinarium* I. *serias* X. *ornamenta bubus, ornamenta asinis instrata* I I I. *semuncias* I I I. *sportas fæcarias* I I I. *molas asinarias* I I I. *trusatiles unas. ferramenta, falces uineaticas* V I. *scirpiculas* V. *falces silua*-

ticas V. *arborarias* III. *ſecures* V. *& cuneos* IIII. *uo-meres ferreos* X. *palas* VI. *rutra quatuor, raſtros quadri-dentes* II. *crates ſtercorarias* IIII. *ſirpeam ſtercorariam* I. *fiaculas uineaticas* XL. *faculas ruſcarias* X. *foculos* II. *for pices* II. *rutabulum, corbulas amerinas* XX. *quala ſataria* VII. *alucos* XL. *palas ligneas* XL. *lintres* II. *culcitas* IIII. *inſtragula* IIII. *puluinos* VI. *operimenta* VI. *mappas* III. *centones pueris* VI.

Quomodo uaſa torcula V. iugerum inſtruere oporteat. 12

IN *torcularium quæ opus ſunt uaſis quinis prela tempe rata* V. *ſuperuacanea* III. *ſuculas* V. *ſuperuacaneam* I. *funes lorcos* V. *ſubductarios* V. *medipontos* V. *trocleas* V. *capiſtra* V. *aſſercula* V. *ubi prela ſita ſient* V. *ſerias* III. *uectes* XL. *fibulas* XL. *confibulas ligneas, qui arbores com primat, ſi dishiaſcent, & cuneos* VI. *trapetos* V. *cupas mi-nuſculas* X. *alucos* X. *palas ligneas* X. *rutra ferrea* V.

Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat. 13

IN *torcularium in uſu quod opus eſt.* Vrceũ *aheneum* I. *quod capiat quadrantalia quinq;, uncos ferreos tres, or-bem aheneum unum, molas unas, cribrum unum, incerni-culum unum, ſecurim unam, ſcamnum unum, ſeriam uina-riam unam, clauam torcularij unam, lectum ſtratũ, ubi duo cuſtodes liberi cubent, & tertius ſeruus unà cum factori-bus uti cubet. fiſcinas nouas ueteres. epidromum, puluinum, corium unum, lucernas craticulas duas, carnarium unum, ſcalas unas.* In cellã *oleariam hæc opus ſunt.* Dolia *olearia opercula, labra olearia* XIIII. *conchas maiores duas, & mi nores duas, trullas aheneas tres, amphoras olearias duas, ure*

urceum acquarium unum, urnam quinquagenariam unã, ſextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, ſpongias duas, urceos fictiles II. *urnales* II. *trullas ligneas duas, claues cũ cloſtris* III. *cellas duas, trutinã unam, centum põdium incertum unum, & pondera certa.*

Villam ædificandam ſi locabis. 14

V*Illam ædificandam ſi locabis nouam ab ſolo, faber hæc faciat oportet.* Parietes *omnes (uti iuſsitur) calce & cemẽtis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus ſunt, limina, poſtes iugumenta, aſſeres, fulmentas præſepis bubus hibernas, æſtiuas faliſcas, equile, cellas familiæ, carnaria* III. *orbem, ahena* II. *haras* X. *focum, ianuam maximam, & alteram quam uolet dominus, feneſtras, clatros in feneſtras maiores & minores bipedales* X. *lumina* VI. *ſcamna* III. *ſellas* V. *telas iogales duas, luminaria* VI. *paululam pilam, ubi triticum pinſant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uaſa torcula duo.* H*æ rei materiam, & quæ opus ſunt dominus præbebit, & ad opus dabit: ſuccidet, dolabit, ſerram* I. *lineam* I. *materiam duntaxat ſecabit, faciet'que.* Conduct*or lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas, terram, unde lutum fiat.* Si *de cælo uilla tacta ſiet, de ea re uerba uti fiant.* Huic *operi precium ab domino bono, qui bene præbeat quæ opus ſunt, & numos fide bona ſoluat.* In *tegulas ſingulas* II. In *tectum ſic numerabitur tegula, integra quæ non erit, unde quarta pars aberit, duæ pro una conliciares quæ erunt, pro binis putabuntur: in alijs quot erunt, in ſingulas quaternæ numerabuntur.* Villa *lapide calce fundamenta ſupra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta & antepagmenta, quæ opus erunt, indito.*

Cætera lex uti uilla ex calce, cementis pretium in tegulas singulas N. S. *loco salubri bono domino hæc, quæ supra precia posita sunt. ex signo manupretium erit: pestilenti, ubi æstate fieri non potest, bono domino pars quarta precij accedat.*

De macerijs ædificandis. 15

M*Acerias ex calce, cementis, silice uti dominus omnia opus præbeat, altam* P. V. *facito, & columen* P. I. *crassam* P. I. S. *longam* P. XIV. *& uti sublinat locari oportet.* P*arietes uillæ si locet in pedes* C. *id est,* P. X. *quoquouorsum, libellis in pedes* V. *& perticam unam* P. *uic.* N. X. *Sesquipedalem parietem dominus fundamenta faciat, & ad opus præbeat calcis in* P. *singulos longitudinem opus est modium unum, arenæ modios duos.*

Calcem partiario locandam. 16

C*Alcem partiario coquendam qui dant, ita dant.* P*erficit, & coquit, & ex fornace calcē eximit calcarius; & ligna conficit ad fornacem.* D*ominus lapidem, ligna ad fornacem, quod opus fiet, præbet.*

Materies quid anni tempestiua est. 17

R*Obus, materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam semper tempestiua est.* C*ætera materies quæ semē habet, cum semē maturum habet, tum tempestiua est.* Q*uæ materies semen non habet cum glubebit, tum tempestiua est.* E*a quæ semen uiride & maturum habet, uti semē de cupresso, de pino, quiduis anni legere possis. Item quiduis anni matura est, & tempestiua, ibi dum sunt nuces bimæ, inde semen excidet, & anniculæ eæ ubi primum incipiunt hiascere, tum legi opertet, per sementim primum incipiunt maturæ esse.* P*ostea usque adeo sunt plus menses* VIII. H*ornotinæ nuces uirides sunt.* V*lmus,*

mus, cum folia cadunt, tum iterum tempestiua est.

Torcularium si ædificare voles. 18

T*Orcularium si ædificare uoles, quadrarijs uasis, uti contra ora sient, ad hunc modũ uasa componito, arbores crassas* P. II. *altas* P. VIIII. *cum cardinibus, foramina lõga* P. III. S. =– *exculpta digitos* VI. *Ab solo foramen primũ,* P. I. S. *inter arbores & arbores, & parietes* P. II. *in* II. *arbores* P. I. =– *arbores ad stipitem primũ directos* P. XVI. *stipites crassi* P. II. *alti cum cardinibus* P. X. *sucula præter cardines* P. VIIII. *prelũ lõgũ* P. XXV. *inibi lingulã* P. II. S. *pauimẽtũ binis uasis cũ canalibus duobus* P. XXXIIII. *trapetibus locũ dextra, sinistra, pauimẽtũ* P. XX. *inter binos stipites uectibus locũ* P. XXII. *Alteris uasis ex aduersum ab stipite extremo ad parietẽ, qui pone arbores est,* P. XX. *Summa torculario, uasis quadrarijs latitudine* P. LXVI. *lõgitudine* P. LII. *Inter parietes arbores ubi statues fundamẽta bona facito, alta* P. V. *inibi lapides silices totũ forũ lõgũ* P. V. *latũ* P. II. S. *crassum* P. I. S. *Ibi foramẽ pedicinis duobus facito. ibi arbores pedicino in lapide statuito. Inter duas arbores, quod loci supererit, robore expleto, eo plumbũ infundito, superiorem partem arborũ digitos sex altam facito siet, eo capitulũ robustũ indito, uti siet stipites ubi stent. Fundamenta* P. V. *facito. ibi silicem longum* P. II. S. *latum* P. II. S. *crassum* P. II. S. *planum statuito, ibi stipites statuito. Item alterum stipitem statuito: insuper arbores stipitesq́ue trabem planã imponito, latam* P. II. *crassam* P. I. *longam* P. XXXVII. *Vel duplices indito, si solidas non habebis. sub eas trabes inter canales, & parietes extremos, ubi trapeti stent, trabeculam pedum* XXIII. S. *imponito sesquipedalem, aut binas pro singulis eo supponito. In ijs trabeculis trabes,*

bes, quæ insuper arbores stipites stant collocato. In ijs tignis parietes extruito, iungitóque materiæ, uti oneris satis habeat. Aream ubi facies, P. V. *fundamenta alta facito, lata* P. VI. *aream, & canalem rotundam facito latam* P. IIII. S. =- *Cæterum pauimentum totum fundamenta pedum duorum facito. Fundamenta primum festucato, postea cementis minutis, & calce arenato semipedem unũquodque corium struito. Pauimenta ad hunc modum facito, ubi libraueris, de glarea, & calce arenato primũ coriũ facito, id pilis subigito, idem alterum corium facito. eo calcem cribro succretam indito alte digitos duo. ibi de testa arida pauimentum struito. ubi structum erit, pauito, fricatoq́;, uti pauimentum bonum fiet. Arbores, stipitesq́; robustas facito, aut pineas. Si trabes minores facere uoles, canales extra columnã expolito. si ita feceris, trabes pedũ* XXII. *longæ opus erũt. Orbem olearium latũ pedibus* IIII. *punicanis coagmentis facito, crassum digitos* VI. *facito, subscudes iligneas adindito. Eas ubi confixeris clauis corneis occludito. In eum orbem tris cathenas indito. Eas cathenas cum orbibus clauis ferreis corrigito. Orbem ex ulmo, aut ex corylo facito. Si utrunq; habebis, alternas indito.*

In vasa vinaria stipites. 19

IN uasa uinaria stipites arboresq́; binis pedibus altiores facito, supra foramina arborum pedem quæque uti absient, unæ fibulæ locum facito. semipedem quoquouersum, in suculam sena foramina indito. foramen, quod primum facies, semiped em ab cardine facito, cætera diuidito quàm rectissime. Porculum in media sucula facito. Inter arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio prelũ recta situm fiet.

ſiet. Lingulam cum facis, de medio prelo collibrato: ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamēti facito. Vectes longißimos pedum XIIX. ſecūdos pedum XVI. tertios pedum XV. remiſſarios pedum XII. alteros pedum X. tertios pedum VIII.

Trapetum quomodo concinnare oporteat. 20

COlumellam ferream, quæ in miliario ſtat, eā rectam ſtare oportet in medio ad perpendiculum, cuneis ſalignis circunfigi oportet bene. eo plumbū offundere caueat, nil abet columella. Si mouebitur, eximito, denuo eodem modo facito, ne ſe moueat. Modiolos in orbis, oleaginos ex orchite olea facito & eos circūplūbato, caueto ne laxi ſient. Si autem labent, in cupam eos indito. tunicas ſolidas, & latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clauis duplicibus, ne cadant.

Cupam quomodo ædifices. 21

CVpam facito P. X. tam craſſam, quàm modioli poſtulabunt, mediam inter orbis, quæ conueniat, tam craſſam, quàm columella ferrea erit. Eam mediam pertundito, uti in columella indere poßis. Eo fiſtulam ferream indito, quæ in columellam conueniat, & in cupam. Inter cupam dextra, ſiniſtra pertundito late digitos primoris IIII. alte digitos primoris tres, ſub cupa tabulā ferream lata cupa media erit, pertuſam figito, quæ in columellam cōueniat dextra, ſiniſtra foramina ubi feceris, laminis circumplectito, replicato in inferiorem partem cupæ omnis quatuor laminas dextra, ſiniſtra foramina utrinque ſecus laminas. Sublaminas pollulas minutas ſupponito, eas inter ſeſe configito, ne foramina maiora fiant, quo copulæ minuſculæ indentur. Cupam, qua fini in modiolos erit, utrinq;

utrinque secus imbricibus ferreis quatuor desues, ibi utrinque secus facito, qui figas. imbrices medias clauulis figito. Supra imbrices extrinsecus cupam pertundito, qua clauus eat qui orbem cludat. Insuper foramen librariū ferreum digitos sex latū indito, pertusum untrunque secus qua clauus eat. Hæc omnia eius rei causa fiunt, uti ne cupa in lapide conteratur. Armillas IIII. facito, quas circum orbem indas, ne cupa & clauus conterantur. Intrinsecus cupam materia ulmea aut faginea facito. Ferrum factum, quod opus erit, uti idem faber figat HS. LX. opus sunt, cū plumbum cupam cnuito HS. IIII. cupam qui concinnet, & modiolos qui indat, & plumbet operas fabri dūtaxat HS. VIII. Idem trapetum oportet accommodet. Summa sumpti HS. LXXII. præter adiutores.

Trapetum quomodo ædifices. 22

TRapetum hoc modo accommodare oportet, librator uti statuatur pariter. ab labris digitum minimum orbem abesse oportet ab solo mortarij orbes cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem & miliariū unum digitum interesse oportet. si plus intererit, atque orbes nimium aberunt, funi circunligato miliarium arcte crebro, uti expleas quod nimium interest. Si orbes altiores erunt atq; nimium mortarium deorsum teret orbiculos ligneos pertusos in miliarium, in columellam supponito, eo altudinem temperato. Eodem modo latitudinem orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, usq; dum recte temperabitur. Trapetus emptus est in Suessano HS. CCCC. & olei p.l. compusturæ HS. LX. uectura boum, operas sex homines VI. cum bubulcis HS. LXII. cupam ornatam HS. LXXII. pro oleo HS. XXV. S. S. HS. DCXXIX. Pompeijs emptus ornatus HS. CCCXXCIIII. uectura

ra H. C C X X C. *Domi melius concinnatur, & accommoderatur.* Eo *sumpti opus* H. L X. *Summa,* H. D C C X X I I I I. *Si orbes in ueteres trapetos parabis medios crassos* P. I. *digitos* I I I. *altos* P. I. *foramen semipedem quoquouersum. cos cum aduexeris, ex trapeto temperato. Ii emuntur ad* Rufri *macerias* H. C X X C. *temperantur* H. X X X. *tantidem* Pompeijs *emitur.*

Ad vindemiam quæ opus sunt vt parentur. 23

F*Ace ad uindemiam, quæ opus sunt, uti parentur. uasa lauentur: corbulæ sarciantur, picentur dolia: quæ opus sunt, picentur. cum pluet quala parentur, sarciantur. far molatur.* Bennæ *emantur. oleæ caducæ salliantur.* Vuas *miscellas ad uinum præliganeum, quod operarij bibant, ubi tempus erit, legito. siccum puriter omnium dierū pariter in dolia diuidito. Si opus erit, defrutum indito in mustum, de musto lixiuo coctum, partem quadragesimā addito defruti, uel salis sesquilibram in culleum.* Marmor *si indes in culleum, libram indito. id indito in urnam, misceto cum musto. id indito in dolium resinam si indes, in culleum musti.* P. I I I. *bene comminuito, indito in fiscellam & facito uti in dolio musti pendeat. eam quassato crebro, uti resina condeliquescat.* Indideris *defrutum, aut marmor, aut resinam, dies* X X. *permisceto crebro tribulato quotidie.* Tortiuum *mustum circuncidaneum suo cuique dolio diuidito, additoq; pariter.*

Vinum Græcum quomodo fiat. 24

V*Inum Græcum hoc modo fieri oportet:* Vuas *Apicias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius musti culleum aquæ marinæ ueteris quadrātalia* I I. *uel salis puri modium.* Eum *in fiscella suspendito, sinitoq; cum musto distabescat*

distabescat. Si helueolum uinum facere uoles, dimidiũ helueoli, dimidium apicij uini indito, defruti ueteris partem trigesimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem trigesimam defruti addito.

Vua cocta vt seruetur. 25

Qvum uinum coctum erit, & quum legetur facito uti seruetur familiæ primum suisq́;, facitoq́; studeas bene percoctum siccumq́; legere, ne uinum nomen perdat. Vinaceos, quotidie recẽtes succernito, lecto retibus subtento cribrum illius rei parato, eos conculcato in dolia picata, uel in lacum uinarium picatum. id bene operito, iubeto oblini, quod des bubus per hyemẽ. Indidem, si uoles, lauito. paulatim erit lorea familiæ, quod bibat.

Vindemia facta vt vasa torcula subligentur. 26

Vindemia facta uasa torcula, corbulas, fiscinas, funes, patibula, fibulas iubeto suo quicquid loco cõdi. Dolia cũ uino bis in die face extergeãtur. Priuasq́; scopulas in dolia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circunfrices. Vbi erit lectum dies triginta, si bene deacinata erunt dolia, oblinito. Si uoles de fæce demere uinum, tum erit ei rei optimum tempus.

Sementim vt facias. 27

SEmentim facito, ocinum, uiciam, fœnum Græcum, fabam, eruum, pabulũ bubus. Alteram, & tertiã pabuli sationẽ facito. Deinde alias fruges serito. Scrobis in ueruacto oleis, ulmis, uitibus, ficis, simul cũ semine serito. Si erit locus siccus, tũ oleas per sementim serito, & quæ antè satæ erunt, teneras tum supputato, & arbores ablaqueato,

Oleas & reliqua semina cum seres quomodo seras. 28

Oleas,

OLeas, ulmos, ficos, poma, uites, pinos, cupressos cum seres, bene cum radicibus eximito cũ terra sua quamplurima, circumligatoq́; uti ferre poßis. in aluco aut in corbula ferri iubeto. Caueto cum uentus siet aut imber, effodias, aut feras. nam id maxime cauendum est. In scrobe cum pones, summam terram subdito. postea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene, deinde festucis uestibusq́; calcato quã optime poteris. Id erit ei rei primum. Arbores craßiores digitis v. quæ erunt, eas præcisas serito, oblinitoq́; fimo summas, & folijs alligato.

Stercus ut diuidas. 29

STercus diuidito sic. Partem dimidiam in segetem, ubi pabulum seras, inuehito. Et si ibi olea erit, simul ablaqueato, stercusq́; addito. Postea pabulum serito, partem quartam circum oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terraq́; stercus operito. Alteram quartam partem in pratum reseruato, idq́; tam maxime opus erit, ubi fauonius flabit. Euehito luna silenti.

Bubus frondem. 30

BVbus frondem ulmeam, populneam, querneam, ficulneam usquedum habebis, dato. Ouibus frondem uiridem, usquedũ habebis, præbeto. Vbi sementim facturus eris, ibi oues delectato, & frondem usq; ad pabula matura. Pabulum aridũ quod condideris in hieme, quàm maxime conseruato, cogitatoq́; hieme quàm longa siet.

Ad oleam cogendam quæ pares. 31

AD oleam cogendam quæ opus erunt, parentur. Vimina matura, salix per tempus legatur, uti siet unde corbulæ fiant, & ueteres sarciantur. Fibulæ unde fiant aridæ iligneæ, ulmeæ, nuceæ, ficulneæ face uti in stercus, aut in aquam conijciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. ue-

ctes ilignecs, acrufolios, laurcos, ulmeos facito, uti sient parati. Prelum de carpino atra potißimum facito. ulmeam, pineam, nuceam, hanc atque aliam materiem omnem cum effodies, luna decrescente eximito, post meridiem, sine uento austro. Tum erit tempestiua, cum semen suum maturum erit. Cauetoq; per rorem trahas, aut doles. Quæ materies semen non habebit, cum glubet, tempestiua erit. Vento austro caueto, nequam materiem, ne'ue uinum tractes, nisi necessario.

Vineæ arboresq; ut mature putentur. 32

VIneas, arboresq; mature face incipias putare. Vites propages sulcos, sursum uorsum, quo ad eius facere poteris, uitis facito uti ducas. Arbores hoc modo putentur, rami uti diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædantur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene nodentur per omnes ramos. diligenter caueto ne uitem præcipites, & ne nimium perstringas. Arbores facito uti bene maritæ sint, uitesq; uti satis multæ afferantur, & sicubi opus erit, de arbore deijciantur, & in terram deprimantur, & biennio post præcidito ueteres.

Vinea ut curetur. 33

VIneam sic facito, uti curetur: Vitem bene enodatam deligato recte, flexuosa uti ne siet, sursum uorsum semper ducito, quo ad eius poteris; uinarios custodesq; recte relinquito. Quam altißimam uineam facito, alligatoq; recte, dum ne nimium constringas; hoc modo eam curato. Capita uitium per sementim ablaqueato. Vineam putatam circunfodito. arare incipito, ultro citroq; sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, sic occato ueteres, quamminimũ castrato, potius, si opus erit, deijcito, biennioq; post præcidito. Vitem nouellam resecari

cari tum erit tempus, ubi ualebit. Si uinca à uite calua erit, sulcos interponito, ibiq; uiuiradicem serito, umbram ab sulcis remoueto crebroq; fodito. In uinea uetere serito ocinum. Si macra erit, quod granum capiat ne serito, & circum capita addito stercus, palcas, uinaceas, aliquid horum, quo rectius ualeat. Vbi uinea frondere cœperit, pampinato. Vineas nouellas alligato crebro, ne caules persringantur. Et quæ iam in perticam ibit, eius pampinos teneros alligato leuiter, corrigitoq;, uti recte spectent. Vbi uua uaria fieri cœperit, uites subligato, pampinato, uuasq; expellito, circum capita sarito.

Salictum ut suo tempore cædatur.

S*Alictum suo tempore cædito, glubito, arcteq; alligato. Librũ conseruato, cum opus erit in uinea ex eo in aquã conijcito alligato. Vimina unde corbulæ fiant, conseruato.*

De sementi facienda. 34

R*Edeo ad sementim. ubi quisque locus frigidissimus, aquosissimusq; erit, ibi primum serito. In calidissimis locis sementim postremum fieri oportet. terram caue cariosam tractes.*

De agro rubricoso.

A*Ger rubricosus & terra pulla, materina, rudecta, arenosa: item quæ aquosa non erit, ibi lupinum bonum fiet. In creta, & uligine, & rubrica, & agro qui aquosus erit, semen adoreum potissimum serito, quæ loca sicca & non herbosa erunt, aperta ab umbra, ibi triticum serito.*

De faba, & uicia, siligine, hordeo, ubi serantur. 35

F*Abam in locis ualidis non calamitosis serito. Viciam & fœnum Græcũ quamminime herbosis locis serito. Siliginem, triticum in loco aperto, celso, ubi sol quàm diu-*

tißime fiet, ſeri oportet. Lentim in rudecto & rubicoſo loco, qui herboſus non ſiet, ſerito. Hordeum qui locus nouus erit, aut qui reſtibilis fieri poterit, ſerito. trimeſtrem quo in loco ſementim maturam facere non potueris, & qui locus reſtibilis craßitudine fieri poterit, ſeri oportet. Rapinam & coles rapicij unde fiant, & raphanum in loco ſtercorato bene aut in loco craſſo ſerito.

Quæ ſegetem ſtercorent. 36

QVæ ſegetem ſtercorant. Stercus columbinū ſpargere oportet in pratum, uel in hortum, uel in ſegetem. Caprinum, ouillum, bubulum, item cæterum ſtercus omne ſedulo conſeruato. Amurcam ſpargas, uel irriges ad arbores, circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquæ dimidio addito, ablaqueato prius non alte.

Quæ mala in ſegete ſint. 37

SI carioſam terram tractes. cicer quod uellitur, & quod ſalſum eſt, eo malum eſt. Hordeum, fœnum græcum, eruum, hæc omnia ſegetem exſugunt, & omnia quæ uellun tur. nucleos in ſegetem ne indideris.

Quæ ſegetem ſtercorent fruges.

LVpinum, faba, uicia. Stercus unde facias. ſtramenta, lupinum, paleas, fabalia, acus, frondem iligneam, querneam. Ex ſegeti uellito ebulum, cicutam & circum ſalicta herbam altam, uluamq;, eam ſubſternito ouibus, buбusq;, frondem putidam. partem de nucleis ſuccernito, & in lacum conijcito, eo aquam addito, permiſceto rutro bene. Inde lutum circum oleas ablaqueatas addito, nucleos combuſtos item addito. Vitis ſi macra erit, ſarmenta ſua concidito minute, & ibidem inarato, aut infodito. Per hiemem lucubratione hæc facito. Ridicas & palos quos pridie in tecto poſueras, ſiccos dolato, faculas facito. Stercus

egerito

egerito, nisi intermestri, lunaq; dimidiata. tum ne tangas. Materiam quam effodies, aut præcides, abs terra diebus septem proximis quibus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quam materiam doles, neu cædas, neu tangas si potes, nisi siccam, neu gelidã, neu rorulentam. Frumenta face bis sarias runcesq;, auenamq; destringas.

De uinea & arboribus putatis.

D*E uinea & arboribus putatis sarmenta degere, & fiscinam facere, & uitis, & ligna in caminum ficulna, & codicillos domino in acceruum componeto.*

De fornace calcaria. 38

F*Ornacem calcariam pedes latam x. facito, altam pedes x x. usque ad pedes* I I I. *summam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti satis siet, ubi cinerem concipiat ne foras sit educendus. Fornacemq; bene struito, facito fortax totam fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin semper siet, ne'ue noctu, ne'ue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, in fornacem, quàm candidißimum, quamminime uarium indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorsum facito. Vbi satis foderis, tum fornaci locum facito, uti quàm altißima, & quamminime uentosa siet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facias lateres summam statuito, aut cementis cum luto summum extrinsecus oblinito. Cum ignem subdideris, siqua flamma exibit, nisi per orbem summum luto oblinito. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi austrum caueto maxime. Hoc signi erit, ubi calx cocta erit, summos lapides coctos esse oportebit. item infimi lapides cocti cadent, &*

flamma minus fumosa exibit. Si ligna, & uirgas non poteris uendere, neque lapidem habebis unde calcem coquas, de lignis carbones coquito, uirgas & sarmenta, quæ tibi usioni supererunt, in segete comburito. Vbi eas combusseris, ibi papauer serito.

Vbi tempestates malæ erunt quid fieri posit. 39

VBi tempestates malæ erunt, cum opus fieri non poterit, stercus in sterquilinium egerito. Bubile, ouile, cortem, uillam bene purgato. Dolia plumbo uincito, uel materie quernea, uirisicca alligato. Si bene sarceris, aut bene alligaueris, & in rimas medicamentum indideris, beneq; putaueris quoduis dolium, uinarium facere poteris. Medicamentum in dolium hoc modo facito. Ceræ P. I. *resinæ* P. I. *sulfuris,* P. ʒʒ. *Hæc omnia in calicem nouum indito. eo addito gypsum contritum, uti craßitudo fiat quasi emplastrum, eo dolia sarcito. Vbi sarceris, qui colorem eundem facias, cretæ crudæ partes duas, calcis tertia commisceto: inde laterculos facito, coquito in fornacem, cum conterito idq; inducito. Per imbrem in uillam quærito quid fieri possit. Ne cessetur munditias facito. Cogitato, si nihil fiet, nihilo minus sumptum futurum.*

Per uer quæ fiant. 40

PEr uer hæc fieri oportet. Sulcos & scrobes fieri seminarijs. Vitiarijs locum uertiuites propagari. In locis craßis & humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet. Ficos, oleas, mala, pira, uites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine uento austro. Oleas, ficos, pira, mala hoc modo inserito: Quem ramum insiturus eris, præcidito, inclinato aliquantum, ut aqua defluat. Cum præcides, caueto ne librum conuellas. Sumito tibi surculum durum, cum

præa

præacuito, salicem Græcam discindito, argillam, uel cretam coaddito, arenæ paululum, & fimum bubulum. Hæc unà bene condepsito, quammaxime uti lentam fiat, capito tibi scissam salicem, ea stirpem præcisum circunligato, ne liber frangatur. Vbi id feceris, surculum aridum præacutum inter librum & stirpem artito primores digitos duos, postea capitò tibi surculum. quod genus inserere uoles, cum primorem præacuito obliquum primores digitos duos. surculum aridum quem artiueras, eximito, eo artito surculum: quem inserere uoles librum ad librum uorsum facito, artito usqueadeo quo præacueris. Idem alterum, surculum tertium, quartum facito. Quot genera uoles, tot indito, salicem Græcā amplius circunligato, luto depsto, stirpē oblinito, digitos crassos III. Insuper lingua bubula obtegito, si pluat, ne aqua in librum permanet. eam linguam insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circundato, alligatoq;, ne gelus noceat.

Insitio uitis aliarumq; rerum. 41

VItis insitio una est per uer, altera est cum uua floret, ea optima est. Pirorum ac malorū insitio per uer, & per solstitium dies quinquaginta, & per uindemiam. Oleæ & ficorum insitio est per uer. Vitem sic inserito, præcidito quam inseres, eam mediam diffindito per medullam. eo surculos præacutos artito. Quos inseres medullam cum medulla componito. Altera insitio est: Si uitis uitem continget, utriusque uitem teneram præacuito, obliquo inter sese medullam cum medulla libro colligato. Tertia insitio est: Terebra uitem quam inseres, pertundito, eo duos surculos uitigineos, quod genus esse uoles, insectos obliquos artito ad medullam. facito ijs medullam cum medulla coniungas, artitoq; ea qua terebraueris, alterum ex al-

tera parte eos ſurculos facito ſint longi pedes binos, eos in terram dimittito, replicatoq́; ad uitis caput, medias uitis uinclis in terram defigito, terraq́; operito. Hæc omnia luto depſto oblinito, alligato, integitoq́; ad eundem modum, tanquam oleas.

Ficos & oleas alio modo. 42

FIcos & oleas altero modo, quod genus aut ficum, aut oleam eſſe uoles, inde librum ſcalpro eximito, alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus eſſe uoles, eximito, apponito in eum locum, unde execaueris in alterum genus, facitoq́; uti conueniat. Librum longum facito digitos I I I. S. latum digitos tres. ad eundem modum oblinito, integito, uti cætera.

Sulcos quomodo facias. 43

SVlcos, ſi locus aquoſus erit, alueatos eſſe oportet latos ſummos pedes I I I. altos pedes I I I I. infimum latum pedem unum, & palmum. eos lapide conſternito. ſi lapis non erit, perticis ſaligneis uiridibus controuerſis collatis conſternito. ſi pertica non erit, ſarmentis colligatis. Poſtea ſcrobes facito altos P. I I I. S. latos pedes I I I I. & facito de ſcrobe aqua in ſulcum defluat, ita oleas ſerito.

Vitibus ſulcos propagationesq́;.

VItibus ſulcos & propagines, ne minus pedibus I I. S. quoquo uerſus facito. Si uoles uinea cito creſcat, & olea quam ſeueris, ſemel in menſe ſulcos, & circum capita oleagina quot mēſibus uſq; donec trimæ erunt, fodere oportet. Eodem modo cæteras arbores procurato.

Olea quo tempore putetur. 44

OLiuetum diebus X V. ante æquinoctium uernum incipito putare. Ex eo die dies X L V. recte putabis. In hoc

modo

modo putato, qua locus recte ferax erit, quæ arida erunt. & siquid uentus interfregerit, ea omnia eximito. qua locus ferax non erit, id plus concidito, aratóque bene enodato, stirpesq́; leueis facito.

De taleis oleagineis 45

T*Aleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligenterq́; tractato, ne liber laboret. cum dolabis aut secabis, quas in seminario saturus eris, pedalis facito, eas sic inserito.* Locus *bipalio subactus siet, beneq́; terra tenera siet, beneq́; glutus siet.* Cum *taleam demittes, pede taleam opprimitto. si parum descēdet, malleolo aut mateola adigito, cauetoq́; ne librum scindas cum adiges.* Palo *prius locum ne feceris, quo taleā demittas: si ita feceris uti stet talea, melius uiuet.* Tale*æ ubi trimæ sunt, tum denique maturæ sunt, ubi liber sese uertet. Si in scrobibus aut in sulcis seres, ternas taleas ponito, easq́; diuaricato supra terram, ne plus* IIII. *digitos transuersos emineant, uel oculos serito.*

Seminarium quomodo fiat. 46

S*Eminarium ad hunc modum facito:* Locum *quàm optimum & apertißimum & stercorosißimum poteris, & quàm simillimum genus terræ eæ, ubi semina positurus eris, & uti ne nimis longe semina ex seminario ferantur, eum locum bipalio uortito, delapidato, circumq́; sepito bene, & in ordine serito, in sesquipedem quoquouorsum taleam demittito, opprimitoq́; pede. Si parum deprimere poteris, malleo aut mateola adigito.* Digitum *supra terram facito semina emineant, fimoq́; bubulo summam taleam oblinito, signumq́; apud taleam apponito, crebroq́; sarito. Si uoles cito semina crescant, ad eundem modum alia semina serito.*

Harundo quomodo feratur. 48

HArundinem ſic ſerito. ternos pedes oculos diſponito. uitiarium eodem modo facito, ſeritoq́;. ubi uitis bima erit, reſecato. ubi trima erit, eximito, ſi pecus paſcetur. ubi uitem ſerere uoles, ter prius reſecato, quàm ad arborem ponas. ubi v. nodos ueteres habèbit, tum ad arborem ponito. quotannis porrinam inſerito, quotannis habebis quod eximas.

Pomarium ſeminarium. 48

POmarium ſeminarium ad eundem modum, atque oleagineum facito. Suum quicquid genus talearum ſerito. Semen cupreſsi ubi ſeres, bipalio uortito. uere primo ſerito. porcas pedes quinos latas facito: eo ſtercus minutum addito, conſarito, glebasq́; comminuito. Porcam planam facito, paulum concauam. Tum ſemē ſerito, cribro tanquam linum, eo terram cribro incernito, altam digitum tranſuerſum. Eam terram tabula aut pedibus complanato, furcas circum offigito. eo perticas intendito. eo ſarmenta aut crates ficarias imponito, quæ frigus defendant, & ſolem. uti ſubtus homo ambulare poſsit, facito: crebro runcato: ſimul herbæ inceperint naſci, eximito. Nam ſi herbam durā uelles, cupreſſos ſiuml euelles. Ad eundem modum ſemen pirorum, malorum ſerito, tegitoq́;. Nuces pineas ad eundem modum, niſi tanquam allium ſerito.

De uinea uetere. 49

VIncam ueterem ſi in alium locum transferre uoles, duntaxat brachium craſſam licebit. Primū deputato, binas gemmas, ne amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito, uſque radices perſequitor, & caueto ne radices ſaucies. ita uti fuerit, ponito in ſcrobe, aut in ſulco, operitoq́;, & bene occulcato. Eodemq́; modo uineā ſtatuito, alligato

ligato, flexatoq́; uti fuerit, crebroq́; fodito.

Prata quomodo stercorentur. 50

PRata *primo uere stercorato luna silenti. Quæ irrigua non erũt, ubi fauonius flare cœperit. Cum parata defendes, depurgato, herbasq́; malas omneis radicitus effodito. Vbi uineam deputaueris, aceruum lignorum uirgarumq́; facito. Ficos interputato, & in uinea ficos subradito alte, ne eas uitis scandat. Seminaria facito, & uetera resarcito. Hoc facito antequam uineam fodere incipias.*

Vbi daps profanata erit. quid fiat.

VBi *daps profanata comestaq́; erit, uerno arare incipito, & loca primum arato quæ siccißima erunt: & quæ craßißima & aquosißima erunt, ea postremum arato, dum ne prius obdurescant.*

Propagatio oleæ pomorumq́;. 51

PRopagatio *pomorum, aliarum arborum. Ab arbore abs terra pulli, qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitoq́; primorem partem, uti radicem capiat: inde biennio post effodito, seritoq́;. Ficum, oleã, malum punicum, cotoneum, aliaq́; mala omnia, laurum, myrtum, nuces prænestinas, platanum. Hæc omnia à capite propagari eximiq́; seriq́; eodem modo oportet.*

Quæ diligentius propagari uoles. 52

QVæ *diligentius propagari uoles, in aulas, aut in qualos pertusos propagari oportet, & cum ijs in scrobem deferri oportet. In arboribus, ubi radices capiant, calicẽ, pertundito per fundũ, aut, qualũ. ramum, quem radicem capere uoles, traijcito. Eum qualum, aut calicem terra impleto, calcatoq́; bene, in arborem relinquito. Vbi ita fuerit, ramum sub qualo præcidito. Qualum incidito*

ex una

ex una parte perpetuum. Si uero calix erit, conquassato, cum eo qualo, aut calice in scrobem ponito. Eodem modo uitem facito, eam anno post præcidito, scritoq; cum qualo. Hoc modo quod genus uis propagabis

De fœnisicia. 53

FOenum ubi tempus erit, secato, cauetoq; ne sero seces, Prius quàm semen maturum siet, secato, & quod optimum fœnum erit seorsum condito. Per uer cum arabunt antequam ocinum, des quod edunt.

Bubus pabulum. 54

BVbus pabulum hoc modo parari dariq; oportet. Vbi sementim patraueris, glandem parari legiq; oportet, & in aquam conijci. Inde semodios, singulis bubus in dies dari oportet, & si non laborabunt, pascantur, satius erit, aut modium uinaciorum quos in dolium condideris. Interdiu pascito, noctu fœni pondo x x v. uni boui dato. Si fœnum non erit, frondem iligneam & ederaceam dato. Paleas triticeas, & ordeaceas, acus fabaginum, uiciam, uel de lupino: item de cæteris frugibus omnia condito. Cum stramenta condes, quæ herbosissima erunt in tecto condito, & sale spargito. deinde ea pro fœno dato. Vbi uerno dare cœperis, modium glandis aut uinaciorum dato, aut modium lupini macerati, & fœni pondo x v. Vbi ocinum tempestiuum erit, dato primum. Manibus carpito, id renascetur. quod falcula secueris, non renascetur. Vsque ocinum dato, donec arescat, ita temperato, postea uiciam dato, postea panicum dato, secundum panicum frondem ulmeam dato. Si populneam habebis, admisceto, ut ulmea satis siet. Vbi ulmeam non habebis, querneam & ficulneam dato. Nihil est quod magis expediat, quàm boues bene curare. Boues nisi per hiemem, cum non

arab

arabunt, pasci non oportet. Nam uiride cum edunt, semper id expectant. & fiscellas habere oportet, ne herbam sectentur cum arabunt.

De lignis domini. 55

L*Igna domino in tabulato condito, codicillos oleagineos, radices in aceruo sub dio metas facito.*

Familiæ cibaria quanta dentur. 56

F*Amiliæ cibaria qui opus facient per hiemem, tritici modios* IIII. *per æstatem modios* IIII.S.*uillico, uillicæ, epistatæ, opilioni modios* III. *Compeditis per hiemem panis* P.IIII. *Vbi uineam fodere cœperint, panis* P.V. *usqueadeo dum ficus esse cœperint, deinde ad* P. IIII *redito.*

Vinum familiæ quantum detur. 57

V*Inum familiæ, ubi uindemia facta erit, loram bibant menses* III.*Mense quarto heminas in dies, id est, in mense congios* II. S. *Mense quinto, sexto, septimo, octauo, in dies sextarios, id est, in mense congios quinque. nono, decimo, undecimo, in dies heminas ternas: id est amphoram. Hoc amplius Saturnalibus, & Compitalibus in singulos homines congios. Summa uini in homines singulos inter annum cum compeditis uti quicquid operis facient pro portione addito. Eos non est nimium in annos singulos uini quadrantalia* X.*ebibere.*

Pulmentarium familiæ quantum detur. 58

P*Vlmentarium familiæ, oleæ caducæ quamplurimum condito. Postea oleas tempestiuas, unde minimum olei fieri poterit, eas condito, parcito, uti quamdiutißime durent. ubi oleæ comesæ erunt, halecem & acetum dato. Oleum dato in menses unicuiq; sextarium* I. *Salis unicuiq; in anno modium satis est.*

Vesti

Vestimenta familiæ. 59

VEstimenta familiæ tunicam P. III.S. saga alternis annis. Quoties cuique tunicā aut sagum dabis, prius ueterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.

Bubus cibaria. 60

BVbus cibaria annua in iuga singula lupini modios CXX. aut glandis modios CCXL. fœni pondo, IↃXXↃ. ocini. fabæ modios XX. uiciæ modios XXX. Præterea granatui uideto uti satis uiciæ seras. Pabulum cum seres, multas sationes facito.

Quomodo ager colatur. 61

QVid est agrum bene colere? bene arare. Quid secundum? Arare. tertio, Stercorare. Qui oletum sæpißime & altißime miscebit, is tenuißimas radices exarabit, si mala arabit, radices sursum adibunt, craßiores fient, & in radices uires oleæ abibunt. Agrum frumentarium cum ares, bene & tempestiue ares, sulco uario ne ares, Cætera cultura est multum serere, & diligenter eximere semina, & per tempus radices quamplurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcare bene, ne aqua noceat. Siquis quærat, quod tempus oleæ serendæ siet, agro sicco per sementim, agro læto per uer.

Quot plostra habere oportet. 62

QVot iuga boum, mulorum, asinorum habebis, totidem plostra esse oportet.

Funem quàm longum esse oporteat. 63

FVnem torculum esse oportet extentum P. LV. Funem loreum in plostrum P. LX. lorea retinacula longa P. XXVI. subiugia in plostrum P. XVIII. funiculum P. XV. in aratrum subiugia lorum P. XVI. funiculum

culum P. VIII.

De olea colligenda. 64

OLea ubi matura erit, quamprimum cogi oportet, quamminimum in terra & in tabulato esse oportet. In terra & in tabulato putescit. Leguli uolunt, uti olea caduca quamplurima sit quo plus legatur. Factores ut in tabulato diu sit, ut fracida sit, quo facilius efficiãt. Nolito credere oleum in tabulato posse crescere. Quamcitissime conficies, tã maxime expediet, & totidẽ modijs collectæ plus olei efficient, & melius. Olea quæ diu fuerit in terra, aut in tabulato, inde olei minus fiet & deterius. Oleum si poteris, bis in die depleto. Nam oleum quamdiutissime in amurca & in fracibus erit, tam deterrimum erit.

Oleum uiride quomodo fiat. 65

OLeum uiride sic facito: Oleam quamprimum ex terra tollito. Si inquinata erit, lauito, à folijs & stercore purgato. Postridie, aut post diẽ tertium, quàm lecta erit, facito. Oleam ubi nigra erit, stringito. Quàm acerbissima olea oleum facies, tam oleum optimum erit. Domino de matura olea oleum fieri maxime expediet. Si gelicidia erunt, cum oleam coges, triduum, aut quatriduum post oleum facito. Eam oleam, si uoles, sale inspergito. Quàm calidissimum torcularium & cellam habeto.

Custodis, & capulatoris officia. 66

SEruet diligẽter cellam & torcularium. Caueat quamminimum in torcularium & in cellam introeatur. Quàmmundissime purissimeq; fiat, uaso aheneo, neque nucleis ad oleum ne utatur. nam si utetur, oleum male sapiet. Cortinam plumbeam in lacum ponito, quò oleum fluat. ubi factores uectibus prement, continuo capulator concha oleũ, quamdiligentissime poterit, tollat, nec cesset.

Amur

Amurcam caueat ne tollat. Oleum in labrum primum indito. Inde in alterum dolium indito. De ijs labris fraces, amurcamq́; semper subtrahito. Cum oleum sustuleris de cortina, amurcam deborito.

Item custodis officia. 67

QVi in torculario erunt, uasa pura habeant, curentq́; uti olea bene perficiatur, beneq́; siccetur. Ligna in torculario ne cædant. Oleum frequenter capiant. Factoribus det in singulos factus, olei sextarios, & in lucernam quod opus siet. Fraces quotidie reijciat. amurcam cõmutet usqueadeo, donec in lacũ, qui in cella est, postremum peruenerit, fiscinas spongia effingat. Quotidie oleo lacum commutet, donec in dolium peruenerit. In torculario & in cella caueat diligenter, nequid olei surripiatur.

Vasa olearia & uinaria extollere. 68

VBi uindemia & oleitas facta erit, prela extollito, funes torculos, medipontos, subductarios in carnario, aut in prelo suspendito. orbes, fibulas, uectes, scutulas, fiscinas, corbulas, quala, scalas, patibula omnia, queis usus erit, in suo quidq́; loco reponito.

Dolia quomodo imbuantur. 69

DOlia olearia noua sic imbuito. Amurca impleto dies VII. Facito ut amurcam quotidie suppleas. Postea amurcam eximito & arfacito. ubi arebit, cummim pridie in aquam infundito. Ea postridie diluito. Postea doliũ calfacito. Minus quàm si picare uelis tepeat, satis est. Lenibus lignis facito calescat. ubi temperate tepebit, tum cummim indito, postea linito. Si recte liueris, in dolium quinquagenarium cummim P. IIII. satis erit.

Bubus medicamentum.

SI morbum metues, sanis dato salis micas III. folia

laurea

laurea III. porri fibras III. ulpici spicas III. allij spicas III. thuris grana III. herbæ sabinæ plantas III. rutæ folia III. uitis albæ caules III. fabulos albos III. carbones uiuos III. uini S. III. Hæc omnia sublimiter legi, teri, dariq; oportet. Ieiunus siet qui dabit. Ter triduum de ea potione unicuiq; boui dato. Ita diuidito, cum ter unicuiq; dederis, omnẽ absumas. Bosq́; ipsus & qui dabit, facito ut uterq; sublimiter stent. uase ligneo dato.

Bos si ægrotare cœperit. 71

BOs si ægrotare cœperit, dato continuo ei unum ouum gallinaceum crudum, integrum facito deuoret. Postridie caput ulpici conterito, cum hemina uini: facitoq́; ebibat, sublimiter terat & uaso ligneo det. Bosq́; ipsus, & qui dabit, sublimiter stet. Ieiunus ieiuno boui dato.

Boues ne pedes subterant. 72

BOues ne pedes subterant, priusquam in uiam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito.

Quomodo bubus medicamentum detur. 73

VBi uuæ uariæ cœperint fieri, bubus medicamentum dato quotannis, uti ualeant. Pellem anguinam ubi uideris, tollito & cõdito, ne quæras cum opus siet. Eam pellem, & far, & salem, & serpullum, hæc omnia unà conterito, cum uino dato bubus bibant omnibus. per æstatem boues aquam bonam & liquidam bibant: semper curato, ut ualeant refert.

Panem depsticium sic facito. 74

PAnem depsticium sic facito. Manus, mortariumq́; bene lauato. Farinam in mortarium indito, aquæ paulatim addito, subigitoq́; pulchre. ubi bene subegeris, defingito, coquitoq́; sub testu.

Libum hoc modo facito. 75

LIbū hoc modo facito. Casei p. I I. bene distcrat in mortario. ubi bene distriuerit. farinæ siligineæ libram, aut si uoles tenerius esse, selibram similaginis solum eodem indito, permisceto q; cum caseo bene, ouum I. addito, & unà permisceto bene. Inde panem facito. Folia subdito, in foco caldo sub testu coquito leuiter.

Placentam sic facito. 76

PLacentam sic facito. Farinæ siligineæ L. I I. unde solum facias in tracta, farinæ L. I I I I. & alicæ primæ L. I I. alicam in aquam infundito. ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, siccato q; bene. Deinde manibus depsito. ubi bene subactum erit, farinæ L. I I I I. paulatim addito, id utrunq; tracta facito. In qualo, ubi arescant, componito. ubi arebunt, componito puriter, tum facies in singula tracta. Vbi depsueris, panno oleo uncto tangito, & circuntergeto, unguito q; ubi tracta erunt. focum, ubi coquas, calfacito bene, & testum. Postea farinæ L. I I. conspergito, condepsito q;. Inde facito solū tenue casei ouilli P. XIIII. ne acidum siet, & bene recens in aquam indito, ibi macerato, aquam ter mutato. Inde eximito, siccato q; bene paulatim manibus, siccum bene in mortarium imponito. Vbi omne caseum bene siccaueris, in mortarium purum manibus condepsito, comminuito q; quammaxime. Deinde cribrum farinarium purum sumito, caseum q; per cribrum facito transeat in mortarium. Postea indito mellis boni P. I I I I. s. id unà bene commisceto cum caseo. Postea in tabula pura, quæ pateat P. I. ibi balteum ponito, folia laurea uncta supponito, placentam fingito. Tracta singula in totum solum primum ponito, deinde de mortario tracta linito, tracta addito singulatim, item linito usqueadeo, donec omne caseum cum melle abusus eris. In summum tracta singula

indito

indito, postea solum contrahito, ornatoq́; focum. de ue *
primo, temperatoq́;. Tunc *placentam imponito, texto caldo operito, pruna insuper, & circum operito.* Videto, *ut bene, & otiose percoquas. aperito, dum inspicias bis, aut ter. ubi cocta erit, eximito, & melle unguito. hæc erit placenta semodialis.*

Spiram sic facito. 77

SPiram *sic facito.* Quantum *uoles pro ratione, ita uti placenta sit, eadem omnia facito, nisi alio modo fingito in solo tracta, cum melle oblinito bene.* Inde *tanquam re stim tractes facito, ita imponito in solo, simplicibus complecto bene arcte.* Cætera *omnia quasi placentam facias, facito, coquitoq́;.*

Scriblitam sic facito. 78

SCriblitam *sic facito.* In *balteo tractes caseo, ad eundem modum facito, uti placentam sine melle.*

Globulos sic facito. 79

GLobos *sic facito.* Caseum *cum alica ad eundem modum misceto. inde quantos uoles facere facito, in ahenum caldum unguem indito.* Singulos *aut binos coquito, uer satoq́; crebro duabus rudibus, coctos eximito.* Eos *melle un guito, papauer infriato, ita ponito.*

Encytum sic facito. 80

ENcytum *ad eundem modum facito, uti globos, nisi calicem pertusum cauum habeat. ita in unguem caldum fundito. honestum quasi spiram facito. idq́; duabus rudibus uorsato, præstatoq́;. item unguito, coloratoq́;, caldũ ne nimium, id cum melle, aut cum mulso apponito.*

Erneum sic facito. 81

ERneum *tanquam placentam, eadem omnia indito quæ in placentam, id permisceto in alueo.* Indito *in hirneam*

fictilem, eam demittito in aulam aheneam aquæ calidæ plenam. ita coquito ad ignem. Vbi coctum erit, hirneam confringito, ita ponito.

Spæritam sic facito. 82

SPæritam sic facito, ita uti spiram, nisi sic fingito detractis caseo, melle, sphæras pugnum altas facito. Eas in solo componito, densas eodem modo componito, atq; spiram, itemq; coquito.

Votum pro bubus. 83

VOtum pro bubus, ut ualeant, sic facito. Marti Siluano in silua interdius, in capita singula boum uotum facito farris adorei libras III. & lardi P. IIII. & pulpæ P. IIII. S. uini sextarios tres. Id in unum uas liceto conijcere, & uinum item in unum uas liceto conijcere. Eam rem diuinam uel seruus, uel liber licebit faciat. Vbi res diuina facta erit, statim ibidem consumito. Mulier ad eam rem diuinam ne adsit, neue uideat quomodo fiat. Hoc uotum in annos singulos, si uoles, licebit uouere.

Sauillum sic facito. 84

SAuillum hoc modo facito. Farinæ selibram, casei P. II. S. una commisceto quasi libum mellis P. =-. & ouum unum. Catinum fictile oleo unguito. Vbi omnia bene commiscueris, in catinum indito. Catinum texto operito. uideto ut bene percoquas medium, ubi altissimum est. ubi coctum erit, catinum eximitto, melle unguito, papauer infriato, sub textum subde paulisper, postea eximito. ita pone cum catillo, & lingulis.

Pultem punicam sic facito. 85

PVltem punicam sic coquito. Libram alicæ in aquam indito, facito uti bene madeat. Id infundito in alueum purum, eo casei recentis P. III. mellis. P. S. ouum unum,

omnia

omnia unà permiſceto bene. Ita inſipito in aulam nouam.

Graneam triticeam ſic facito. 86

GRaneam triticeam ſic facito. Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lauet bene, corticemq́; deterat bene, eluatq́; bene. Poſtea in aulam indat, & aquam puram, coquatq́;. Vbi coctū erit, lacte addat paulatim uſqueadeo, donec cremor craſſus erit factus.

Amulum ſic facito. 87

AMulum ſic facito. Siliginem purgato bene, poſtea in alueum indat, eo addat aquam bis in die. Die decimo aquam exſiccato, exurgeto bene, in alueo puro miſceto bene, facito tanquam fæx fiat. Id in linteum nouum indito, exprimito cremorem in patinam nouam, aut in mortarium. id omne ita facito, & refricato denuo. Eam patinam in ſole ponito, areſcat. ubi arebit, in aulam nouam indito; inde facito cum lacte coquat.

Salem candidum ſic facito. 88

SAlem candidū ſic facito. Amphoram defracto collo puram impleto aquæ puræ, in ſole ponito: ibi fiſcellam cum ſale populari ſuſpēdito, & quaſſato, ſuppletoq́;. Identidem. Id aliquoties in die cotidie facito, uſqueadeo donec ſal deſiuerit tabeſcere biduum. Id ſigni erit, menam aridam, uel ouum demittito: ſi natabit, ea muries erit. uel carnem, uel caſeos, uel ſalſamenta quo cōdias. Eam muriam in labella, uel in patinas in ſole ponito. Vſqueadeo in ſole habeto, donec concreuerit. inde flos ſalis fiet. Vbi nubilabitur, & noctu ſub tecto ponito. Quotidie, cū ſol erit, in ſole ponito.

Gallinas & anſeres ſic farcito. 89

GAllinas & anſeres ſic farcito. Gallinas teneras, quæ primum parient, concludat, polline, uel farina ordeacea conſperſa turundas faciat. eas in aquam intinguat, in os

indat. paulatim quotidie addat. ex gula consideret, quod satis siet. Bis in die farciat, & meridie bibere dato, nec plus aqua sita siet horam unam. Eodem modo anserem alito, nisi prius dato bibere, & bis in die bis escam.

Palumbum recentem sic farcito. 90

P*Alumbum recentem ut prensus erit, ei fabam coctam tostam primum dato. ex ore in eius os inflato item aquam. hoc dies VII. facito. Postea fabam fresam puram, & far purũ facito, & fabæ tertia pars ut infervescat. cum far insipiat, puriter facito, & coquito bene. id ubi excoxeris depsito bene, oleo manum unguito. primum pusillum, postea magis depses, oleo tangito depsitoq́;, dum poteris facere turundas, ex aqua dato, escam temperato.*

Aream sic facito. 91

A*Ream sic facito. Locum ubi facies confodito, postea amurca conspergito bene, sinitoq́; combibat. Postea comminuito glebas bene. Deinde coæquato, & pauiculis uerberato. Postea denuo amurca conspergito, sinitoq́; arescat. Si ita feceris, neq; formicæ nocebunt, neq; herbæ nascentur.*

Frumento ne curculio noceat. 92

F*Rumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lutum de amurca facito, palearum paulum addito, sinito macerescant bene, & subigito bene, eo granarium totum oblinito crasso luto, postea cõspergito, amurca omne, quod lutaueris. Vbi aruerit, eo frumentum refrigeratum cõdito, curculio non nocebit.*

Olea si fructum non fert. 93

O*Lea si fructũ non feret, ablaqueato. Postea stramenta circumponito. Postea amurcam cum aqua commisceto æquas partes. Deinde ad oleam circũfundito, ad arbo-*

rem

rem maximam urnam commixti ſat eſt. Ad *minores arbores pro ratione indito.* Et *idē hoc ſi facies ad arbores feraces,eæ quoq; meliores fient.* Ad *eas ſtramēta ne addideris.*

Fici uti groſſos teneant. 94

F*Ici uti groſſos teneant,facito omnia,quo modo oleæ,& hoc amplius,cum uer adpetet,terram adaggerato bene.Si ita feceris, & großi non cadent, & fici ſcabræ non fient,& multo feraciores erunt.*

Conuoluulus in uinea ne ſiet. 95

C*Onuoluulus in uinea ne ſiet, amurcam cōdito,puram bene facito,in uas aheneum indito congios* II. *poſtea igni leni coquito; rudicula agitato crebro; uſqueadeo, dum fiat tam craſſum, quàm mel.* Poſtca *ſumito bituminis tertiarium,& ſulfuris quartarium.* Cōterito *in mortario ſcorſum utrunq;.* Poſtca *infriato quàm minutißime in amurcam caldam, & ſimul rudicula miſceto, & denuo coquito ſub dio.* Nam *ſi in tecto coquas, cum bitumen & ſulfur additum eſt,excandeſcet.* Vbi *erit tam craſſum,quàm uiſcum, ſinito frigeſcat.* Hoc *uitem circum caput,& ſub brachia unguito,conuoluulus non naſcetur.*

Oues ne ſcabræ fiant. 96

O*Ves ne ſcabræ fiant, aumrcam condito, puram bene facito,aquam ubi lupinus deferuerit, & fæcem de uino bono inter ſe omnia commiſceto pariter.Poſtea cum detunderis, unguito totas, ſinito biduum aut triduum conſudent.* Deinde *lauito in mari, ſi aquam marinam non habebis,facito aquam ſalſam,ea lauito. Si hæc ſic feceris, neque ſcabræ fient,& lanæ plus,& meliorem habebunt, & ricini non erunt moleſti.* Eodem *in omnes quadrupedes utito, ſi ſcabræ erunt.*

Amurca axem unguito. 97

AMurca decocta axem unguito, & lora, & calciamenta, & coria omnia meliora facies.

Vestimenta ne tineæ tangant. 98

VEstimenta ne tineæ tangant, amurcam decoquito ad dimidium, ea unguito fundum arcæ, & extrinsecus, & pedes, & angulos. Vbi ea adaruerit, uestimenta condito. Si ita feceris, tineæ non nocebunt. Et item ligneam supellectilem omnem si ungues, non putescet: & cum ea terseris, splendidior fiet. Item ahenea omnia unguito, sed prius extergeto bene. Postea cum unxeris, cum uti uoles, extergeto, splendidior erit, & ærugo non erit molesta.

Fici aridæ ut integræ sint. 99

FIci aridæ si uoles ut integræ sint, in uas fictile condito. id amurca decocta unguito.

Oleum si in metretam addes. 100

OLeum si in metretam nouam inditurus eris, amurca ita uti est cruda prius colluito, agitatoq; diu, ut bene combibat. Id si feceris, metreta oleum non bibet, & oleum melius faciet, & ipsa metreta firmior erit.

Virgas murteas uti serues, item aliud genus. 101

VIrgas murteas si uoles cum baccis seruare, & item aliud genus quoduis, & si ramulos ficulneos uoles cum folijs, inter se alligato, fasciculos facito, eos in amurcam demittito. supra stet amurca facito. Sed ea quæ demissurus eris, sumito paulo acerbiora. Vas, quo cõdideris, oblinito plane.

Si bouem aut aliam quadrupedem serpens momorderit. 102

SI bouem, aut aliam quamuis quadrupedem serpens momorderit Melanthij cætabulum, quod medici uocant smyrneum, conterito in uini ueteris hemina. Id per na-

res indito, & ad ipsum morsum stercus suillum apponito. Et idem hoc (si usus uenerit) homini facito.

Boues vti valeant. 103

B*oues uti ualeant, & curati bene sient, & qui fastidiãt cibum, uti magis cupide appetant, pabulum, quod dabis, amurca spargito, primo paululum, dum consuescant, postea magis, & dato rarenter bibere, commixtam cum aqua æquabiliter quarto, quinto quoque die. hoc sic facies, ita boues & corpore curatiores erunt, & morbus aberit.*

Vinum familiæ per hiemem qui vtatur. 104

V*inum familiæ per hiemẽ qui utatur. Musta quadrantalia* x. *in dolium indito, aceti acris quadrantalia* II. *Eodem infundito sapæ quadrantalia duo, aquæ dulcis quadrantalia* L. *Hæc rude misceto ter in die, dies* V. *continuos. Eo addito aquæ marinæ ueteris sextarios* LXIIII. *& operculum in dolium imponito, & oblinito dies* X. *Hoc uinum durabit tibi usque ad solstitium. Siquid superfuerit post solstitium, acetum acerrimum, & pulcherrimum erit.*

Qui ager à mari aberit, ibi vinum Græcum sic facito. 105

Q*ui ager longe à mari aberit, ibi uinum Græcum sic facito. Musti quadrantalia* XX. *in ahenũ, aut plumbeũ infundito, ignem subdito. ubi bullabit uinum, ignẽ subducito. ubi id uinum refrixerit, in dolium quadragenarium infundito, seorsum in uas aquæ dulcis quadrantal* I. *infundito. salis* ℳ I. *sinito muriam fieri. Vbi muria facta erit, eodem in dolium infundito. Schœnum, & calamum in pila contundito, quod siet sextarium unum eodem in dolium infundito, ut odoratum siet. Post dies* XXX. *do-*

lium oblinito. Ad uer diffundito in amphoras. Biennium in sole sinito positum esse. Deinde in tectum conferto. Hoc uinum deterius non erit, quàm coum.

Aquæ marinæ concinnatio. 106

A*Quæ marinæ quadrantal I. ex alto sumito, quo aqua dulcis non accedit, sesquilibram salis frigito, eodẽ indito, & rude misceto usqueadeo, donec ouum gallinaceum coctum natabit, desinito miscere. Eodem uini ueteris, uel aminnij, uel miscelli albi congios II. infundito, misceto probe. Postea in uas picatum confundito, & oblinito. Siquis plus uoles aquæ marinæ concinnare, pro portione, ea omnia facito.*

Quo labra doliorum circunlinas, vt bene odorata sient, & nequid vitij in vinum accedat. 107

S*Apæ congios VI. quamoptime infundito in aheneum, aut in plumbeum. & iris aridæ contusæ heminam, & sertam campanicam P. V. bene odoratam, unà cum iri cõtũdas, quamminutißime per cribrum cernas, & unà cum sapa coquas sarmentis, & leui flamma commoueto. Videto, ne aduras, usq; coquito, dum dimidium excoquas. Vbi refrixerit, confundito in uas picatum bene odoratum, & oblinito, & utito in labra doliorum.*

Vinum si voles experiri. 108

V*Inum si uoles experiri duraturum sit, nec ne, polentam grandem dimidium acetabuli in caliculum nouũ indito, & uini sextariũ de eo uino, quod uoles experiri, eodem infundito, & imponito in carbones, facito bis, aut ter inferueat. Tum id percolato, polentam adijcito. Vinum ponito sub dio. Postridie mane gustato. Si id sapiet, quod in dolio est, scito duraturum. Si subacidum erit, non durabit.*

Vinum

Vinum asperum lene fieri. 109

Vinum asperum quod erit, lene & suaue si uoles facere, sic facito. De eruo farinam facito lib. IIII. & uini cyathos IIII. cōspergito sapa. Postea facito laterculos. Sinito combibant noctem & diem. postea commisceto cum eo uino in dolio, & oblinito dies L X. Id uinum erit lene, & suaue, & bono colore, & bene odoratum.

Odorem deteriorem demere vino. 110

Testam de tegula crassam puram calfacito in igni bene. Vbi calebit, eam picato, resticula alligato, testam demittito in dolium infimum leuiter, sinito biduū oblitum dolium: si demptus erit odor deterior, id optime, si non, sæpius facito, usq; dum odorem malum dempseris.

Si voles scire vinum aquam habeat nec ne. 111

Si uoles scire in uinum aqua addita sit, nec ne, uasculum facito de materia ederacea. Vinum id, quod putabis aquā habere, eodem mittito. Si habebit aquam, uinū effluet, aqua manebit. Nam non continet uinum uas ederaceum.

Vinum coum si voles facere. 112

Vinum coum si uoles facere, aquam ex alto marinam sumito, mari tranquillo, cum uentus non erit, dies L X X. ante uindemiam, quo aqua dulcis nō perueniet. Vbi hauseris de mari in dolium fundito, nolito implere, quadrā talibus V. minus sit, quàm plenum. operculum imponito, relinquito qua interspiret. ubi dies X X X. præterierint, transfundito in alterum dolium puriter, & leuiter. relinquito in imo quod desederit. post dies X X. in alterum dolium item transfundito, ita relinquito usque ad uindemiam. Vnde uinum coum facere uoles, uuas relinquito in uinea, sinito bene coquantur. & ubi pluerit, & siccauerit, tum deligito. & ponito in sole biduum, aut triduum

duum sub dio, si pluuiæ non erunt. si pluuia erit intecto in cratibus componito, & siqua acina corrupta erunt, depurgato. Tum sumito aquam marinam Q. S. S. E. in dolium quinquagenarium infundito aquæ marinæ Q. X. Tum acina de uuis miscellis decerpito, de scopio, in idem dolium usque dum impleueris, manu comprimito, ut combibant aquam marinam, ubi impleueris dolium, operculo operito, relinquito qua interspiret. Vbi triduum præterierit, eximito de dolio, calcato in torculario, & id uinum cō
113 dito in dolia lauta, & pura, & sicca. Vt odoratum bene fiet sic facito: sumito testam picatam: eo prunam lenem indito suffito, serta, & schœno; & palma; quam habent unguentarij, ponito in dolio, & operito, ne odor exeat, antequàm uinum indas. Hoc facito pridie quàm uinum infundere uoles, de lacu quamprimum uinum in dolia indito, sinito dies XV. operta antequàm oblinas, relinquito qua interspiret uinum. postea oblinito. Post dies XL: diffundito in amphoras, & addito in singulas amphoras sapæ sextarium unum. Amphoras nolito implere nimium ansarum infimarum fini. & amphoras in sole ponito, ubi herba nō fiet. & amphoras operito, ne aqua accedat, & ne plus quatriduum in sole siueris. Post quatriduum in culleū componito, & instipato.

Vinum si voles concinnare vt aluum bonam faciat. 114

VInum si uoles concinnare, ut aluum bonam faciat, secūdum uindemiam, ubi uites ablaqueantur, quantum putabis ei rei satis esse uini, tot uites ablaqueato, & signato. earum radices circūsecato, & purgato. Veratri radices contundito in pila, eas radices dato circum uitem. & stercus uetus, & cinerem ueterem, & duas partes terræ

circundato

circundato radices uitis. terram insuper inijcito. Hoc uinũ seorsum legito. Si uoles seruare in uestutatẽ, ad aluum mouendam seruato, nec commisceas cum cætero uino. De eo uino cyathum sumito, & misceto aqua, & bibito ante cœnam. Sine periculo aluum mouebit.

In vinum mustum veratri atri.

IN *uinum mustum ueratri atri manipulum conijcito in amphoram. ubi satis efferuerit, de uino manipulum eijcito, id uinum seruato ad aluum mouendam.*

Vinum ad aluum mouendam. 115

V*Inum ad aluum mouendam cõcinnare si uoles. Vites cum ablaqueabuntur, signato rubrica, ne admisceas cum cætero uino. Treis fasciculos ueratri atri circumponito circum radices, & terram insuper inijcito. Per uindemiam de ijs uitibus, quod delegeris, seorsum seruato, cyathum in cæteram potionem indito, aluum mouebit, & postridie perpugabit sine periculo.*

Lentim quomodo serues. 116

L*Entim quomodo seruari oporteat. Laserpitium aceto diluito, permisceto lentim aceto laserpitiato, & ponito in sole. Postea lentim oleo perfricato, sinito arescat, ita integra seruabitur recte.*

Oleæ albæ quomodo condiantur. 117

O*Leæ albæ quemadmodum condiantur. Antè quàm nigræ fiant contundantur, & in aquam deijciantur, crebro aquam mutet. Deinde ubi satis maceratæ erunt, exprimat, & in acetum conijciat, & oleum addat, salis selibram. in modium oleum fœniculum, & lentiscum seorsum condat in acetum. Si unà admiscere uoles, cito utitor, in orculam calcato manibus siccis. cum uti uoles, sumito.*

Oleam

Oleam albam secundum vindemiam quam vtaris. 118

OLeam albam quam secundum uindemiam uti uoles, sic cōdito. Musti tantundem addito, quantū aceti. Cætera item condito ita, uti suprà scriptum est.

Epityrum album, nigrum, varium quemadmodum ex oliuis facias. 119

EPityrum album, nigrum, uariumq; sic facito. Ex oleis albis, nigris uarijsq; nucleos eijcito. Sic condito. Concidito ipsas, addito oleum, acetum, coriādrum, cuminū, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum supra siet, ita utitor.

Mustum si voles totum annum habere. 120

MVstum si uoles totum annum habere, in amphoram mustum indito, & corticem oppicato, demittito in piscinam, post x x x. diem eximito, totum annum mustum erit.

Mustaceos sic facito. 121

MVstaceos sic facito. Farinæ siligineæ modium unum musto conspergito. Anisum, cuminum, adipis P. I I. casei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, cum coques.

Vinum concinnare ad lotium. 122

VInum concinnare, si totum difficilius transibit. Capreidam, uel iuniperum cōtundito in pila, libram indito in duobus congijs uini ueteris in uase aheneo, uel in plumbeo deferuefacito. ubi refrixerit, in lagœnā indito, id mane ieiunus cyathum sumito, proderit.

Vinum ad ischiacos concinnare. 123

VInum ad ischiacos sic facito. De iunipero materiam semipedem crassam concidito minutim. Eam inferuefacito

facito cum congio uini ueteris: ubi refrixerit, in lagœnam confundito: & postea id utito. uini cyathum mane ieiunus, proderit.

Vt canes interdiu conclusos habeas. 124

CAnes interdiu clausos esse oportet, ut noctu acriores & uigilantiores sint.

Vinum murteum q.a.m. facere debeas. 125

VInum murteum sic facito. Murtam nigram arfacito in umbra. ubi iam passa erit, seruato ad uindemiam, in urnam musti contundito murtæ semodium, id oblinito. Vbi desiuerit feruere mustum, murtam eximito. Id est ad aluũ crudam, & ad lateris dolorem, & ad cæliacum.

Ad tormina & si aluus non consistat. 126

AD tormina, & si aluus non consistet, & si tineæ, & lumbrici molesti erunt, x x x. mala punica acerba sumito, contundito, indito in urceum, & uini nigri austeri congios tres: uas oblinito, post dies x x x. aperito, & utito: ieiunus heminam bibito.

Ad dyspepsiam & stranguriam. 127

AD dyspepsiam, & stranguriam mederi malum punicum ubi florebit, colligito. Tris minas in amphoram infundito. uini ɑ. I. ueteris addito, & fœniculi radicẽ puram contusam minam. Oblinito amphoram, & post dies x x x. aperito & utitor, Vbi uoles cibum concoquere, & lotium facere, hinc bibito quantum uoles sine periculo. Idẽ uinum tineas perpurgat, & lumbricos, si sic cõcinnes. Incœnatum iube esse, postridie thuris drachmam I. conterito, & mel coctum drachmam unam, & uini sextarium origaniti, dato ieiuno & puero pro ætate triobolũ, & uini heminam. Supra pilam inscendat, & saliat decies & deambulet.

Habitat

Habitationem delutare. 128

SI habitationem delutare uis, terrã quammaxime cretosam, uel rubricosam sumito, eo amurcam infundito, paleas indito. sinito quatriduum fracescat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi concideris, delutato. Ita neq; aspergo nocebit, neq; mures caua facient, neq; herba nascetur, neq; lutamenta scindent se.

Area quomodo fiat. 129

AReam ubi frumentum teratur, sic facito: Confodiatur minute terra, amurca bene cõspergatur, ut combibat quamplurimum. cõminuito terram, & cylindro aut pauicula coæquato, ubi coæquata erit, neque formicæ molestæ erunt, & cum pluerit lutum non erit.

Vt ligna amurca spargantur. 130

COdicillos, oleaginos, & cætera ligna amurca cruda perspergito, & in sole ponito, perbibãt bene. Ita neq; fumosa erunt, & ardebunt bene.

Piro florente dapem pro bubus fieri. 131

DApem pro bubus piro florente facito. Postea uerno arare incipito. Ea loca primum arato quæ rudecta arenosáq; erũt. Postea uti quæq; grauißima atq; aquosißima erunt, ita postremo arato.

Dapem quomodo facias. 132

DApem hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignã uini quãtum uis polluceto. Eo die feriæ bubus & bubulcis, & qui dapem facient. Cum pollucere oportebit, sic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo familia mea culignam uini dapi eius rei ergô. Macte hac illace dape pollucenda esto. Manus interluito. Postea uinum sumito. Iupiter dapalis, macte istace dape pollucenda esto. Macte uino inferiori esto. Vestæ si uoles dato.

daps

daps Ioui aſſaria pecuina urna uini Ioui caſte. Proſanato ſine cõtagione. Poſtea dape facta ſcrito milium, panicum, allium, lentim.

Propagatio pomorum. 133

PRopagatio pomorum, cæterarumq́; arborum. Arboribus ab terra pulli, qui nati erunt, eos in terram deprimito, extollito uti radicem capere poßint. Inde ubi tempus erit, effodito, ſcritoq́; recte. Ficum, oleam, malum punicum, mala ſtruthea, cotonea, aliaq́; mala omnia, laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album & nigrum, nuces auellanas, prænestinas, platanum, hæc omnia genera à capitibus propagari eximiq́; ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius ſeri uoles, in calicibus ſeri oportet. In arboribus radices uti capiãt, calicem pertuſum ſumito tibi, aut quaſillum, per eum ramulum tranſerito, eum quaſillum terra impleto calcatoq́;, in arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infrà præcidito, cũ quaſillo ſcrito. Eo modo quoduis genus arborum facere poteris, uti radices bene habeant. Item uitem in quaſillum propagato, terraq́; bene operito, anno poſt præcidito, cum qualo ſcrito.

Antequam meſſem incipias, ut porcam præcidaneam facias. 134

PRiuſquam meßim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priuſquam haſce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, ſemen rapicium, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priuſquam porcum fœminam immolabis, Iano ſtruem commoueto ſic: Iane pater, te hac ſtrue commouenda bonas preces precor, uti ſies uolens propitius mihi, liberisq́; meis, domo, familiæq́; meæ. Ferctum Ioui moueto

& mactato sic: Iupiter te hoc fercto obmouendo bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi liberisq; meis, domo familiæq; meæ mactus hoc fercto. Postea *Iano uinum dato sic:* Iane pater, *uti te strue commouenda bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergô macte uino inferiori esto.* Postea *Ioui sic:* Iupiter *macte ferćto esto, macte uino inferiori esto.* Postea *porcam præcidaneam immolato.* Vbi *exta prosecta erunt,* Iano *struem commoueto, mactatoq; item uti prius obmoueris.* Ioui *ferctum obmoueto, mactatoq; item uti prius feceras.* Item *Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita uti prius datum ob struem obmouendam, & ferctũ libandũ. postea* Cereri *exta, & uinũ dato.*

Quemadmodum tunicas, cæterasq; res, & ubi emas. 135

ROmæ *tunicas, togas, saga, centones, sculponeas:* Calibus, *&* Minturnis, *cuculliones, ferramenta, falces, palas, ligones, secures, ornamẽta, murices, catellas:* Venafro, *palas:* Suessæ, *& in* Lucanis *plostra, treblæ albæ:* Romæ *dolia, labra: tegulæ ex* Venafro. Aratra *in terram ualidam romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erunt.* Vomis *indutilis optimus erit.* Trapeti Pompeijs. Nolæ *ad* Rufri *maceriam claues.* Clostra Romæ. Hamæ, *urnæ oleariæ, urcei aquarij, urnæ uinariæ, alia uasa ahenea* Capuæ. Nolæ *fiscinæ campanicæ.* Hæ *hamæ utiles sunt.* Funis *subductarius, spartum omne* Capuæ. Fiscinas *romanicas* Suessæ, Casino. Eæ *optimæ erunt* Romæ, *funem torculum siquis faciet* Casini L. Tumnius. Venafri C. Mẽnius L. F. *eò indere oportet coria bona* VIII. *nostratia recentia quæ depsta sient, quamminimum salis habeãt, ea depsere & unguere unguine prius oportet, tum siccare.* Funem *exordiri oportet longum pedes* LXXII.

toros I I I. *habeat lora in toros singulos* I X. *lata digitos* I I. *Cùm tortus erit longus pedes* X L I X. *In commissura abibunt pedes* I I I. *reliquum erit pedes* X L V I. *Vbi extentus erit, accedent* P. V. *longus erit* P. L I. *Funem torculum extentum longum esse oportet pedes* L V. *maximis uasis: minoribus pedes* L I. *Funem loreum in plostrum iustum pedes* L X. *semifunium pedes* X L V. *lora retinacula in plostrum ped.* X X X V I. *ad aratrum ped.* X X V I. *lora præductoria ped.* X X V I I. S. *subiugia in lustrum lora ped.* X I X. *funiculum* P. X V. *in aratrum subiugia lora* P. X I I. *funiculum ped.* I I X. *Trapetos latos maximos ped.* I I I I. S. *orbis altos ped.* I I I. S. *orbis medios ex lapicidinis cum eximet crassos pedem, & palmum inter miliarium, & labrum ped.* I I. *digitos* I I. *labra crassa digitum. Secundarium trapetum latum ped.* I I I I. *& palmum inter miliarium, & labrum pes unus, digitus unus, labra crassa digitos* V. *orbes altos ped.* I I I. *& digitos* V. *crassos ped.* I. *& digitos* I I I. *Foramen in orbes semiped. quoquouersum facito. Tertium trapetum latum ped.* IIII. *inter miliarium, & labrum ped.* I. *labrum dig.* V. *orbis altus ped.* I I I. *digitos* I I I. *crassos ped.* I. *digitos* I I. *Trapetum ubi aruectum erit, ubi statues, ibi & commodato, concinnatoq́;.*

Politionem quo pacto dari oporteat. 136

I*N agro Casinate, & Venafro in loco bono parte octaua corbi diuidat, satis bona septima, tertio loco sexta, si granum medio diuidet, parti quinta in Venafro ager optimus.* I X. *parti corbi diuidat. Si communiter pisunt, quæ ex parte politori pars est, eam partem in pistrinũ politor ordeum quinta modio fabam quinta modio diuidat.*

Vineam redemptori partiario ut des. 137

Vineam curandam partiario, bene curet fundum, arbustum, agrum frumentarium. Partiario fœnum, & pabulum, quod bubus satis siet, qui illic sient. Cætera omnia pro indiuiso.

Vt boues feriis iungere tibi liceat. 138

Boues ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, aruehãt ligna, fabalia, frumentum quod non daturus erit. Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi si in familia sunt.

Quemadmodũ lucum conlucare debeas. 139

Lvcum cõlucare Romano *more sic oportet.* Porco *piaculo facito.* Sic *uerba concipito:* Si *deus, si dea es, quoiũ illud sacrum est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergô.* Harumce *rerum ergô, siue ego siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet.* Eius *rei ergô te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq́; meæ, liberisq́; meis.* Harumce *rerum ergô macte hoc porco piaculo immolando esto.*

Si fodere uoles altero piaculo quid facere debeas. 140

SI fodere uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc amplius dicito, operis faciundi causa: cum opus, quotidie per partes facito. si intermiseris, aut feriæ publicæ, aut familiares intercesserint, altero piaculo facito.

Si agrum lustrare uis quid facere debeas. 141

AGrum lustrare sic oportet. Impera *suouitaurilia circumagi cum diuis uolentibus, quodq́; bene eueniat mando tibi* Mani*, uti illace suouitaurilia fundum, agrum, terramq́; meã quota ex parte siue circumagi, siue circumferenda censeas, uti cures lustrare.* Ianum, Iouemq́; *uino præfamino, sic dicito:* Mars *pater te precor, quæsoq́; uti*

sies

sies uolens propitius mihi, domo, familiæq; nostræ, quoius rei ergô agrum, terram, fundumq; meum suouitauralia circumagi iußi. uti tu morbos uisos, inuisosq;, uiduertatem, uastitudinemq;, calamitates, intemperiasq; prohibeßis, defendas, auerruncesq;. utiq; tu fruges, frumenta, uineta, uirgultaq; grãdire beneq; euenire sinas. pastores, pecuaq; salua seruaßis, duisq; bonã salutẽ ualetudinẽq; mihi, domo, familiæq; nostræ. Harũce rerũ ergô fundi, terræ agriq; mei lustrãdi, lustriq; faciẽdi ergô sicuti dixi macte hisce suouitaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergõ, macte hisce suouitaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnum, uitulumq; sic oportet. Eiusq; rei ergô macte hisce suouitaurilibus immolandis esto nominare uetat Martem, neq; agnum, uitulumq;. Si minus in omnes litabit, sic uerba concipito: Mars pater, si quid tibi in illisce suouitaurilibus lactẽtibus, neq; satisfactum est, te hisce suouitaurilibus piaculo. Si uno, duobusq; dubitauerit, sic uerba concipito: Mars pater, quod tibi illuc parco, neq; satisfactum est, te hoc porco piaculo.

Villici officia. 142

Villici officia quæ sunt, quæ dominus præcipit, ea omnia quæ in fundo fieri oportet, quæq; emi parariq; oportet, quomodoq; cibaria, uestimẽta familiæ dari oportet, eadẽ uti curet, faciatq; moneo, dominoq; dicto audiens sit. Hoc amplius, quomodo uillicam uti oportet, & quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus sunt, parentur, curenturq; diligenter.

Villicæ officia. 143

Villicæ quæ sunt officia, curato faciat. Si eam tibi dede-

rit dominus uxorem, ea esto contentus. Ea te metuat. Facito ne nimiũ luxuriosa siet. Vicinas, aliasq; mulieres quamminimum utatur. Néue domum, né'ue ad sese recipiat. ad cœnam nequò eat, né'ue ambulatrix siet. rem diuinam ni faciat, né'ue mandet, qui pro ea faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda siet. Villam conuersam, mundamq; habeat. Focum purum circunuersum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis festus dies cum erit, coronam in focum indat. Per eosdemq; dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi, & familiæ curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, & oua uti habeat. Pira arida, sorba, ficos, uuas passas, sorba in sapa, & pira, & uuas in dolijs, & mala struthea. Vuas in uinaceis, & in urceis, in terra obrutas. Et nuces prænestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiana in dolijs, & alia quæ condi solent, & siluatica. Hæc omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam, & far subtile sciat facere.

Lex oleæ legendæ. 144

O*Leam legendam hoc modo locare oportet. Oleam cogito recte omnem arbitratu domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne stringito, né'ue uerberato iniussu domini aut custodis. Si aduersus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo soluet, neq; debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad custodem, sese oleam non surripuisse, neque quenquam suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum non ita iurauerit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit, neq; debebitur, oleam cogi recte, satis dato arbitratu L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito, nisi quæ uetustate fractæ erunt. Si non erunt,*

reddet

reddet æquas, aut arbitratu deducetur. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, resoluito. Id uiri boni arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt, præbeto, & strictores. Si non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatum erit, deducetur, tanto minus debebitur. De fundo ligna & oleam ne deportato. Qui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes -SS-. N. II. *deducentur, neque id debebitur. Omnem oleam puram metietur. Modio oleario aßiduos homines quinquaginta præbeto, duas partes strictorum præbeto. Nequis concedat, quo olea legunda & faciunda carius locetur. Extra quam siquem socium impræsentiarum dixerit, siquis aduersum ea fecerit, si dominus aut custos uolent, iurent omnes socij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit, neque debebitur ei, qui non ita iurauerit. Accesiones in* ꝏ̊ ∞ C C. *accedit oleæ salsæ* ꝏ̊ V. *olei puri* P. I X. *in tota oleitate* -SS-. V. *aceti quadrantalia* V. *Quod oleæ salsæ non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos* -SS-. S. S. *dabuntur.*

Lex oleæ faciundæ. 145

O*Leam faciundam hac lege oportet locare. Facito recte arbitratu domini, aut custodis. Qui id negotium curabit si sex iugis uasis opus erit, facito. Homines eos date, qui placebunt aut custodi, aut quis eam oleam emerit. Trapeti facito. Si operarij conducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo resoluito, aut deducetur. Oleũ ne tangito utendi causa, neque furandi causa, nisi quod custos dederit, aut dominus. Si sumpserit, in singulas sumptiones* -SS-. N. X L. *deducentur, neque debebitur. Factores, qui oleum fecerint, omnes iuranto aut ad dominum, aut ad custodem, sese de fundo L. Manlij, neque alium quenquam suo dolo malo,*

oleum, neq; oleam surripuisse. Qui eorum non ita iurauerit, quæ eius pars erit omne deducetur, neq; debebitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit, aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, uiri boni arbitratu deducetur. Si uiride oleum opus siet, facito accedere oleum, & sal suæ usioni, quod satis siet, uasarium uict. II.

Lex oleæ pendentis. 146

O*Leam pendentem hac lege uenire oportet. Olea pendens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quàm quanti emerit: omnis pecuniæ centesima accedet. Præconium præsens* SS, L. & *oleum romanici pondo* 8 D. *turidis* P. CC. *oleæ caducæ* ♁ L. *strictiuæ* ♁ X. *Modio oleario mensum dato unguinis pondo* X. *Ponderibus,*
* *modijsq; domini dato iri primæ cotulas duas. Dies argento ex* K. *nou. mensium* X. *oleæ legendæ faciundæ quæq; locata est, & si emptor locarit Idibus soluito. Recte hæc dari, fieriq;, satisq; dari domino, aut cui iusserit, promittito, satisq; dato arbitratu domini. Donicum solutum erit, aut ita satis datum erit, quæ in fundo illata erunt, pigneri sunto. Nequid eorum de fundo deportato. Siquid deportauerit, domini esto. Vasa, torcula, funes, scalas, trapetos, siquid & aliud datum erit, salua recte reddito, nisi quæ uetustate fracta erunt. Si non reddet, æquum soluito. Si emptor legulis & factoribus qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus uolet, soluat. Emptor domino debeto, & id satisdato, proq; ea re ita, uti* S. S. E. *item pigneri sunto.*

Lex uini pendentis. 147

H*Ac lege uinum pendens uenire oportet. Vinaccos illutos, & fæcem relinquito. Locus uinis ad* K. *Octob.*

primas

primas dabitur. si nō antè ea exportaueris, dominus uino, quid uolet, faciet Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex uino in dolijs. 148

VInum in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos singulos quadragenæ, & singulæ urnæ dabuntur, quod neq; aceat, neq; muceat. Id dabitur in triduo proximo, uiri boni arbitratu degustato. Si non ita fecerit, uinum pro degustato erit. Quot dies per dominū mora fuerit, quo minus uinum degustet, totidem dies emptori procedēt. Vinū accipito ante x. Ian. primas. Si non antè acceperit, dominus uinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resoluito. Si emptor postularit, dominus iusiurandum dabit, uerum fecisse. Locus uinis ad K. Octobres primas dabitur. Si antè non deportauerit, dominus uino quid uolet faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex pabulo. 149

QVa lege pabulum hybernum uenire oporteat. Qua uēdas finis dicito. Pabulum frui occipito ex Kalēd. Septembribus. prato sicco decedat, ubi prius florere cœperit. prato irriguo, ubi super inferq; uicinus permittet, tum decedito, uel diem certam utrique facito. Cætero pabulo Kalēd. Martijs cedito. Bubus domitis bimis canterio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni recipitur. Siquid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitratu resoluat. Siquid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitratu resoluetur. donicum pecuniam satisfecerit, aut delegarit, pecus & familia, quæ illic erit, pignori sunto. Siquid de ijs rebus controuersiæ erit, Romæ iudicium fiat.

cumire oportet, ſicubi perpluat, & ſignare carbone, cum deſierit pluere, uti tegula mutetur. Per *ſegetem in frumentis, aut in ſegete, aut in foßis ſicubi aqua conſtat, aut aliquid aquæ obſtat: id emittere, patefieri, remoueri'que oportet.*

Braſsica quot medicamenta in ſe habeat. 156

D*E braßica quòd concoquit.* Bra*ßica eſt, quæ omnibus oleribus antiſtat. eam eſto uel coctam, uel crudam. crudam ſi edes, in acetum intinguito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotium'que ad omnes res ſalubre eſt.* Si *uoles in conuiuio multum bibere, cœnare'que libenter, ante cœnam eſto crudã quantum uoles ex aceto. & item, ubi cœnaueris, comeſto aliqua* V. *folia, reddent te quaſi nihil ederis, biberis'que, bibes'que quantum uoles.* A*luum ſi uoles deijcere ſuperiorem, ſumito braßicæ quæ leuißima erit,* P. IIII. I*nde facito manipulos æquales tres, colligato'que. poſtea ollam ſtatuito cum aqua. ubi occipiet feruere, pauliſper dimittito unum manipulum, feruere deſiſtet.* P*oſtea ubi occipiet feruere, pauliſper dimittito uſque admodum dum quinquies quinque numeres. tum eximito.* I*tem facito alterum manipulum, item tertium, poſtea conijcito & contundito, item eximito, in linteum exugeto ſuccum, quaſi heminam, in pocillum fictile.* E*ò indito ſalis micam quaſi eruum, & cumini fricti tantum quod oleat.* P*oſtea ponito pocillum in ſereno noctu. qui poturus erit, lauet calida, bibat aquam mulſam, cubet incœnatus.* P*oſtea mane bibat ſuccum, deambulet'que horas* IIII. *agat, negotij ſiquid habebit.* V*bi libido ueniet nauſeæ, eumque apprehendet, decumbat, purget'que ſeſe.* T*antum bilis, pituitæ'que eijciet, uti ipſe miretur, unde tantum fiet.* P*oſtea ubi deorſum uerſus ibit, heminam, aut paulo plus bibat.*

bat. Si amplius ibit, ſumito farinæ minutæ conchas duas, infriet in aquam, paululum bibat, conſiſtet. Verum quibus tormina moleſta erunt, braßicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquam calidam, coquito uſque donec ea commadebit bene. aquam defundito. poſtea ſalem addito, & cumini paululum & pollinem polentæ, eodem addito & oleum, poſtea ferueſacito, Infundito in catinum, uti frigeſcat. eo interito. quod uolet, cibi poſtea edit. ſed ſi poterit ſolam braßicam eſſe, edit. Et ſi ſine febre erit, dato uini atri duri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam. Id facito quotidie mane. Nolito multum dare, ne pertædeſcat, uti poſſit porrò libenter eſſe. Ad eundem modum uiro & mulieri, & puero dato. Nunc de illis quibus ægrè lotium it, quibuſque ſubſtillum eſt. Sumito braßicam, conijcito in aquam feruentem, coquito pauliſper, uti ſubcruda ſiet. poſtea aquam defundito non omnem. eò addito oleum bene, & ſalem, & cumini paululum. inferueſacito pauliſper, poſtea inde iuſculum frigidum ſorbere, & ipſam braßicam eſſe oportet, uti quamprimum excoquat. quotidie id
facito. De braßica pythagorea quid in ea boni ſit, ſa- 157
lubriſque. Principium te cognoſcere oportet, quæ genera braßicæ ſint, & cuiuſmodi naturam habeant omnia. Ad ſalutem temperat, commutatque ſeſe ſemper cum calore, arido, ſimul humido, & dulci, & amaro, & acri. Sed
quæ uocatur ſeptembona in commixturam, natura omnia *
hæc habet braßica. Nunc uti cognoſcas naturam earum, prima eſt, leuis quæ nominatur. ea eſt grandis, latis folijs, caule magno: ualidam habet naturam & uim magnam habet. Altera eſt criſpa, apiacon uocatur. hæc eſt natura & aſpectu bona ad curationem: ualidior eſt, quàm quæ

ſupraſcripta

Oleam albam secundum vindemiam quam vtaris. 118

OLeam albam quam secundum uindemiam uti uoles, sic cōdito. Musti tantundem addito, quantū aceti. Cætera item condito ita, uti suprà scriptum est.

Epityrum album, nigrum, varium quemadmodum ex oliuis facias. 119

EPityrum album, nigrum, uariumq; sic facito. Ex oleis albis, nigris uarijsq; nucleos eijcito. Sic condito. Concidito ipsas, addito oleum, acetum, coriādrum, cuminū, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum supra siet, ita utitor.

Mustum si voles totum annum habere. 120

MVstum si uoles totum annum habere, in amphoram mustum indito, & corticem oppicato, demittito in piscinam, post x x x. diem eximito, totum annum mustum erit.

Mustaceos sic facito. 121

MVstaceos sic facito. Farinæ siligineæ modium unum musto conspergito. Anisum, cuminum, adipis P. I I. casei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, cum coques.

Vinum concinnare ad lotium. 122

VInum concinnare, si totum difficilius transibit. Capreidam, uel iuniperum cōtundito in pila, libram indito in duobus congijs uini ueteris in uase aheneo, uel in plumbeo deferuefacito. ubi refrixerit, in lagœnā indito, id mane ieiunus cyathum sumito, proderit.

Vinum ad ischiacos concinnare. 123

VInum ad ischiacos sic facito. De iunipero materiam semipedem crassam concidito minutim. Eam inferuefacito

facito cum congio uini ueteris: ubi refrixerit, in lagœnam confundito: & postea id utito. uini cyathum mane ieiunus, proderit.

Vt canes interdiu conclusos habeas. 124

CAnes interdiu clausos esse oportet, ut noctu acriores & uigilantiores sint.

Vinum murteum q.a.m. facere debeas. 125

VInum murteum sic facito. Murtam nigram arfacito in umbra. ubi iam passa erit, seruato ad uindemiam, in urnam musti contundito murtæ semodium, id oblinito. Vbi desiuerit feruere mustum, murtam eximito. Id est ad aluū crudam, & ad lateris dolorem, & ad cæliacum.

Ad tormina & si aluus non consistat. 126

AD tormina, & si aluus non consistet, & si tineæ, & lumbrici molesti erunt, x x x. mala punica acerba sumito, contundito, indito in urceum, & uini nigri austeri congios tres: uas oblinito, post dies x x x. aperito, & utito: ieiunus heminam bibito.

Ad dyspepsiam & stranguriam. 127

AD dyspepsiam, & stranguriam mederi malum punicum ubi florebit, colligito. Tris minas in amphoram infundito. uini Q. I. ueteris addito, & fœniculi radicē puram contusam minam. Oblinito amphoram, & post dies x x x. aperito & utitor, Vbi uoles cibum concoquere, & lotium facere, hinc bibito quantum uoles sine periculo. Idē uinum tineas perpurgat, & lumbricos, si sic cōcinnes. Incœnatum iube esse, postridie thuris drachmam I. conterito, & mel coctum drachmam unam, & uini sextarium origaniti, dato ieiuno & puero pro ætate triobolū, & uini heminam. Supra pilam inscendat, & saliat decies & deambulet.

Habitat

Habitationem delutare. 128

SI habitationem delutare uis, terrā quammaxime cretosam, uel rubricosam sumito, eo amurcam infundito, paleas indito. sinito quatriduum fracescat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi concideris, delutato. Ita neq; aspergo nocebit, neq; mures caua facient, neq; herba nascetur, neq; lutamenta scindent se.

Area quomodo fiat. 129

AReam ubi frumentum teratur, sic facito: Confodiatur minute terra, amurca bene cōspergatur, ut combibat quamplurimum. cōminuito terram, & cylindro aut pauicula coæquato, ubi coæquata erit, neque formicæ molestæ erunt, & cum pluerit lutum non erit.

Vt ligna amurca spargantur. 130

COdicillos, oleaginos, & cætera ligna amurca cruda perspergito, & in sole ponito, perbibāt bene. Ita neq; fumosa erunt, & ardebunt bene.

Piro florente dapem pro bubus fieri. 131

DApem pro bubus piro florente facito. Postea uerno arare incipito. Ea loca primum arato quæ rudeata arenosaq; erūt. Postea uti quæq; grauißima atq; aquosißima erunt, ita postremo arato.

Dapem quomodo facias. 132

DApem hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignā uini quātum uis polluceto. Eo die feriæ bubus & bubulcis, & qui dapem facient. Cum pollucere oportebit, sic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo familia mea culignam uini dapi eius rei ergô. Macte hac illace dape pollucenda esto. Manus interluito. Postea uinum sumito. Iupiter dapalis, macte istace dape pollucenda esto. Macte uino inferiori esto. Vestæ si uoles dato.

daps

daps Ioui aſſaria pecuina urna uini Ioui caſte. Profanato ſine cõtagione. Poſtea dape facta ſcrito milium, panicum, allium, lentim.

Propagatio pomorum. 133

PRopagatio pomorum, cæterarumq́; arborum. Arboribus ab terra pulli, qui nati erunt, eos in terram deprimito, extollito uti radicem capere poßint. Inde ubi tempus erit, effodito, ſcritoq́; recte. Ficum, oleam, malum punicum, mala ſtruthea, cotonea, aliaq́; mala omnia, laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album & nigrum, nuces auellanas, prænestinas, platanum, hæc omnia genera à capitibus propagari eximiq́; ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius ſeri uoles, in calicibus ſeri oportet. In arboribus radices uti capiãt, calicem pertuſum ſumito tibi, aut quaſillum, per eum ramulum tranſerito, eum quaſillum terra impleto calcatoq́;, in arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infrà præcidito, cũ quaſillo ſerito. Eo modo quoduis genus arborum facere poteris, uti radices bene habeant. Item uitem in quaſillum propagato, terraq́; bene operito, anno poſt præcidito, eum qualo ſcrito.

Antequam meſſem incipias, ut porcam præcidaneam facias. 134

PRiuſquam meßim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priuſquam haſce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, ſemen rapicium, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priuſquam porcum fœminam immolabis, Iano ſtruem commoueto ſic: Iane pater, te hac ſtrue commouenda bonas preces precor, uti ſies uolens propitius mihi, liberisq́; meis, domo, familiæq́; meæ. Ferctum Ioui moueto

& mactato sic: Iupiter te hoc fercto obmouendo bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi liberisq; meis, domo familiæq; meæ mactus hoc ferclo. Postea Iano uinum dato sic: Iane pater, uti te strue commouenda bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergô macte uino inferiori esto. Postea Ioui sic: Iupiter macte fercto esto, macte uino inferiori esto. Postea porcam præcidaneam immolato. Vbi exta prosecta erunt, Iano struem commoueto, mactatoq; item uti prius obmoueris. Ioui ferctum obmoueto, mactatoq; item uti prius feceras. Item Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita uti prius datum ob struem obmouendam, & ferctũ libandũ. postea Cereri exta, & uinũ dato.

Quemadmodum tunicas, cæterasq; res, & ubi emas. 135

ROmæ tunicas, togas, saga, centones, sculponeas: Calibus, & Minturnis, cuculliones, ferramenta, falces, palas, ligones, secures, ornamẽta, murices, catellas: Venafro, palas: Suessæ, & in Lucanis plostra, treblæ albæ: Romæ dolia, labra: tegulæ ex Venafro. Aratra in terram ualidam romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erunt. Vomis indutilis optimus erit. Trapeti Pompeijs. Nolæ ad Rufri maceriam claues. Clostra Romæ. Hamæ, urnæ oleariæ, urcei aquarij, urnæ uinariæ, alia uasa ahenea Capuæ. Nolæ fiscinæ campanicæ. Hæ hamæ utiles sunt. Funis subductarius, spartum omne Capuæ. Fiscinas romanicas Suessæ, Casino. Eæ optimæ erunt Romæ, funem torculum siquis faciet Casini L. Tunnius. Venafri C. Mẽnius L. F. eò indere oportet coria bona VIII. nostratia recentia quæ depsta sient, quamminimum salis habeãt, ea depsere & unguere unguine prius oportet, tum siccare. Funem exordiri oportet longum pedes LXXII.

toros

toros III. *habeat lora in toros singulos* IX. *lata digitos* II. *Cùm tortus erit longus pedes* XLIX. *In commussura abibunt pedes* III. *reliquum erit pedes* XLVI. *Vbi extentus erit, accedent* P. V. *longus erit* P. LI. *Funem torculum extentum longum esse oportet pedes* LV. *maximis uasis: minoribus pedes* LI. *Funem loreum in plostrum iustum pedes* LX. *semifunium pedes* XLV. *lora retinacula in plostrum ped.* XXVI. *ad aratrum ped.* XXVI. *lora præductoria ped.* XXVII. S. *subiugia in lustrum lora ped.* XIX. *funiculum* P. XV. *in aratrum subiugia lora* P. XII. *funiculum ped.* IIX. *Trapetos latos maximos ped.* IIII. S. *orbis altos ped.* III. S. *orbis medios ex lapicidinis cum eximet crassos pedem, & palmum inter miliarium, & labrum ped.* II. *digitos* II. *labra crassa digitum. Secundarium trapetum latum ped.* IIII. *& palmum inter miliarium, & labrum pes unus, digitus unus, labra crassa digitos* V. *orbes altos ped.* III. *& digitos* V. *crassos ped.* I. *& digitos* III. *Foramen in orbes semiped. quoquouersum facito. Tertium trapetum latum ped.* IIII. *inter miliarium, & labrum ped.* I. *labrum dig.* V. *orbis altus ped.* III. *digitos* III. *crassos ped.* I. *digitos* II. *Trapetum ubi aruectum erit, ubi statues, ibi & commodato, concinnatoq́;.*

Politionem quo pacto dari oporteat. 136

IN agro Casinate, & Venafro in loco bono parte octaua corbi diuidat, satis bona septima, tertio loco sexta, si granum medio diuidet, parti quinta in Venafro ager optimus. IX. *parti corbi diuidat. Si communiter pisunt, qua ex parte politori pars est, eam partem in pistrinũ politor ordeum quinta modio fabam quinta modio diuidat.*

Vineam redemptori partiario ut des. 137

VIneam curandam partiario, bene curet fundum, arbustum, agrum frumentarium. Partiario fœnum, & pabulum, quod bubus satis siet, qui illic sient. Cætera omnia pro indiuiso.

Vt boues feriis iungere tibi liceat. 138

BOues ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, aruehãt ligna, fabalia, frumentum quod non daturus erit. Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi si in familia sunt.

Quemadmodũ lucum conlucare debeas. 139

LVcum cõlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic uerba concipito: Si deus, si dea es, quoiũ illud sacrum est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergô. Harumce rerum ergô, siue ego siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Eius rei ergô te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq́; meæ, liberisq́; meis. Harumce rerum ergô macte hoc porco piaculo immolando esto.

Si fodere uoles altero piaculo quid facere debeas. 140

SI fodere uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc amplius dicito, operis faciundi causa: cum opus, quotidie per partes facito. si intermiseris, aut feriæ publicæ, aut familiares intercesserint, altero piaculo facito.

Si agrum lustrare uis quid facere debeas. 141

AGrum lustrare sic oportet. Impera suouitaurilia circumagi cum diuis uolentibus, quodq́; bene eueniat mando tibi Mani, uti illace suouitaurilia fundum, agrum, terramq́; meã quota ex parte siue circumagi, siue circumferenda censeas, uti cures lustrare. Ianum, Iouemq́; uino præfamino, sic dicito: Mars pater te precor, quæsoq́; uti

sies

sies uolens propitius mihi, domo, familiæq; nostræ, quoius rei ergô agrum, terram, fundumq; meum suouitauralia circumagi iußi. uti tu morbos uisos, inuisosq;, uiduertatem, uastitudinemq;, calamitates, intemperiasq; prohibeßis, defendas, auerrunces q;. utiq; tu fruges, frumenta, uineta, uirgultaq; grãdire beneq; euenire sinas. pastores, pecuaq; salua seruaßis, duisq; bonã salutẽ ualetudinẽq; mihi, domo, familiæq; nostræ. Harũce rerũ ergô fundi, terræ agriq; mei lustrãdi, lustriq; faciẽdi ergô sicuti dixi macte hisce suouitaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergõ, macte hisce suouitaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnum, uitulumq; sic oportet. Eiusq; rei ergô macte hisce suouitaurilibus immolandis esto nominare uetat Martem, neq; agnum, uitulumq;. Si minus in omnes litabit, sic uerba concipito: Mars pater, si quid tibi in illisce suouitaurilibus lactẽtibus, neq; satisfactum est, te hisce suouitaurilibus piaculo. Si uno, duobusq; dubitauerit, sic uerba concipito: Mars pater, quod tibi illuc parco, neq; satisfactum est, te hoc porco piaculo.

Villici officia. 142

V*illici officia quæ sunt, quæ dominus præcipit, ea omnia quæ in fundo fieri oportet, quæq; emi parariq; oportet, quomodoq; cibaria, uestimẽta familiæ dari oportet, eadẽ uti curet, faciatq; moneo, dominoq; dicto audiens sit. Hoc amplius, quomodo uillicam uti oportet, & quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus sunt, parentur, curenturq; diligenter.*

Villicæ officia. 143

V*illicæ quæ sunt officia, curato faciat. Si eam tibi dede-*

rit dominus uxorem, ea esto contentus. Ea te metuat. Facito ne nimiū luxuriosa siet. Vicinas, aliasq; mulieres quamminimum utatur. Néue domum, ne'ue ad sese recipiat. ad cœnam nequò eat, ne'ue ambulatrix siet. rem diuinam ni faciat, ne'ue mandet, qui pro ea faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda siet. Villam conuersam, mundamq; habeat. Focum purum circunuersum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis festus dies cum erit, coronam in focum indat. Per eosdemq; dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi, & familiæ curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, & oua uti habeat. Pira arida, sorba, ficos, uuas passas, sorba in sapa, & pira, & uuas in dolijs, & mala struthea. Vuas in uinaceis, & in urceis, in terra obrutas. Et nuces prænestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiana in dolijs, & alia quæ condi solent, & siluatica. Hæc omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam, & far subtile sciat facere.

Lex oleæ legendæ. 144

OLeam legendam hoc modo locare oportet. Oleam cogito recte omnem arbitratu domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne stringito, ne'ue uerberato iniussu domini aut custodis. Si aduersus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo soluet, neq; debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad custodem, sese oleam non surripuisse, neque quenquam suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum non ita iurauerit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit, neq; debebitur, oleam cogi recte, satis dato arbitratu L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito, nisi quæ uetustate fractæ erunt. Si non erunt,

reddet

reddet æquas,aut arbitratu deducetur. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, resoluito. Id uiri boni arbitratu deducetur. L*egulos quot opus erunt, præbeto,& strictores.* Si *non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatum erit, deducetur, tanto minus debebitur.* De *fundo ligna & oleam ne deportato.* Q*ui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes* -SS-. N. II. *deducentur, neque id debebitur.* Omnem *oleam puram metietur.* Modio *oleario aßiduos homines quinquaginta præbeto,duas partes strictorum præbeto.* Nequis *concedat, quo olea legunda & faciunda carius locetur.* Extra *quam siquem socium impræsentiarum dixerit,siquis aduersum ea fecerit,si dominus aut custos uolent, iurent omnes socij.* Si *non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit,neque debebitur ei,qui non ita iurauerit.* Acce*ßiones in* ꝺ ∞ C C.*accedit oleæ salsæ* ꝺ V. *olei puri* P. I X. *in tota oleitate* -SS-. V. *aceti quadrantalia* V. Q*uod oleæ salsæ non acceperint, dum oleam legent,in modios singulos* -SS-. S.S. *dabuntur.*

Lex oleæ faciundæ. 145

O*Leam faciundam hac lege oportet locare.* Facito *recte arbitratu domini,aut custodis.* Q*ui id negotium curabit si sex iugis uasis opus erit,facito.* Homines *eos date, qui placebunt aut custodi, aut quis eam oleam emerit.* T*rapeti facito.Si operarij conducti erunt,aut facienda locata erit,pro eo resoluito,aut deducetur.* Ole*ũ ne tangito utendi causa,neque furandi causa, nisi quod custos dederit, aut dominus.*Si *sumpserit,in singulas sumptiones* -SS-. N. X L. *deducentur,neque debebitur.* Fa*ctores,qui oleum fecerint, omnes iuranto aut ad dominum, aut ad custodem, sese de fundo* L. M*anlij, neque alium quenquam suo dolo malo,*

oleum, neq; oleam surripuisse. Qui eorum non ita iurauerit, quæ eius pars erit omne deducetur, neq; debebitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit, aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, uiri boni arbitratu deducetur. Si uiride oleum opus siet, facito accedere oleum, & sal suæ usioni, quod satis siet, uasarium uict. II.

Lex oleæ pendentis. 146

OLeam pendentem hac lege uenire oportet. Olea pendens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quàm quanti emerit: omnis pecuniæ centesima accedet. Præconium præsens -SS-, L. & oleum romanici pondo 8 D. turidis P. CC. oleæ caducæ ♁ L. strictiuæ ♁ X. Modio oleario mensum dato unguinis pondo X. Ponderibus, modijsq́; domini dato iri primæ cotulas duas. Dies argento ex K. nou. mensium X. oleæ legendæ faciundæ quæq́; locata est, & si emptor locarit Idibus soluito. Recte hæc dari, fieriq́;, satisq; dari domino, aut cui iusserit, promittito, satisq; dato arbitratu domini. Donicum solutum erit, aut ita satis datum erit, quæ in fundo illata erunt, pigneri sunto. Nequid eorum de fundo deportato. Siquid deportauerit, domini esto. Vasa, torcula, funes, scalas, trapetos, siquid & aliud datum erit, salua recte reddito, nisi quæ uetustate fracta erunt. Si non reddet, æquum soluito. Si emptor legulis & factoribus qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus uolet, soluat. Emptor domino debeto, & id satisdato, proq́; ea re ita, uti S. S. E. item pigneri sunto.

Lex uini pendentis. 147

HAc lege uinum pendens uenire oportet. Vinaccos illutos, & fæcem relinquito. Locus uinis ad K. Octob.

primas

primas dabitur. si nō antè ea exportaueris, dominus uino, quid uolet, faciet Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex uino in dolijs. 148

V Inum in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos singulos quadragenæ, & singulæ urnæ dabuntur, quod neq; aceat, neq; muceat. Id dabitur in triduo proximo, uiri boni arbitratu degustato. Si non ita fecerit, uinum pro degustato erit. Quot dies per dominū mora fuerit, quo minus uinum degustet, totidem dies emptori procedēt. Vinū accipito ante K. Ian. primas. Si non antè acceperit, dominus uinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resoluito. Si emptor postularit, dominus iusiurandum dabit, uerum fecisse. Locus uinis ad K. Octobres primas dabitur. Si antè non deportauerit, dominus uino quid uolet faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex pabulo. 149

Q Va lege pabulum hybernum uenire oporteat. Qua uēdas finis dicito. Pabulum frui occipito ex Kalēd. Septembribus. prato sicco decedat, ubi prius florere cœperit. prato irriguo, ubi super inferq; uicinus permittet, tum decedito, uel diem certam utrique facito. Cætero pabulo Kalēd. Martijs cedito. Bubus domitis bimis canterio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni recipitur. Siquid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitratu resoluat. Siquid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitratu resoluetur. donicum pecuniam satisfecerit, aut delegarit, pecus & familia, quæ illic erit, pignori sunto. Siquid de ijs rebus controuersiæ erit, Romæ iudicium fiat.

Fructus ouium qua lege ueneat. 150

FRuctum ouium hac lege uenire oportet. In singulas casei P. I. S. dimidium aridum, lacte ferijs quod mulserit dimidium & præterea lactis urnam I. Hisce legibus agnus diē & noctē qui uixerit, in fructum, & Kal. Iun. emptor fructu decedat. Si interkalatum erit K. Maijs agnos X X X. ne amplius promittat. Oues quæ nō peperint, binæ pro singulis in fructu cedent. Dic lanam, & agnos uendat. Menses X. ab coactore releget porcos serarios. In oues denas singulos pascat. Conductor II. menses pastorem præbeat, donec domino satisfecerit, aut soluerit, pigneri esto.

Cupressum quomodo seras. 151

SEmen cupreßi quando legi, seri, propagariq́; oporteat, & quo pacto cupressetа seri oporteat Manius Percennius Nolanus ad hunc modum monstrauit. Semen cupreßi tarentinæ per uer legi oportet: materiem ubi hordeum flauescit. id ubi legeris in sole ponito, semen purgato, id aridum condito: uti aridum expositum siet, per uer serito in loco ubi terra tenerrima erit, quam pullam uocant, ubi aqua propter siet, cum locum stercorato primum bene stercore caprino, aut ouillo. tum uortito bipalio, terrā cū stercore bene permiscеto, depurgato ab herba graminibus'que. Bene terram comminuito, areas facito pedes latas quaternos: subcauas facito, uti aquam continere poßint. inter eas sulcos facito, qua herbas de areis purgare poßis: ubi areæ factæ erunt, semen serito crebrum, ita uti linum seri solet. eo cribro terram incernito, dimidiatum digitum terram altam succernito. id bene tabula, aut manibus, aut pedibus complanato. Siquando non, pluet, uti terra sitiat, aquam irrigato leniter in areas. Si non habebis

unde

unde irriges, gerito, inditoq́; leniter. Quotiescunque opus erit, facito uti aquam addas. Si herbæ natæ erunt, facito uti ab herbis purges quamtenerrimis herbis, & quoties opus erit purges per æstatem, ita uti dictum est, fieri oportet, & ubi semen satum siet, stramentis operiri oportet, ubi germen nascere cœperit, tum demi.

De scopis uirgeis. 152

Q. A. M. Manlij *monstrauerunt, in diebus* XXX. *quibus uinum legeris, aliquoties facito scopas uirgeas ulmeas aridas, in asserculo alligato, eabus latera dolijs intrinsecus usque bene perfricato, ne fæx in lateribus adhærescat.*

De uino fæcato. 153

V*Inum fæcatum sic facito. Ficinas olearias campanicas duas illæ rei habeto. eas fæcis impleto, sub prelum'que subdito; exprimito'que.*

Vinum emptoribus quomodo admetiaris. 154

V*Inum emptoribus sine molestia quomodo admetiaris. Labrũ culleare illæ rei facito. id habeat ad summũ ansas* IIII. *uti transferri poßitur. Id imũ pertundito. Ea fistulã subdito uti obturarier recte poßit. & ad summum, qua fini culleum capiet, pertundito. id in suggestu' inter dolia positum habeto. uti in culleum, de quo uinum salire poßit. id impleto. postea obturato.*

Per hiemem aquam de agro depellere. 155

P*Er hiemem aquam de agro depelli oportet. In monte fossas inciles puras habere oportet. Prima autũnitate cum puluis est, tum maxime ab aqua periculum est. Cũ pluere incipiet, familiam cum ferreis sarculisq́; exire oportet, incilia aperire, aquam diducere in uias, & segetem curare oportet, uti fluat. In uilla cum pluet, circumir*

cumire oportet, sicubi perpluat, & signare carbone, cum desierit pluere, uti tegula mutetur. Per segetem in frumentis, aut in segete, aut in foßis sicubi aqua constat, aut aliquid aquæ obstat: id emittere, patefieri, remoueri'que oportet.

Brassica quot medicamenta in se habeat. 156

De *braßica quòd concoquit. Braßica est, quæ omnibus oleribus antistat. eam esto uel coctam, uel crudam. crudam si edes, in acetum intinguito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotium'que ad omnes res salubre est. Si uoles in conuiuio multum bibere, cœnare'que libenter, ante cœnam esto crudã quantum uoles ex aceto. & item, ubi cœnaueris, comesto aliqua* v. *folia, reddent te quasi nihil ederis, biberis'que, bibes'que quantum uoles. Aluum si uoles deijcere superiorem, sumito braßicæ quæ leuißima erit,* P. IIII. *Inde facito manipulos æquales tres, colligato'que. postea ollam statuito cum aqua. ubi occipiet feruere, paulisper dimittito unum manipulum, feruere desistet. Postea ubi occipiet feruere, paulisper dimittito usque admodum dum quinquies quinque numeres. tum eximito. Item facito alterum manipulum, item tertium, postea conijcito & contundito, item eximito, in linteum exugeto succum, quasi heminam, in pocillum fictile. Eò indito salis micam quasi eruum, & cumini fricti tantum quod oleat. Postea ponito pocillum in sereno noctu. qui poturus erit, lauet calida, bibat aquam mulsam, cubet incœnatus. Postea mane bibat succum, deambulet'que horas* IIII. *agat, negotij siquid habebit. Ubi libido ueniet nauseæ, eum'que apprehendet, decumbat, purget'que sese. Tantum bilis, pituitæ'que eijciet, uti ipse miretur, unde tantum siet. Postea ubi deorsum uersus ibit, heminam, aut paulo plus bibat.*

bat. Si amplius ibit, sumito farinæ minutæ conchas duas, infriet in aquam, paululum bibat, consistet. Verum quibus tormina molesta erunt, braßicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquam calidam, coquito usque donec ea commadebit bene. aquam defundito. postea salem addito, & cumini paululum & pollinem polentæ, eodem addito & oleum, postea feruefacito. Infundito in catinum, uti frigescat. eo interito. quod uolet, cibi postea edit. sed si poterit solam braßicam esse, edit. Et si sine febre erit, dato uini atri duri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam. Id facito quotidie mane. Nolito multum dare, ne pertædescat, uti posit porrò libenter esse. Ad eundem modum uiro & mulieri, & puero dato. Nunc de illis quibus ægrè lotium it, quibus'que substillum est. Sumito braßicam, conijcito in aquam feruentem, coquito paulisper, uti subcruda siet. postea aquam defundito non omnem. eò addito oleum bene, & salem, & cumini paululum. inferuefacito paulisper, postea inde iusculum frigidum sorbere, & ipsam braßicam esse oportet, uti quamprimum excoquat. quotidie id facito. De braßica pythagorea quid in ea boni sit, sa- 157
lubris'que. Principium te cognoscere oportet, quæ genera braßicæ sint, & cuiusmodi naturam habeant omnia. Ad salutem temperat, commutat'que sese semper cum calore, arido, simul humido, & dulci, & amaro, & acri. Sed quæ uocatur septembona in commixturam, natura omnia *
hæc habet braßica. Nunc uti cognoscas naturam earum, prima est, leuis quæ nominatur. ea est grandis, latis folijs, caule magno: ualidam habet naturam & uim magnam habet. Altera est crispa, apiacon uocatur. hæc est natura & aspectu bona ad curationem: ualidior est, quàm quæ suprascripta

supraſcripta eſt. Item eſt tertia, quæ lenis uocatur, minutis caulibus, tenera, & accerrima omnium eſt iſtarum, tenui ſuco uehementiſſima. Et primum ſcito, de omnibus braſſicis nulla eſt illiuſmodi medicamentoſior. Ad omnia uulnera, tumores eã contritam imponito. Hæc omnia ulcera purgabit, ſana'que faciet ſine dolore. Eadem tumida concoquit. eadam erumpit. eadem uulnera putida, cancres'que purgabit, ſanosq; faciet, quod medicamentum aliud facere non poteſt. Verum prius quàm id imponas, aqua calida multa lauato. poſtea bis in die contritam imponito. Ea omnem putorem adimet. cancer ater, is olet, & ſaniem ſpurcam mittit. albus purulentus eſt. ſed fiſtuloſus, ſubtus ſuppurat ſub carne. In ea uulnera huiuſcemodi teras braſſicam, ſanum faciet. optima eſt ad huiuſcemodi uulnus. Et luxatum ſi quod eſt, bis die aqua calida foueto. braſſicã tritam, opponito, cito ſanum faciet. Si bis die apponitur, dolores auferet: & ſiquid contuſum eſt, erumpet, ſi braſſicam tritam oppoſueris, & ſanũ faciet: & ſiquid in mammis ulceris natum, & carcinoma, braſſicam tritam opponito, ſanum faciet. Et ſi ulcus acrimoniam eius ferre non poterit, farinam hordeaceam miſceto, ita opponito. Huiuſcemodi ulcera omnia hæc ſana faciet: quod aliud medicamentum facere non poteſt, neque purgare. Et puero, & puellæ ſi ulcus erit huiuſcemodi, farinam hordeaceã addito. Et ſi uoles eam conſectam, lautam, ſiccam, ſale, aceto ſparſam eſſe, ſalubrius nihil erit. Quo libentius edas, aceto mulſo ſpargito, mentam ſiccam, & rutam coriandrum ſectam, ſale ſparſam paulo libentius edes. Id bene faciet, & mali nihil ſinet in corpore conſiſtere. & aluum bonam faciet. Siquid antea mali intus erit, omnia ſana faciet. De capite, & de oculis omnia deducet, & ſanum faciet. Hanc

mane

mane esse oportet ieiunum. Et si bilis atra est, si lienes turgent, & si cor dolet, & si iecur, aut pulmones, aut præcordia, uno uerbo omnia sana faciet, intro quæ dolitabunt. eodem silphium inradito, bonum est. nam uenæ omnes, ubi sufflatæ sunt ex cibo, non possunt perspirare in toto corpore, inde aliqui morbus nascitur. ubi ex multo cibo aluus non it, proportione braßica si uteris (id ut te moneo) nihil istorum usu uenient morbis. Verum morbum articularium nulla res tantum purgat, quantum braßica cruda, si eam edes cum ruta & coriandro concisam. Sic & laserpitium inrasum cum braßica ex aceto oxymelli, & sale sparsa. Hac si uteris, omnes articulos poteris experiri. Nullus sumptus est: & si sumptus esset, tamen ualetudinis causa experirer. hanc oportet mane ieiunum esse. Omnis qui insomniosus est, hac eadem curatione sanum facies. Verum assam braßicam, & unctam caldam salis paulum dato homini ieiuno. Quamplurimam ederit, tam citißime sanus fiet ex eo morbo. Tormina quibus molesta erunt, sic facito: Braßicam macerato bene, postea in aulam conijcito, defeруefacito bene. Vbi cocta erit bene, aquam defundito. eò addito oleum bene, & salis paululum, & cuminum, & pollinem polentæ. Postea feruе bene facito. ubi feruerit, in catinum indito. Dato edat, si poterit, sine pane. si non, panis parum ibidem madefaciat. Et si febrim non habebit, dato uinum atrum bibat. cito sanus fiet. Et hoc, siquando usus uenerit, qui debilis erit, hæc res sanum facere potest. braßicam edit ita, uti S. S. F. & hoc amplius. lotium conseruato eius, qui braßicam esitarit. id calfacito. eo hominem demittito, cito sanum faciet hac cura. expertum hoc est. Item pueros pusillos, si laues eo lotio, nunquam debiles

debiles fient. & quibus oculi parum clari ſunt, eo lotio inunguito, plus uidebunt. Si caput aut ceruices dolent, eo lotio caldo lauito, deſinent dolere. Et ſi mulier eo lotio locos fouebit, nunquam ij uiroſi fient. Et fouere ſic oportet, Vbi in ſcutra feruefeceris, ſub ſellam ſupponito pertuſam. eo mulier aſsidat, operito. circum ueſtimenta eam dato. Braſsica erratica maximam uim habet. eam arfacere, & conterere oportet bene minutam, ſiquidem purgare uoles, pridie ne cœnet, mane ieiuno dato braſsicam tritam aquæ cyathos IIII. Nulla res tam bene purgabit, neque elleborum, neque ſcamoneum, & ſine periculo, & ſcito ſalubrẽ eſſe corpori. Quos diffidas ſanos facere, facies. Qui hac purgatione purgandus erit, ſic eum curato: Sorbitione liquida hoc per dies VII. dato. ubi eſſe uolet, carnem aſſam dato. Si eſſe non uolet, dato braſsicam coctam, & panem, & bibat uinum lene dilutum, lauet raro, utatur unctione. Qui ſic purgatus erit, diutina ualetudine utetur, neque ullus morbus ueniet niſi ſua culpa. Et ſiquis ulcus tetrum, uel recens habebit, hanc braſsicam erraticam aqua ſpargito, opponito, ſanũ facies. Et ſi fiſtula erit, turunda intro trudito: ſi turundam non recipiet, diluito, indito in ueſicã, eò calamum alligato, ita premito, in fiſtulam introeat. Ea res ſanum faciet cito. Et ad omnia ulcera uetera, & noua contritam cum melle opponito, ſanum faciet. & ſi polypus in naſo introierit, braſsicam erraticam aridam tritam in malum conijcito, & ad naſum admoueto. Ita ſubducito ſuſum animam quamplurimum poteris: in triduo polypus excidet. & ubi exciderit, tamen aliquot dies idem facito, ut radices polypi perſanas facias. Auribus ſi parum audies, terito cum uino braſsicam, ſucum exprimito, in aurem intro tepidum inſtillato. cito te

intelliges

intelliges plus audire. Deinde petigini parcè braßicam opponito, sanam faciet, & ulcus non faciet.

Aluum si uoles deijcere. 158

ALuum deijcere hoc modo oportet. si uis bene tibi deijcere, sume tibi ollam, addito eo aquæ sestarios VI. & eo addito ungulam de perna. Si ungulam non habebis, addito de perna frustum. P. S. quàm minime pingue, ubi iam coctum incipit esse, eo addito braßicæ coliculos II. betæ coliculos II. cum radice sua, feliculæ paulum, herbæ mercurialis non multum, mutulorum L. II. piscem capitonem, & scorpionem I. cochleas VI. & lentis pugillum. Hæc omnia decoquito usq; ad sestarios tres iuris. oleum ne addideris. indidem sume tibi sestarium unum tepidum. adde uini coi cyathum unum. bibe, interquiesce. deinde iterum eodem modo, deinde tertium. Purgabis te bene. Et si uoles insuper uinum coum mixtum bibere, licebit bibas. Ex ijs tot rebus, quod scriptum est, unum, quod eorum uis, aluum deijcere potest. Verũ ea re tot res sunt, uti bene deijcias, et suaue est.

Intertrigini, si uia ibis, remedium. 159

INtertrigini remedium. in uiam cum ibis, absynthij pontici surculum sub anulo habeto.

Luxum ut excantes. 160

LVxum siquod est, hac cantione sanum fiet. harũdinem prende tibi uiridem P. IIII. aut V. longam. Mediam diffinde, & duo homines teneant ad coxẽdices. Incipe cantare in alio. S. F. motas uæta daries dardaries astataries dissunapiter, usq; dum coeant. Ferrum insuper iactato. ubi coierint, & altera alteram tetigerit, id manu prende, & dextra sinistra præcide. Ad luxum, aut ad fracturam alliga, sanum fiet, & tamen quotidie cantato in alio, S. F. uel luxato. Vel hoc modo, huat hanat huat ista pista sista, domiabo,

dannaustra, & luxato. Vel hoc modo, huat haut haut ista sis tar sis ardannabon dunnaustra.

Asparagus quomodo seratur. 161

LOcum subigere oportet bene, qui habeat humorem, aut loco crasso: ubi erit subactus, arcas facito, ut poßis dextra sinistraq; sarire, runcare, ne calcetur. Cum arcas de formabis, interuallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes. Deinde serito. Ad lineam palo grana bina, aut terna demittito. Et eodem palo cauum terra operito. Deinde supra arcas stercus spargito, bene serito. Secundum æquinoctium uernum, ubi erit natum, herbas crebro purgato, cauetoq; ne asparagus unà cum herba uellatur. Quo anno seueris, substramentis per hiemem operito, ne perurantur. Deinde primo uere aperito, sarito, runcatoq;. Post annum tertium, quàm seueris, incendito uere primo. Deinde ne antè sarueris, quàm asparagus natus erit, ne in sariendo radices lædas. Tertio, aut quarto anno asparagum uellito ab radice. Nam si defringes, stirpes fient, & intermorientur. Vsque licebit uellas, donicum in semē uideris ire. Semen maturum fit ad autumnum. Ita cum sumpseris semen, incendito, & cùm cœperit asparagus nasci, sarito, & stercorato. Post annos VIII. aut IX. cum iam est uetus, digerito, & in quo loco positurus eris, terram bene subigito, & stercorato. Deinde fossulas facito, quà radices asparagi demittas. Interuallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi. uellito, sic circunfodito, ut facile euellere poßis. Caucto ne frangatur. Stercus ouillum quam plurimum fac ingeras: id est optimū ad eam rem. aliud stercus herbas creat.

Salsura pernarum, ofellæ Putealanæ. 162

PErnas sallire sic oportet, in dolio, aut in seria. Cum pernas emeris, ungulas earum præcidito. Salis romaniensis

niensis moliti in singulas semodius. In fundo dolij, aut seriæ salem sternito. Deinde pernam ponito. Cutis deorsum spectet. Sale obruito totam. Deinde alteram insuper ponito. Eodem modo obruito. Caueto, ne caro carnem tangat. Ita omnes obruito, ubi iam omnes composueris, sale insuper obrue, ne caro appareat, æqualem facito. Vbi iam dies V. in sale fuerint, eximito omnes cum suo sale. Quæ tum summæ fuerint, imas facito. Eodemq; modo obruito, & componito. Post diem omnino duodecimum pernas eximito, & salem omnem detergeto, & suspendito in uento biduum. Die tertio extergeto spongia bene, perunguito oleo. Suspendito in fumo biduum. Tertio die demito. Perunguito oleo, & aceto commixto: suspendito in carnario. nec tinea, nec uermes tangent.

FINIS.

VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE AGRICVLTVRA LIBRI PRIMI CAPITA.

De

Ex

M. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM DE AGRICVLTVRA LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

TIVM si essem cõsecutus Fundania, cõmodius tibi hæc scriberem, quæ nunc, ut potero, exponam, cogitans esse properandum, quod (ut dicitur) si est homo bulla, eo magis senex. annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas colligã ante quàm proficiscar è uita. Quare, quoniã emisti fundũ quem bene colendo, fructuosum conficere uelis, meq; ut id mihi habeam curare roges, experiar. & non solũ, ut ipse quoad uiuam quid fieri oporteat ut te moneam, sed etiam post mortem. Neq; patiar Sibyllam non solum cecinisse, quæ dum uiueret, prodessent hominibus, sed etiam quæ cum perisset ipsa, & id etiam ignotißimis quoque hominibus, ad cuius libros tot annis pòst publice solemus redire, cum desideramus quid faciendum sit nobis ex aliquo portento, me, nedũ uiuo quidẽ, necessarijs meis quod prosit facere. Quocirca scribam tibi tres libros indices, ad quos reuertare, siqua in re quæres, quemadmodum quidque te in colendo oporteat facere. Et quoniam (ut aiunt) Dei facientes adiuuant, prius inuocabo eos, nec, ut Homerus, & Ennius, Musas, sed XII. deos, consentis, neque tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, & fœminæ

fœminæ totidem, sed illos x i i. deos, qui maxime agricolarum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ cœlo, & terra continent, Iouem, & Tellurem. itaque quòd ij parẽtes, magni dicuntur, Iupiter pater appellatur, Tellus terra mater. Secundo Solem & Lunam, quorum tempora obseruantur, cum quædam seruntur & conduntur. Tertio Cererem & Liberum, quòd horum fructus i maxime necessarij ad uictum. Ab his enim cibus & pot o uenit è fundo. Quarto Robigum ac Florã, quibus propitijs, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque nõ tempestiue florẽt. Itaque publicæ Robigo feriæ robigalia, Floræ, ludi floralia instituti. Item aduenerer Mineruam & Venerem, quarũ unius procuratio oliueti, alterius hortorum, quo nomine rustica uinalia instituta. Nec non etiã precor Lympham, ac Bonum euẽtum, quoniam sine aqua omnis arida ac misera agricultura, sine successu ac bono euẽtu, frustratio est, non cultura. Iis igitur deis ad uenerationem aduocatis, ego referam sermones eos, quos de agricultura habuimus nuper, ex quibus quid te facere oporteat animaduertere poteris, in queis quæ nõ inerũt & quæres, indicabo à quibus scriptoribus reperias & Græcis, & nostris. Qui Græce scripserunt dispersim alius de alia re, sunt plus quinquaginta. Hi sunt, quos tu habere in consilio poteris, cum quid consulere uoles, Hieron Siculus, & Attalus Philometor: de philosophis, Democritus physicus, Xenophon socraticus, Aristoteles & Theophrastus peripatetici, Archytas pythagoreus, itẽ Amphilochus atheniẽsis, Anaxipolis thasius, Apollodorus lemnius, Aristophanes maleotes, Antigonus cymeus, Agathocles chius, Apollonius pergameneus, Aristandrus atheniensis, Bacchius milesius, Bion soleus, Chærésteus & Chæreas athenien-

ſes, Diodorus priēnæus, Dion colophonius, Diophanes nicenſis, Epigenes rhodius, Euagon thaſius, Euphranij duo, unus athenienſis, alter amphipolites, Aegeſias maronites, Menandri duo, unus priennæus, alter heracleotes, Niceſius maronites, Pythiō rhodius. De reliquis, quorum quæ fuerit patria non accepi, ſunt Androtion, Aeſchrion, Ariſtomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionyſius, Euphiton, Euphoriō, Eubolus, Lyſimachus, Mnaſeas, Meneſtratus, Pleuthiphanes, Perſis, Theophilus. Ii, quos dixi, omnes ſoluta oratione ſcripſerunt. eaſdem res etiam quidam uerſibus, ut Heſiodus aſcræus, Menecrates epheſius. Hos nobilitate Mago Carthaginienſis præterijt pœnica lingua, quòd res diſperſas comprehendit libris XXIIX. quos Caßius Dionyſius uticenſis uertit libris XX. ac Græca lingua Sextilio prætori miſit, in quæ uolumina de Græcis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca, & de Magonis dempſit inſtar librorum VIII. Hoſce ipſos utiliter ad VI. libros redegit Diophanes in Bithynia, & miſit Deiotaro regi. Quo breuius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agricultura, altero de re pecuaria, tertio de uillaticis paſtionibus. Hoc libro circunciſis rebus, quæ non arbitror pertinere ad agriculturā. Itaque prius oſtendam, quæ ſecerni oporteat ab ea. Tum de his rebus dicā, ſequens naturales diuiſiones. Ea erunt ex radicibus trinis, & quæ ipſe in meis fundis colendo animaduerti, & quæ legi, & quæ à peritis audij.

CAP. II.

SEmētiuis ferijs in ædem Telluris ueneram rogatus ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus noſtris: ut corrigimur à recētibus urbanis, ab æditu o. Offendi ibi C. Fundanium ſocerum meum, & C. Agrium equitem R. ſocraticum, & P. Agraſium publicanum, ſpectantes in pariete

pictam

pictam Italiam. Quid uos hic, inquam, num feriæ sementiuæ otiosos huc adduxerunt, ut patres, & auos solebant nostros? Nos uero (inquit Agrius, ut arbitror) eadem causa, quæ te, rogatio æditimi. Itaq; si ita est, ut annuis, morêre oportet nobiscum, dũ ille reuertatur. Nam accersitus ab ædile, cuius procuratio huius templi est, nõdũ rediit, & nos, ut expectaremus se, reliquit qui rogaret, Vultis igitur interea uetus prouerbiũ, quod est, Romanus sedẽdo uincit, usurpemus, dum ille uenit? Sanè, inquit Agrius, & simul cogitãs portam itineri dici lõgißimam esse, ad subsellia sequentibus nobis procedit. Cum cõsedißemus, Agrasius uos, qui multas perambulastis terras, ecquam cultiorem Italia uidistis inquit? Ego uero, Agrius, nullã arbitror esse, quæ tam tota sit culta. Primum cũ orbis terræ diuisus sit in duas partes ab Eratosthene, maxime secũdum naturam ad meridiẽ uersus, & ad septentriones. Et sine dubio, quoniã salubrior pars septentrionalis est, quàm meridiana. Et quæ salubriora, illa fructuosiora, dicendum magis eam fuisse opportunã ad colendũ, quàm Asiam, ibiq; Italiam. primum quòd est in Europa, secũdo, quòd hæc temperatior pars est, quàm interior. nam intus penè sempiternæ hyemes. Neq; mirũ, quòd sunt regiones inter circulum septentrionalem, & inter cardinem cæli, ubi sol etiam sex mensibus continuis non uidetur. Itaq; in oceano in ea parte ne nauigari quidem posse dicunt propter mare congelatum. Fundanius, Em ibi tu quicquam nasci putas posse, aut coli natum? Verum enim est illud Pacuuij, Sol si perpetuò sit, aut nox flammeo uapore, aut frigore, terræ fructus omnes interire. Ego hic, Vbi nox & dies modice redit, & abit, tamen æstiuo die, si non diffinderem meo insititio somno meridie, uiuere non possem: illic in semestri die, aut nocte quemadmodum quicquam

quicquam seri, aut alescere, aut meti poßit? Contra quid in Italia utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregium fit? quod far conferam campano? quod triticum appulo? quod uinum falerno? quod oleum uenafro? Nõ arboribus consita Italia est ut tota pomarium uideatur? An Phrygia magis uitibus cooperta, quam Homerus appellat ἀμπελόεσσαν, quàm hæc? aut Argos, quod idẽ poeta πολύπυρον, in qua terra iugerũ unũ denos, et quinos denos culleos fert uini, quot quædam in Italia regiones? An non M. Cato scribit in libro originum sic? Ager gallicus romanus uocatur, qui uiritim cis Ariminũ datus est ultra agrũ Picentium. In eo agro aliquotfariam in singula iugera dena cullea uini fiunt. Non'ne item in agro fauentino, à quo ibi tricenariæ appellantur uites, quòd iugerum tricenas amphoras reddat? Simul aspicit me, Certe inquit, L. Martius præfectus fabrûm tuus in fundo suo Fauentiæ hanc multitudinẽ dicebat suas reddere uites. Duo in primis spectasse uidentur Italici homines colendo, possent'ne fructus pro impensa ac labore redire, & utrum saluber locus esset an nõ: quorum si alterutrum decollat, & nihilominus quis uult colere, mente est captus, atque ad agnatos & gẽtiles est deducendus. Nemo enim sanus debet uelle impensam ac sumptum facere in culturam, si uidet non posse refici. Nec si potest reficere fructus, si uidet eos fore, ut pestilentia dispereant. Sed opinor qui hæc commodius ostẽdere poßint, adsunt. Nam C. Licinium Stolonem, & Cn. Tremelium Scrofam uideo uenire, unum cuius maiores de modo agri legem tulerunt. Nam Stolonis illa lex quæ uetat plus D. iugere habere ciuem R. & qui propter diligẽtiam culturæ Stolonum confirmauit agnomen, quòd nullus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat

circum arbores, è radicibus, quæ nascerentur è solo, quos stolones appellabant. eiusdem gentis C. Licinius tribunus pleb. cum esset post reges exactos annis CCCLXV. primus populum ad leges accipiundas in septem iugera forēsia, è comitio eduxit. Alterū collegam tuum, XX. uir qui fuit, ad agros diuidūdos campanos, uideo huc uenire Cn. Temelium Scrofam, uirum omnibus uirtutibus politum, qui de griçultura romanus peritißimus existimatur. An non iure inquam? Fundi enim eius propter culturam iucundiore spectaculo sunt multis, quàm regie polita edificia aliorum, cum huius spectatum ueniant uillas, non ut apud Lucullum, ut uideāt pinacothecas, sed oporothecas. Huiusce inquam pomaria summa sacra uia, ubi poma ueneunt, contra auream imaginem. Illi interea, ad nos. Et Stolo, Num cœna comesa inquit uenimus? nam non L. uidemus Fundiliū, qui nos aduocauit. Bono animo este inquit Agrius: Nam non modo ouum illud sublatū est, quod ludis circensibus nouißimi curriculi finem facit quadrigis, sed ne illud quidem ouum uidimus, quod in ceriali pōpa solet esse primum. Itaque dum id nobiscum una uideatis, ac uenit æditumus, docete nos agricultura quam summam habeat, utilitatem'ne, an uoluptatem, an utrunque. ad te enim rudem esse agriculturæ nunc, olim ad Stolonem fuisse dicunt, Scrofa. Prius inquit discernendum, utrum quæ serātur in agro ea sola sint in cultura, an etiam quæ inducantur in rura, ut oues, & armenta. Video enim qui de agricultura scripserunt, & Pœnicè, & Græcè, & Latinè, latius uagatos, quàm oportuerit. Ego uero, inquit Stolo, eos non in omni re imitandos arbitror, & eo melius fecisse quosdam, qui minore pomerio finierunt, exclusis partibus, quæ non pertinent ad hanc rem. quare tota pastio,

quæ

quæ coniungitur à plerisq; cum agricultura, magis ad pastorem, quàm ad agricolam pertinere uidetur. Quocirca principes, qui utrique rei præponuntur, uocabulis quoq; sunt diuersi, quòd unus uocatur uillicus, alter magister pecoris. Villicus agri colendi causa cõstitutus, atque appellatus à uilla, quòd ab eo in eam cõuehuntur fructus, & euehuntur, cum ueneunt. A' quo rustici etiam nunc quoque uiam, ueam appellant, propter uecturas: & uellam non uillam, quò uehunt, & unde uehunt. Item dicuntur, qui uecturis uiuunt, uellaturam facere. Certe, inquit Fundanius, aliud pastio, & aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextera tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo coniuncta, quòd est altera eiusdem carminis modorum incentiua, altera succentiua. Et quidem licet adijcias, inquam, pastorum uitam esse incentiuam, agricolarum succẽtiuã auctore doctißimo homine Dicæarcho, qui Græciæ uita qualis fuerit, ab initio nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoritiam uitam agerent, neq; scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quocirca & succinit pastorali, quòd est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus. Agrius, Tu, inquit, tibicen non solum adimis domino pecus, sed etiam seruis peculium, quibus domini dant, ut pascant, atque etiam leges colonicas tollis, in quibus scribimus, Colonus in agro surculario ne capra natum pascat, quas etiã astrologia in cælum recepit, non longe ab Tauro. Cui Fũdanius, Vide, inquit, ne agri istuc sit ad hoc, cum in legibus etiam scribatur, pecus quoddam. Quædam enim pecudes culturæ sunt inimicæ, ac ueneno, ut istæ, quas dixisti, capræ. eæ enim omnia nouella sata carpendo corrumpunt,

punt, non minimum uites, atque oleas. Itaque propterea institutũ diuersa de causa, ut ex caprino genere ad alij dei aram hostia adduceretur, ad alij non sacrificaretur, cum ab eodem odio alter uidere nollet, alter etiam uidere pereuntem uellet. Sic factum, ut Libero patri repertori uitis hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas. Cõtrà, ut Mineruæ caprini generis nihil immolarẽt, propter oleam, quòd eam, quam læserit, fieri dicunt sterilem. Eius enim saliuam esse fructuis uenenũ. Licinius, Hoc nomine etiam Athenis in arcem non inigi, præterquam semel ad necessarium sacrificium, ne arbor olea, quæ primum dicitur ibi nata, à capra tangi poßit. Nec ullæ, inquam, pecudes agriculturæ sunt propriæ, nisi quæ agrum operæ, quo cultior sit, adiuuare, ut eæ, quæ iunctæ arare possunt. Agrasius, Si istuc ita est, inquit, quomodo pecus remoueri potest ab agro, cũ stercus, quod plurimũ prodest, greges pecorũ ministrent? Sic, inquit Agrius, uenalium greges dicemus agriculturam esse, si propter istam rem habendum statuerimus. Sed error hinc, quòd pecus in agro esse potest, & fructus non in eo agro ferre, quod non sequendum. Nam sic etiam res aliæ diuersæ ab agro erunt assumendæ: ut si habeas plures in fundo textores, atque institutos histonas, sic alios artifices. Scrofa, Dijungamus igitur inquit, pastionem à cultura, & siquis quid uult aliud. An'ne ego, inquam, sequar Sasernarum patris, & filij libros? ac magis putem pertinere figlinas quemadmodum exerceri oporteat, quàm argenti fodinas, aut alia & alia metalla, quæ sine dubio in aliquo agro fiunt? Sed ut neque lapicidinæ, neque arenariæ ad agriculturam pertinent, sic figlinæ. neque ideo non in quo agro idoneæ possunt esse, non exercendæ, atque ex eis capiundi fructus, ut etiam si ager

secundum

ſecundum uiam & opportunus uiatoribus locus, ædificandæ tabernæ diuerſoriæ, quæ tamen quamuis ſint fructuoſæ, nihilo magis ſunt agriculturæ partes. Nō enim ſiquis propter agrum, aut etiam in agro profectus domino, agriculturæ acceptum referre debet, ſed id modo, quod ex ſatione terra ſit natū ad fruendum. Suſcipit Stolo, Tu inquit inuides tanto ſcriptori, & obſtrigillandi cauſa ſiglinas reprehendis, cum præclara quædam, ne laudes, prætermittas, quæ ad agriculturam uehementer pertineant.

Cum ſubriſiſſet Scrofa, quòd non ignorabat libros, & deſpiciebat & Agraſius ſe ſcire modo putaret, ac Stolonem rogaſſet, ut diceret, cœpit, Scribit cinices quemadmodum interfici oporteat his uerbis. Cucumerem anguinum condito in aquam, eam'que infundito quò uoles, nulli accedent. uel fel bubulum cum aceto mixtum, unguito lectum. Fundanius aſpicit ad Scrofam, Et tamen uerum dicit, inquit, hic ut hoc ſcripſerit in agricultura. Ille, Tam hercle, quàm hoc, ſiquem glabrum facere uelis, quod iubet, ranam luridam conijcere in aquam, uſquequo ad tertiam partē decoxeris, eo'que unguere corpus. Ego quod magis inquam pertineat ad Fundanij ualetudinem, & in eo libro eſt, ſatius dicam: nam huiuſce pedes ſolent dolore, in fronte contrahere rugas. Dic ſodes, inquit Fundanius: nā malo de meis pedibus audire, quam quemadmodum pedes betaceos ſeri oporteat. Stolo ſubridens, Dicam inquit, eiſdem, quibus ille uerbis ſcripſit, uel Tarquennam audiui, Cum homini pedes dolere cœpiſſent, qui tui meminiſſet, ei mederi poſſe. Ego tui memini, medere meis pedibus. Terra peſtē teneto. Salus hic maneto in meis pedibus. Hoc ter nouies cātare iubet, terram tangere, deſpuere, ieiunum cantare. Multa inquam item alia miracula apud Saſer-

nas inuenies, quæ omnia ſunt diuerſa ab agricultura, et ideo repudianda. quaſi uero inquam, non apud cæteros quoque ſcriptores talia reperiantur. An non in magni illius Catonis libro, qui de agricultura eſt editus, ſcripta ſunt permulta ſimilia ut hæc? quemadmodum placentam facere oporteat, quo pacto libum, qua ratione pernas ſallire. Illud non dicis, inquit Agrius, quod ſcribit, ſi uelis in cõuiuio multum bibere, cœnareq́; libenter, ante eſſe oportet braßicam crudam ex aceto, & poſt, aliqua folia v.

CAPVT III.

I*Gitur inquit Agraſius, quæ diiungenda eſſent à cultura cuiuſmodi ſint, quoniam diſcretum de iis rebus dicendum, quæ ſcientia ſit, & quid in colendo nos docet, ars an ſit, an quid aliud, et à quibus carceribus decurrat ad metas, Stolo cum aſpexiſſet Scrofam, Tu inquit, & ætate, & honore, & ſcientia quòd præſtas, dicere debes, Ille non grauatus, Primum inquit, non modo eſt ars, ſed etiam neceſſaria ac magna, eáq́; eſt ſcientia, quæ docet, quæ ſint in quoquo agro ſerunda ac faciunda, quæq́; terra maximos perpetuo reddat fructus,*

CAP. IIII.

E*Ius principia ſunt eadem, quæ mundi eſſe Ennius ſcribit, aqua, terra, anima, & ſol. Hæc enim cognoſcenda prius, quàm iacias ſemina, quod initium fructuum oritur. Hinc profecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem & uoluptatem. Vtilitas quærit fructum, uoluptas delectationem. Priores partes agit, quod utile eſt, quàm quod delectat, necnon ea quæ faciunt cultura honeſtiorem agrum, pleraq́; non ſolum fructuoſiorem eundem faciunt, ut cum in ordinem ſunt conſita arbuſta atque olìueta, ſed etiam uendibiliorem, atque adiiciunt ad fundi pretium. nemo enim eadem utilitate non formoſius quod eſt, emere*

mauult pluris, quàm si est fructuosus turpis. Vtilissimus autem is ager qui salubrior est, quàm alij, quòd ibi fructus certus. contrà quòd in pestilenti, calamitas, quamuis in feraci agro, colonum ad fructus peruenire non patitur. Etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus est incertus; sed etiam colentium uita. Quare ubi salubritas non est, cultura non aliud est, atque alea domini uitæ, ac rei familiaris. Nec hæc nō diminuitur scientia. ita enim salubritas, quæ ducitur è cælo ac terra, non est in nostra potestate, sed in naturæ: ut tamen multum sit in nobis, quòd grauiora quæ sunt, ea diligentia leuiora facere possumus. Etenim si propter terram aut aquam, odorem'ue, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus, aut propter cæli regionem ager calidior sit, aut uentus non bonus flet: hæc uitia emendari solent domini scientia ac sumptu. quod permagni interest, ubi sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectent, porticibus, ostijs ac fenestris. An non ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, non unum agrum, sed multa oppida, scientia seruauit? Sed quid ego illum uoco ad testimonium? Non hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone, & obstructis pestilentibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligentia, suos comites, ac familiam, incolumes reduxit?

CAPVT V.

SEd quoniam agriculturæ, quod esset initium, & finis dixi, relinquitur quot partes ea disciplina habeat, ut sit uidendum. Equidem innumerabiles mihi uidentur, inquit Agrius, cum lego libros Theophrasti complures, qui inscribuntur, φυτῶν ἱστορίας, & alteri φυσικῶν αἰτιῶν.

Stolo, Isti, inquit, libri non tam idonei ijs, qui agrum co

lere

lere uolunt, quàm qui scholas philosophorum. neque eo dico, quòd non habeant & utilia, & communia quædam. quapropter tu potius agriculturæ partes nobis expone. Scrofa, Agriculturæ, inquit, quatuor sunt partes summæ: è queis prima cognitio fundi, solum, partesq́; eius quales sint. secunda, quæ in eo fundo opus sunt, ac debeant esse culturæ causa. tertia, quæ in eo prædio colendi causa sint faciunda. quarta, quo quicque tempore in eo fundo fieri conueniat. De his quatuor generibus singulæ minimum in binas diuiduntur species. quod habet prima ea, quæ ad solum pertinent terræ, & quæ ad uillas, & stabula. secunda pars, quæ mouentur, atque in fundo debeant esse culturæ causa, est item bipartita: de hominibus, per quos colendum, & de reliquo instrumento. tertia pars, quæ de rebus, diuiditur: quæ ad quanque rem sint præparanda, & ubi quæque faciunda. quarta pars de temporibus, quæ ad solis circumitum annuum sint referenda, & quæ ad Lunæ menstruum cursum. De primis quatuor partibus prius dicam, deinde subtilius de octo secundis.

CAPVT VI.

IGitur primum de solo fundi uidendum hæc quatuor, Quæ sit forma, quo in genere terræ, quantus, quàm per se tutus. Formæ cum duo genera sint, una quam natura dat: altera quam sationes imponunt: prior, quòd alius ager bene natus, alius male: posterior, quòd alius fundus bene consitus est, alius male: dicam prius de naturali. Igitur cum tria genera sint à specie simplicia agrorum, campestre, collinum, & montanum, est ex ijs tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo uel tria sunt, ut multis locis licet uideri. E' quibus tribus fastigijs simplicibus, sine dubio infimis alia cultura aptior, quàm summis, quòd hæc

calidiora quàm summa: sic collinis, quòd ea tepidiora quàm infima, aut summa. Hæc apparent magis ita esse in latioribus regionibus, simplicia cum sunt. Itaque ubi lati campi, ibi magis æstus. Et eò in Apulia loca calidiora ac grauiora. Et ubi montana, ut in Vesuuio, quòd leuiora, & ideo salubriora. Qui colunt deorsum, magis æstate laborant: qui sursum, magis hieme: uerno tempore in campestribus maturius eadem illa seruntur, quàm in superioribus: & celerius hîc, quàm illic coguntur. necnon sursum, quàm deorsum tardius seruntur, ac metuntur. Quædam in montanis prolixiora nascuntur ac firmiora, propter frigus, ut abietes ac sappini. Hîc, quòd tepidiora, populi ac salices: sursum fertiliora, ut arbutus ac quercus: deorsum, ut nuces Græcæ ac mariscæ fici. In collibus humilibus societas maior cũ campestri fructu, quàm cum montano: in altis contra. Propter hæc tria fastigia formæ, discrimina quædam fiunt sationum, quòd segetes meliores existimantur esse campestres, uineæ collinæ, syluæ montanæ, plerunque hiberna ijs esse meliora, qui colunt campestria, quòd tunc prata ibi herbosa, putatio arborum tolerabilior. Contrà æstiua montanis locis commodiora, quòd ibi tum & pabulum multum, quod in campis aret: ac cultura arborum aptior, quòd tum illic frigidior aër. Campester locus is melior, qui totus æquabiliter in unam partem uergit, quàm is qui est ad libellam æquus, quòd is, cum aquæ non habent delapsum, fieri solet uliginosus. eo magis siquis est inæquabilis, eo deterior, quòd fit propter lacunas aquosus. Hæc atque huiusce modi tria fastigia agri ad colendum dispariliter habent momentum.

CAP. VII.

STolo, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de eo non incommode Cato uidetur dicere, cum scribit optimum

inum agrum esse, qui sub radice montis situs sit, & spectet ad meridianam cœli partem. Subijcit Scrofa, De formæ cultura hoc dico, quæ specie fiant uenustiora, sequi, ut maiore quoque fructu sint: ut qui habent arbusta, si sata sunt in quincuncem, propter ordines, atque interualla modica. Itaque maiores nostri ex aruo æque magno, sed male consito, & minus multum, & minus bonum faciebant uinum & frumentum, quòd quæ suo quicque loco sunt posita, ea minus loci occupant, & minus officit aliud alij ab sole, ac luna, & uento. Hoc licet coniectura uidere ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere poßis, quòd putamina suo loco quæque habet natura composita, cum easdem si fregeris uix sesquimodio cõcipere poßis. Præterea quæ arbores in ordinem satæ sunt, eas æquabiliter ex omnibus partibus sol ac luna coquunt. quo fit, ut uuæ & oleæ plures nascantur, & ut celerius coquantur. quas res duas sequuntur altera illa duo, ut plus reddant musti & olei, & pretij pluris. Sequitur secundum illud, quali terra solum sit fundi, à qua parte uel maxime bonus, aut non bonus appelletur. Refert enim, quæ res in eo seri nasciq́;, & cuiusmodi poßint. Non enim eadem omnia in eodem agro recte possunt. Nam ut alius est ad uitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. Itaque Cretæ ad Cortyniam dicitur platanus esse, quæ folia hieme non amittat. Itemq́; in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari qui nunc Thurij dicuntur, quercus simili esse natura, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinem, ut neque ficus neque uites amittant folia. Propter eandem causam multa sunt bifera, ut uites apud mare Smyrnæ: malus bifera, ut in agro Consentino. Idem ostendit, quòd in locis feris plura

ferunt: in ijs quæ sunt culta, meliora. eadem de causa sunt, quæ non possunt uiuere nisi in loco aquoso, aut etiam aquis & id discriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines in Reatino, alia in fluminibus, ut in Epeiro arbores alni, alia in mari, ut scribit Theophrastus, palmas & squillas. In Gallia transalpina intus ad Rhenum, cum exercitum ducerem, aliquot regiones accessi, ubi nec uitis, nec olea, nec poma nascerentur, ubi agros stercorarent candida fossicia creta: ubi salem nec fossicium, nec maritimum haberent, sed ex quibusdam lignis combustis, carbonibus salsis pro eo uterentur. Stolo, Cato quidem inquit, gradatim præponens, alium alio agrum meliorem dicit esse in nouem discriminibus, quòd sit primus, ubi uineæ possint esse bono uino & multo. secundus, ubi hortus irriguus. tertius, ubi salicta. quartus, ubi oliueta. quintus, ubi pratum. sextus, ubi campus frumentarius. septimus, ubi cædua silua. octauus, ubi arbustum. nonus, ubi glandaria silua. Scrofa, Scio, inquit, scribere illũ, sed de hoc non consentiunt omnes, quòd alij dant primatum bonis pratis, ut ego quoque: à quo antiqui prata parata appellarunt. Cæsar Vopiscus ædilicius, causam cum ageret apud Censores, campos Roseæ Italiæ dixit esse sumen, in quo relicta pertica postridie non appareret propter herbam.

CAPVT VIII.

Contrà uineam sunt qui putent sumptu fructum deuorare. Refert, inquam, quod genus uineæ sit, quòd sunt multæ species eius. aliæ enim humiles ac sine ridicis, ut in Hispania: aliæ sublimes, ut quæ appellantur iugatæ, ut pleræque in Italia. quarum nomina duo, pedamenta, & iuga. quibus stat rectis uinea, dicuntur pedamenta. quæ transuersa iunguntur, iuga: ab eo quoque uineæ iugatæ. Iugorum genera

genera ferè quatuor, pertica, arundo, restes, uites. pertica, ut in falerno: arundo, ut in Arpino. restes, ut in Brundisino. uites, ut in Mediolanensi. Iugationis species duæ; una directa, ut in agro canusino: altera compluuiata in longitudinem & latitudinem iugata, ut in Italia pleræque. Hæc ubi domo nascuntur, uinea non metuit sumptum; ubi multa ex propinqua uilla, non ualde. Primum genus quod dixi, maxime quærit salicta. secundum, arundineta. tertium iunceta, aut eius generis rem aliquam. quartum arbusta, ubi traduces poßint fieri uitium, ut Mediolanenses faciunt in arboribus, quas uocant opulos: Canusini in harundulatione in ficis. Pedamentum item ferè quatuor generũ. unum robustum, quod optimum solet afferri in uineam è quercu ac iunipero, & uocatur ridica. alterum palus è pertica, melior è dura, quòd diuturnior: quem cum infimum terra uoluit, puter euertitur, & fit solum summum. tertium, quod horum inopiæ subsidio mißit arundinetum. inde enim aliquot colligatas libris dimittunt in tubulos fictiles, cum fundo pertuso, quos cuspides appellant, qua humor aduenticius transire poßit. quartum est pedamentum natiuum eius generis, ubi ex arboribus in arbores traductis uitibus uinea fit, quos traduces quidam rumpos appellant. Vineæ altitudinis modus, longitudo hominis. Interualla pedamentorum, qua boues iuncti arare poßint. Ea minus sumptuosa uinea, quæ sine iugo ministrat acratophoro uinum. Huius genera duo. unum, in quo terra cubilia præbet uuis, ut in Asia multis locis, quæ sæpe uulpibus, & hominibus fit communis. nec non si parit humus mures, minor fit uindemia: nisi totas uineas oppleris muscipulis, quod in insula Pandatharia faciunt. Alterum genus uincti, ubi ea modo remouetur à terra uitis,

quæ ostendit se afferre uuam. Sub eam, ubi nascitur uua subijciuntur circiter bipedales è surculis furcillæ, ne uindemia pereat, & uindemia facta denique discat pendere in palmam, aut funiculo, aut uinctu, quod antiqui uocabant cestum. Ibi dominus simul ac uidit occipitium uindemiatoris, furcillas reducit hibernatum in tecta, ut sine sumptu earum opera altero anno uti poßit. Hac consuetudine in Italia utuntur Reatini. Hæc ideo uarietas maxime, quòd terra cuiusmodi sit, refert. ubi enim natura humida, ibi altius uitis tollenda, quòd in partu, & alimonio uinum non ut in calice quærit aquam, sed solem. itaque ideo (ut arbitror) primum è uinea in arbores ascendit uitis.

CAP. IX.

TErram inquam, cuiusmodi sit refert, & ad quam rem bona, aut non bona sit. ea tribus modis dicitur, communi, proprio, & mixto. Communi, ut cum dicimus orbem terræ, & terram Italiam, aut quam aliam. in ea enim & lapis, & arena, & cætera eius generis sunt in nominando comprehensa. Altero modo dicitur terra proprio nomine, quæ nullo alio uocabulo, neq; cognomine adiecto appellatur. Tertio modo dicitur terra quæ est mixta in quo seri potest quid, & nasci, ut argillosa, aut lapidosa. sic aliæ, cum in hac species non minus sint multæ, quàm in illa communi propter admixtiones. in illa enim cum sit dißimili ui ac potestate, partes permultæ, in queis, lapis, marmor, rudus, arena, sabulo, argilla, rubrica, puluis, creta, glarea, carbunculus; id est, quæ sole perferue ita fit, ut radices satorum comburat. Ab ijs, quæ proprio nomine dicitur terra, cum est admixta ex his generibus aliqua re, tum dicitur aut cretosa, aut glareosa, & sic ab alijs generum discriminibus mixta, & uti horum uarietates, ita ge-

nera

nera hæc, ut præterea subtiliora sint alia. nam minimum in singula facies terna, quòd alia terra est ualde lapidosa, alia mediocriter, alia propè pura. Sic de alijs generibus reliquis, admixtæ terræ tres gradus ascendunt eosdem. Præterea hæ ipsæ ternæ species ternas in se habent alias, quòd partim sunt humidiores, partim aridiores, partim medioeres. neque non hæc discrimina pertinent ad fructus uehementer. Itaque periti in loco humidiore far adoreum potius serunt, quàm triticum. contrà in aridiore hordeum potius, quàm far. in mediocri utrunque. Præterea etiam discrimina omnium horum generum subtiliora alia, ut in sabulosa terra, quòd ibi refert, sabulo albus sit, an rubicundus: quòd subalbus ad serendos surculos alienus, contrà rubicundior appositus. Sic magna tria discrimina terræ, quòd refert utrum sit macra, an pinguis, an mediocris. quo ad culturam pinguis fœcundior ad multa, macra contra. Itaq; in ijs, ut in Pupinia, * neque arbores prolixas, neque uites feraces, neq; stramenta uidere crassa poßis, neq; ficum mariscam, & arbores plerasq;, ac prata retorrida, & muscosa. Contrà in agro pingui, ut in Hetruria, licet uidere segetes fructuosas, ac restibiles, & arbores prolixas, & omnia sine musco. In mediocri autem terra, ut in Tyburti, quòd propius accedit, ut non sit macra, quàm ut sit ieiuna, eò ad omnes res commodior, quàm si inclinauit ad illud quod deterius. Stolo, Non male, inquit, quæ sit idonea terra ad colendum, aut non, Diophanes bithynius scribit signa sumi posse aut ex ipsa, aut ex ijs quæ nascuntur ex ea. ex ipsa, si sit terra alba, si nigra, si leuis, quæ cum fodiatur, facile frietur, naturaq; non sit cineritia, ne'ue uehementer densa. Ex ijs autem, quæ enata sunt fera, si sunt

prolixa, atq; ea quæ ex ijs nasci debent, earum rerũ feracia. Sed quod sequitur tertiũ illud de modis dice. CAP. X.

ILle, Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania uersibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. Iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare poßint. Versum dicunt centum pedes quoquouersum quadratum. Iugerum, quòd quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui & latus est pedes CXX. & longus totidem. is modus acnua Latinè appellatur. Iugeri pars minima dicitur scrupulum, id est decem pedes in longitudinem, & latitudinem quadratum. Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt in subsiciuum esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad iugerum peruenerunt: id habet scrupula CCLXXVIII. quantum as. Antiquus noster ante bellum Punicum pendebat bina iugera, quòd à Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quòd hæredem sequerentur, hæredium appellarunt. Hæc postea à centum, centuria dicta. Cẽturia est quadrata in omnes quatuor partes, ut habeat latera longa pedum ∞ ∞ D. Hæ porrò quatuor centuriæ coniunctæ, ut sint in utranq; partem binæ, appellantur in agris diuisis uiritim publice saltus. CAP. XI.

IN modo fundi non animaduerso lapsi sunt multi, quòd alij uillam minus magnam fecerunt quàm modus postulauit, alij maiorem, cum utrunq; sit contra rem familiarem ac fructum. maiora enim tecta & ædificamus pluris, & tuemur sumptu maiore. minora cum sunt quàm postulat fundus, fructus solent disperire. Licinius, Dubium enim non est, quin cella uinaria maior sit faciunda in eo agro, ubi uineta sint ampliora: ut horrea, si frumentarius

ager

ager est. Villam ædificandam potißimum, ut intra septa uillæ habeat aquam: si non, quàm proxime. primum, quæ ibi sit nata: secundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non est uiua, cisternæ faciundæ sub tectis, & lacus sub dio, ex altero loco ut homines, ex altero ut pecus uti poßit.

CAP. XII.

DAndam operam, ut potißimum sub radicibus montis siluestris uillam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra uentos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptißima, quod æstate habet umbram, hieme solem. Sin cogare secundum flumen ædificare, curandum ne aduersum eum ponas. hieme enim fiet uehementer frigida, & æstate non salubris. Aduertendum etiam siqua erunt loca palustria, & propter easdem causas, & quòd arescunt, crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per aëra intus in corpus per os, ac nares perueniunt, atque efficiunt difficilis morbos. Fundanius, Quid potero, inquit, facere, si istiusmodi mi fundus hæreditate obuenerit, quò minus pestilentia noceat? Istuc uel ego possum respondere, inquit Agrius. Vendas quot aßibus poßis: aut si nequeas, relinquas. At Scrofa, Vitandum, inquit, ne in eas partes spectet uilla, ex quibus uentus grauior afflare soleat. ne'ue in conualli caua, & ut potius in sublimi loco ædifices. qui quod perflatur, si quod est quod aduersarium inferatur, facilius discutitur. Præterea, quòd ab sole toto die illustratur, salubrior est, quòd & bestiolæ si quæ propè nascuntur & inferuntur, aut efflantur, aut aritudine cito pereunt. Nimbi repentini, ac torrentes fluuij, periculosi illis, qui in humilibus ac cauis locis ædificia habent, & repentinæ prædonum manus, quòd improuisos

facilius

facilius opprimere possunt. Ab hoc utroq; superiora loca tutiora.

CAP. XIII.

IN uilla faciunda stabula, ita ut bubilia sint ibi, hieme, quæ possint esse caldiora. Fructus, ut est uinum & oleum, loco plano in cellis, item ut uasa uinaria, & olearia potius faciendũ. Aridus, ut est faba & fœnũ in tabulatis. Familia ubi uersetur prouidendũ, si fessi opere, aut frigore aut calore, ubi commodissime possint se quiete recuperare. Villici proxime ianuã cellã esse oportet: eumq́; scire, qui introeat: aut exeat noctu, quid'ue ferat: præsertim si ostiarius est nemo. In primis culina uidenda, ut sit admota, quòd ibi hieme antelucanis tẽporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, ac capitur. Faciundũ etiã plaustris, ac cætero instrumẽto omni, quibus cælum pluuium inimicum, in cohorte ut satis magna sint tecta. hæc enim si intra clausum in conspecto, & sub dio, furem modo non metuunt, aduersus tempestatem nocentem non resistunt. Cohortes in fundo magno duæ aptiores. una, ut interius compluuium habeat lacum, ubi aqua saliat, qui intra stylobatas cum uenit, sit semipiscina. Boues enim ex aruo æstate reducti hîc bibunt, hîc perfunduntur. nec minus è pabulo dum redierunt anseres, sues, porci. In chorte exteriore lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum: item alia, quæ demissa in aquam ad usum aptiora fiunt. Cohors exterior crebro operta stramẽtis ac palea, occulcata pedibus pecudum, fit ministra fundo, ex ea quod euehatur. Secundum uillam duo habere oportet sterquilinia, aut unum bifariam diuisum. alteram enim partem ferri oportet è uilla nouam, alteram ueterem tolli in agrum. quod enim infertur recẽs, minus bonum: id cum flacuit, melius. necnon sterquilinium melius illud, cuius latera, & summum uirgis ac fronde uindicatum

ab sole

ab sole. Non enim succum quem quærit terra, solem antè exugere oportet. Itaq; periti (qui poßint) ut eò aqua influat, eo nomine faciunt. Sic enim maxime retinetur succus. in eoq; quidam sellas familiaricas ponunt. Aedificium facere oportet, sub quod tectum totam fundi subijcere poßis meßem, quod uocant quidam nubilarium. Id secundum aream faciundum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi ex una parti apertum, & id ab area, quo & in trituram proruere facile poßis, & si nubilare cœperit, inde ut rursus celeriter reijcere. Fenestras habere oportet ex ea parti, unde commodißime perflari poßit. Fundanius, Fructuosior, inquit, est certe fundus propter ædificia, si potius ad antiquorum diligentiam, quàm ad horum luxuriam dirigas ædificationem. Illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaq; illorum uillæ rusticæ erant maioris quàm urbanæ, quæ nunc sunt pleræq; contra. illic laudabatur uilla, si habebat culinam rusticam bonam, præsepias laxas, cellam uinariam & olcariam ad modum agri aptam, & pauimento procliui in lacum. quòd sæpe, ubi conditum nouum uinum, orcæ in Hispania feruore musti ruptæ, neq; non & dolia in Italia. item cætera ut essent in uilla huiuscemodi, quæ cultura quæreret, prouidebant. Nunc contra uillam urbanam quammaximam ac politißimam habeant, dant operam: ac cum Metelli, ac Luculli uillis peßimo publico ædificatis certãt, quo hi laborant, ut spectent sua æstiua triclinaria ad frigus orientis, hyberna ad solem occidentem, potius, quàm ut antiqui, in quam partem cella uinaria, aut olearia fenestras haberet, cum fructus in eo uinarius quærat ad dolia aëra frigidiorem, ita olearia calidiorem. Item uidere opor

re opor

re oportet, si est collis (nisi quid impedit) ut ibi potißimum ponatur uilla. CAP. XIIII.

NVnc de septis, quæ tutãdi causa fundi, aut partis fiãt, dicam, Earum tutelarum genera IIII. unum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile. Horum unumquodq; species habet plures. Primum naturale sepimentum, quod obseri solet uirgultis aut spinis, quod habet radices, aut uiuæ sepis, prætereuntis lasciui non metuet facem ardentem. Secunda sepes est ex agresti ligno, sed non uiuit. Fit aut palis statutis crebris, è uirgultis implicatis, aut latis perforatis, & per ea foramina traiectis longurijs ferè binis aut ternis: aut ex arboribus truncis dimißis in terram, deinceps constitutis. Tertium militare sepimentum est fossa, & terreus agger. sed fossa ita idonea, si omnem aquam, quæ è cælo uenit, recipere potest, aut fastigium habet, ut exeat è fundo. Agger is bonus, qui intrinsecus iunctus fossa, aut ita arduus, ut eum transcendere non sit facile. Hoc genus sepes fieri secundum uias publicas solent, & secundum amnes. Ad uiam salariam, in agro Crustumino uidere licet locis aliquot coniunctos aggeres cum foßis, ne flumẽ agris noceat. Aggeres qui faciunt sine fossa, eos quidam uocant muros, ut in agro Reatino. Quartum fabrile sepimentum est nouissimum, maceria. Huius ferè species quatuor: quòd fiunt è lapide, ut in agro Thusculano: quòd è lateribus coctilibus, ut in agro Gallico: quòd è lateribus crudis, ut in agro Sabino: quòd ex terra, & lapillis compositis in formis, ut in Hispania, & agro Tarentino. CAP. XV.

PRæterea sine septis fines prædij, sationis, notis arborum tutiores fiunt, ne familiæ rixentur cum uicinis, ac limites ex litibus iudicem quærant, Sunt alij circum pi-

nos,ut habet uxor in Sabinis, alij cupressos, ut ego habui in Vesuuio. alij ulmos, ut multi habēt in Crustumino, quòd ubi id pote, ut ibi: quòd est campus, nulla potior serenda, quòd maxime fructuosa, quòd & sustinet sepem, accolit aliquot corbulas uuarum, & frondem iucundißimam ministrat ouibus ac bubus, ac uirgas præbet sepibus, & foco, ac furno. Scrofa, Igitur primum hæc quæ dixi, quatuor uidēda agricolæ, De fundi forma, terræ natura, de modo agri, de finibus tuendis.

CAP. XVI.

RElinquitur altera pars, quæ est extra fundum. Cuius appendices uehementer pertinent ad culturam, propter affinitatē. Eius species totidem: Si uicina regio est infesta. si quò neq; fructus nostros exportare expediat, neq; inde quæ opus sunt, apportare. tertium, si uiæ, aut fluuij qua portetur, aut non sunt, aut idonei non sunt. quartum, si quid ita est in confinibus fundis, ut nostris agris prosit aut noceat. è queis quatuor, quod est primum: refert infesta regio sit, necne. Multos enim agros egregios colore nō expedit, propter latrocinia uicinorum, ut in Sardinia quosdā qui sunt propè Celiem, & in Hispania propè Lusitaniam, quæ uicinitatis inuectos habent idoneos, quæ ibi nascuntur ubi uēdant, & illinc inuectos opportunos ad ea quæ in fundo opus sunt, quòd propterea sunt fructuosa. Multi enim habent in prædijs, quibus frumētum, aut uinum, aliud'ue quid desit importandum: contrà, non pauci, quibus aliquod sit exportandum. Itaque sub urbe colere hortos late expedit, sic uiolaria, ac rosaria. item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit quo deferri poßit uenale, non expediat colere. tertium est item, si ea oppida aut uiciniæ, aut etiam diuitum copiosi agri ac uillæ, unde non care emere poßis, quæ opus sunt in fundum

dum, quibusq; quæ superſint uenire poßint: ut quibuſdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuoſior fit fundus, quàm ſi longe ſint importanda: nonnunquam etiam quàm ſi colendo in tuo ea parare poßis. Itaque in hoc genus coloni potius anniuerſarios habent uicinos, quibus imperant medicos, fullones, fabros, quàm in uilla ſuos habeant: quorum nonnunquam unius artificis mors tollit fundi fructum. quam partem lati fundij diuites domeſticæ copiæ mandare ſolent. Si enim ab fundo longius abſunt oppida aut uici, fabros parent, quos habeant in uilla. ſic cæteros neceſſarios artifices, ne de fundo familia ab opere diſcedat, ac profeſtis diebus ambulet feriata potius, quàm opere faciundo agrum fructuoſiorem reddat. Itaq; ideo Saſernæ liber præcipit, ne quis de fundo exeat præter uillicum, & promum, & unũ quem uillicus legat. ſiquis contrà exierit, ne impune abeat. ſi abierit, ut in uillicum animaduertatur. Quod potius ita præcipiendũ fuit, nequis iniuſſu uillici exierit, neq; uillicus iniuſſu domini longius, quàm ut eodem die redierit, neque id crebrius, quàm opus eſſet fundo. Quarto eundem fundum fructuoſiorem faciunt uecturæ, ſi uiæ ſunt, quà plauſtra agi facile poßint: aut flumina propinqua, quà nauigari poßit, quibus utriſq; rebus euehi atque inuehi, ad multa prædia ſcimus. Refert etiam ad fundi fructus, quemadmodum uicinus in confinio conſitum agrum habeat. ſi enim ad limitem querc̃etum habet, non poßis recte ſecundum eam ſiluam ſerere oleam, quod uſque eò eſt contrarium naturæ, ut arbores non ſolum minus ferant, ſed etiam fugiant, ut introrſum in fundum ſe reclinent: ut uitis adſita ad olus facere ſolet. ut quercus, ſic iuglandes magnæ & crebræ finitimæ, fundi oram faciunt ſterilẽ. CAP. XVII.

De

DE Fundi IIII. partibus, quæ cum solo hærent, & alteris IIII. quæ extra fundum sunt, & ad culturam pertinent, dixi. Nunc dicam agri quibus rebus colantur. quas res alij diuidunt in duas partes, in homines, & adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt. Alij in tres partes, instrumenti genus uocale, & semiuocale, & mutum. Vocale, in quo sunt serui. Semiuocale, in quo sunt boues. Mutum, in quo sunt plaustra. Omnes agri coluntur hominibus seruis aut liberis, aut utrisque. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercenarijs, cum conducticijs liberorum operis res maiores, ut uindemias, ac fœnisicia administrant: ijq; quos obæratos nostri uocitarunt, & etiam nunc sunt in Asia, atque Aegypto, & in Illyrico complures. De quibus uniuersis hoc dico: Grauia loca utilius esse mercenarijs colere, quàm seruis, & in salubribus quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condendis fructibus uindemiæ, aut meßis. De his cuiusmodi esse oporteat, Caßius scribit hæc: Operarios parandos esse, qui laborem ferre poßint, ne minores annorum XXII. & ad agriculturam dociles. Eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerum imperatis, & more incolarum è nouitijs requisito ad priorem dominum quid factitarent. Mancipia esse oportere neque formidolosa, neque animosa. Qui præsint esse oportere, qui literis, aliqua sint humanitate imbuti, frugi, ætate maiore, quàm operarios, quos dixi. Facilius enim his, quàm minoribus natu sunt dicto audientes. Præterea potißimum eos præesse oportet, qui periti sint rerum rusticarum. non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitentur, & ut animaduertant eum cum causa sibi præesse, quòd scientia præstet & usu. Neque illi concedendum, ita imperare, ut

h uerberi

uerberibus coherceat potius quàm uerbis, si modo idem efficere poßis. neque eiusdem nationis plures parandos esse. ex eo enim potißimum solere offensiones domesticas fieri. Præfectos alacriores faciundum præmijs: dandaq́; opera, ut habeant peculium, & coniunctas conseruas, è quibus habeant filios. eo enim fiunt firmiores, ac coniunctiores fundo. Itaq; propter has cognationes epiroticæ familiæ sunt illustriores ac cariores. Ad inijciendã uoluptatem his præfecturæ, honore aliquo habendi sunt. & de operarijs, qui præstabunt aliqui, communicandum quoq; cum ijs, quæ facienda sunt opera. quod ita cum fit, minus se putant despici, atque aliquo numero haberi à domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando, aut cibarijs, aut uestitu largiore, aut remißione operis, cõceßioneúe, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, aut huiuscemodi rerum alijs, ut quibus quid grauius sit imperatum, aut animaduersum, qui consolando eorum restituat uoluntatem, ac beneuolentiam in dominum.

CAP. XVIII.

De familia: Cato dirigit ad duas metas, ad certum modum agri, & genus sationis, scribens de oliuetis, & uineis, ut duas formulas. unam, in qua præcipit quomodo oliuetum agri iugerum CCXL. instruere oporteat. Dicit enim in eo modo hæc, mancipia XIII. habenda, uillicum, uillicam, operarios V. bubulcos III. asinarium I. subulcum I. opilionem I. Alteram formulam scribit de uinearum iugeribus centum, ut dicat haberi oportere hæc, XV. mancipia, uillicum, uillicam, operarios X. bubulcum, asinarium, subulcum. Saserna scribit satis esse ad iugera VIII. hominem unum: ea debere eum confodere diebus XLV. tametsi quaternis operis singula iugera poßit. sed relinquere se operas XIII. ualetudini, tempestati, inertiæ, indulgentiæ.

tiæ.Licinius, Horum neuter ſatis dilucide modulos reliquit nobis. Quod Cato ſi uoluit (ut debuit) uti proportione, ad maiorem fundum uel minorem adderemus, uel demeremus,extra familiam debuit dicere uillicum & uillicam. Neque enim ſi minus CCXL. iugera olиueti colas, non poßis minus uno uillico habere: nec ſi bis tanto ampliorem fundum,aut eo plus colas,ideo duo uillici, aut tres habendi fuere.Operarij modo,& bubulci pro portione demendi,uel addendi, ad minores, maiores'ue modos fundorum. hi quoque, ſi ſimilis eſt ager. ſin eſt ita dißimilis, ut totus arari non poßit, ut ſi ſit confragoſus, atque arduus cliuis, minus multi opus ſunt boues, & bubulci. Mitto illud,quòd modum, neque unum, nec modicum propoſuit CCXL. iugerum. Modius enim centuria,& ea CC. iugerum, è quo quum ſexta pars ſit ea XL. quæ de CCXL. demuntur,non uideo quemadmodum ex eius præcepto demam ſextam partem:& de XIII. mancipijs nihilo magis ſi uillicum,& uillicam remouero,quemadmodum ex XI.ſextam partem demam. Quod autem ait in C. iugeribus uinearum opus eſſe XV. mancipia,ſiquis habebit centuriam, quæ ſit dimidium uineti, dimidium olиueti, ſequetur, ut duo uillicos,& duas uillicas habeat,quod eſt deridiculum. Quare alia ratione modus mancipiorum generatim eſt animaduertendus,& magis in hoc Saſerna probandus, qui ait ſingula iugera quaternis operis uno operario ad cõficiendum ſatis eſſe. Sed ſi hoc in Saſernæ fundo in Gallia ſatis fuit, non continuo idem in agro liguſtico montano. Itaque de familiæ magnitudine, & reliquo inſtrumento commodißime ſcies, quantum pares, ſi tria animaduerteris diligenter. In uicinitate prædia cuiuſmodi ſint, & quanta, & quot quæque hominibus colantur: & quot additis operis aut

demptis melius, aut deterius habeas cultum. Biuium enim nobis ad culturam dedit natura, experientiam, & imitationem. Antiquissimi agricolæ tentando pleraque constituerunt, liberi eorum magnam partem imitando. Nos utrunque facere debemus, & imitari alios, & aliter ut faciamus experientia tentare quædam: sequentes non aleam, sed rationem aliquam: ut si altius repastinauerimus, aut minus, quàm alij, quod momentum ea res habeat, ut fecerunt ij, in sariendo iterum, & tertio, & qui insitiones ficulnas ex uerno tempore in æstiuum contulerunt.

CAP. XIX.

DE reliqua parte instrumenti, quod semiuocale appellatur, Saserna ad iugera CC. arui, boum iuga duo satis esse scribit. Cato in oliuetis CCXL. iugerum, boues trinos. ita fit, ut Saserna dicat uerum ad centum iugera, iugum opus esse, si Cato ad octogena. Sed ego neutrum horum ad omnem agrum conuenire puto, & utrunque ad aliquem. alia enim terra facilior aut difficilior est alia. Terram boues proscindere nisi magnis uiribus non possunt, & sæpe fracta bura relinquunt uomeres in aruo. Quo sequendum nobis in singulis fundis, dum sumus nouitij, triplici regula, superioris domini instituto, & uicinorum, & experientia quadam. Quod addit asinos, qui stercus uectent, treis, asinum molarium, in uinea iugerum C. iugum boum, asinorum iugum, asinũ molarium: in hoc genere semiuocalium, adijciendum de pecore, ea sola, quæ agri colendi causa erũt, ut solent esse pecuaria, pauca habenda, quo facilius mancipia, quæ solent se tueri, & aßidua esse poßint. In eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues quàm sues habeant, curant, sed etiam qui prata non habent, quia non solum pratorum causa habere debent, sed etiam propter stercus.

CAP. XX.

Igitur

IGitur de omnibus quadrupedibus prima est probatio, qui idonei sint boues, qui arandi causa emuntur, quos rudis, neq; minoris trimos, neq; maioris quadrimos parandũ. ut uiribus magnis sint, ac pares, ne in opere firmior imbecilliorem conficiat: amplis cornibus, & nigris potius quàm aliter, ut sint lata fronte, naribus simis, lato pectore, craßis coxendicibus. Hos ueteranos ex campestribus locis emendum, non in dura ac montana: nec non, ita si incidit, ut sit uitandum. Nouéllos cum quis emerit iuuencos, si eorum colla in furcas destitutas incluserit, ac dederit cibum, diebus paucis erunt mansueti, & ad domandũ proni. Tum ita subigendum, ut minutatim assuefaciant, & ut tironem cum ueterano adiungant. imitando enim facilius domatur, & primum in æquo loco, & sine aratro, tum eo leui, & principio per arenam, aut molliorem terram. Quos ad uecturas item instituendum, ut inania primũ ducant plaustra, & si poßis, per uicum aut oppidum creber crepitus, ac uarietas rerum consuetudine celerrima ad utilitatẽ adducit. Neq; pertinaciter, quem feceris dexterum, in eo manendum. Quòd si alternis fit sinister, fit laboranti in alterutra parte requies. Vbi terra leuis, ut in Campania, ibi non bubus grauibus, sed uaccis aut asinis quòd arant, eò facilius ad aratrũ leue adduci possunt, ad molas, & ad ea, siquæ sunt, quæ in fundo cõuehuntur. In qua re alij asellis, alij uaccis ac mulis utuntur, exinde ut pabuli facultas est. nam facilius asellus, quàm uacca alitur, sed fructuosior hæc. In eo agricolæ hoc spectandum, quo fastigio sit fundus. in confragoso enim, ac difficili hæc ualentiora parandum, & potius ea, quæ plus fructum reddere poßint, cum idem operis faciant. CAP. XXI.

CAnes potius cum dignitate, & acres paucos habendum, quàm multos. quos consuefacias potius noctu ui-

gilare,& interdiu clausos dormire. De indomitis quadrupedibus, ac pecore faciundum. Si prata sunt in fundo, neq; pecus habet, danda opera, ut pabulo uendito, alienum pecus in suo fundo pascat, ac stabulet. CAP. XXII.

DE reliquo instrumento muto, in quo sunt corbulæ, & dolia, sic alia, hæc præcipienda. Quæ nasci in fundo, ac fieri à domesticis poterunt, eorum nequid ematur, ut ferè sunt, quæ ex uiminibus, & materia rustica fiunt, ut corbes, fiscinæ, tribula, mallei, rastelli. Sic quæ fiunt de cannabi, lino, iunco, palma, scirpo, ut funes, restes, tegetes. Quæ è fundo sumi non poterunt, ea si empta erunt potius ad utilitatem, quàm ob speciem, sumptu fructum non extenuabunt. eo magis, si inde empta erunt potissimum, ubi ea & bona, & proxime, & uilissimo emi poterunt. Cuius instrumenti uaria discrimina, ac multitudo agri magnitudine finitur, quòd plura opus sunt, si fines distant late. Itaque Stolo inquit, Proposita magnitudine fundi, de eo genere Cato scribit, Olíueti iugera CCXL. qui coleret, eum instruere ita oportere, ut faceret uasa olearia iuga V. quæ membratim enumerat, ut ex ære ahenea, urceos, naßiternam: item alia sic è ligno, & ferro, ut plostra maiora tria, aratra cum uomeribus sex, crates stercorarias quatuor, item alia. sic de ferramentis quæ sint, & quot opus ad multitudinem, ut ferreas octo, surcula totidem, dimidio minus palas, item alia. Item alteram formulam instrumenti fundi uinarij fecit, in qua scribit, si sit centum iugerum, habere oportere uasa torcularia instructa trina, dolia cum operculis culleorum octingentorum, acinaria XX. frumentaria XX. Item eiusmodi alia, quæ minus multa quidem alij, sed tantum numerum culleorum scripsisse puto, ne cogeretur quotannis uendere uinum. Vetera enim quàm noua, &

eadem

eadem alio tẽpore, quàm alio pluris. Item sic de ferramentorũ uarietate scribit permulta, & genere, & multitudine qua sint, ut falces, palas, rastros. Sic alia, quorũ nonnulla genera species habẽt plures, ut falces. nã dicuntur ab eodẽ scriptore uineaticæ opus esse sex, sirpiculæ v. siluaticæ v. arborariæ III. & rustariæ x. Hic hæc. At Scrofa, Instrumentũ, & supellectilem rusticam omnem oportet habere scriptam in urbe & rure dominũ. uillicum contra ea ruri omnia certo suo quæq; loco ad uillã debẽt esse posita. Quæ nõ possunt esse sub claui, quàm maxime facere ut sint in cõspectu oportet, eo magis ea, quæ in rariore sunt usu, ut quibus in uindemia utuntur, ut corbulæ, & sic alia. quæ enim res quotidie uidentur, minus metuunt furem. CAP. XXIII.

SVscipit Agrasius, Et quoniam habemus illa duo prima, ex diuisione quadripartita, de fundo, & de instrumento, quo coli solet, de tertia parte expecto. Scrofa, Quoniam fructum, inquit, arbitror esse fundi eum, qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquam rem, duo consideranda, quæ, & quo quidque loco maxime expediat serere. alia enim loca apposita sunt ad fœnum, alia ad frumentum, alia ad uinum, alia ad oleum. Sic ad pabulum quæ pertinent, in quo est ocymum, farrago, uicia, medica, cytisum, lupinum. Neque in pingui terra omnia seruntur recte, neque in macra nihil. Rectius enim in tenuiore terra ea, quæ non multo indigent suco, ut cytisum, & legumina, præter cicer: hoc enim quoq; legumen, ut cætera, quæ uelluntur è terra, non subsecantur: quæ quòd ita leguntur, legumina dicta. in pingui rectius, quæ cibi sunt maioris, ut holus, triticum, siligo, linum. Quædam etiam serenda non tam propter præsentem fructum, quàm in annum prospicientẽ, quòd ibi subsecta atq; relicta terram faciũt meliorem. Itaq;

lupinum cum necdum siliculam cepit, & nonnunquam fabalia, si ad siliquas non ita peruenit ut fabam legere expediat, si ager macrior est, pro stercore inarare solent. Nec *minus ea discriminanda in conserundo, quæ sunt fructuosa, propter uoluptatem, ut quæ pomaria ac floralia appellantur.* Item *illa quæ ad hominum uictum ac sensum, delectationemq; non pertinẽt, neque ab agri utilitate sunt dijuncta.* Idoneus *locus eligendus ubi facias salictum & arundinetum, sic alia quæ humidum locum quærunt.* Contrà, *ubi segetes frumentarias, ibi fabam potißimum seras.* Itèm *alia, quæ arida loca sequuntur: sicut umbrosis locis alia seras, ut corruda, quòd ita petit asparagus: & apricis, ut ibi seras uiolam, & hortos facias, quòd ea sole nutricantur. Sic alia & alio loco serunda, ut habeas uimina, unde utendo quid facias, ut sirpeas, uallos, crates.* Alio *loco ut seras, ac colas siluam cæduam, alio ubi aucupare.* Sic *ubi cannabim, linum, iuncum, spartum, unde nectas bubus paleas, lineas, restes, funes. quædam loca eadem, alia ad serendum idonea.* Nam *& in recentibus pomarijs desitis seminibus, in ordinemq; arbusculis positis primis annis antè quàm radices longius procedere poßint, alij conserunt hortos, alij quid aliud. neque cum conualuerunt arbores, idem faciunt, ne uiolent radices.* Stolo, Quod *ad hæc pertinet,* Cato *non male quod scribit de sationibus,* Ager *crassus & lætus si sit sine arboribus, eum agrum frumentarium fieri oportere. idem ager si nebulosus sit, rapa, raphanos, milium, panicum.*

CAP. XXIIII.

IN *agro crasso & calido oleam conditaneam, radium maiorem, sallentinam, orchitem, poseam, sergianam, colminiam, albicerem: quam earum in his locis optimam dicent esse, eam maxime serere.* Agrum *oliueto conserundo,*

nisi

nisi qui inuentum fauonium spectet, & soli ostentus sit, alium bonum nullum esse. Qui ager frigidior, & macrior sit, ibi oleam licinianam seri oportet. Si in loco crasso, aut calido posueris, hostum nequam fieri, & ferendo arborem perire, & muscum rubrum molestum esse. Hostum uocant, quod ex uno facto olei reficitur. Factum dicunt, quod uno tempore conficiunt. quem alij C L X. *aiunt esse modiorum, alij ita minus magnum, ut ad* C X X. *descendat, & exinde, ut uasa olearia quot, & quanta habeant, quibus conficiunt illud. Quod Cato ait circum fundum ulmos & populos, unde frons ouibus & bubus sit, & materies seri oportere. Sed hoc neq; in omnibus fundis opus est, neq; in quibus est opus, propter frondem maxime, sine detrimento ponuntur ab septentrionali plaga, quod non officiunt soli. Ille adijcit ab eodem scriptore, Si locus humectus sit, ibi cacumina populorum serunda, & arundinetum. id prius bipalio uerti, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio seri, ibi quoq; corrudam, unde asparagi fiant, aptam esse utriq; eandem ferè culturam. salicem Græcam circum arundinetum seri oportere, uti sit qui uitis alligari posit.*

CAP. XXV.

VIneа quo in agro serunda sit, sic obseruandum. Qui locus optimus uino sit, & ostentus soli, aminæum minusculum, geminum eugeneum, helueolum minusculum seri oportere. Qui locus crassior sit, aut nebulosus, ibi aminæum maius, aut murgētinum, apicium, lucanum seri. Cæteras uites, & de his miscellas maxime in omne genus agri conuenire.

CAP. XXVI.

IN omni uinea diligenter obseruant, ut ridica uitis ab septētrione uersus tegatur. & si crupressos uiuas pro ridicis inserunt, alternos ordines imponunt: neq; eas crescere

altius,quàm ridicas patiũtur,neq; propter eas adserunt uites,quòd inter se hæc inimica. Agrius Fundanio, Vereor, inquit,ne antè æditimus ueniat huc,quàm hic ad quartũ actum.uindemiã enim expecto.Bono animo es,inquit Scrofa,ac fiscinam expedi,& urnam. CAP. XXVII.

ET quoniam tempora duorum generum sunt, unum annale,quod sol circuitu suo finit:alterum mẽstruum, quod luna circumiens comprehendit: prius dicam de sole. Eius cursus annalis primum fere circiter ternis mensibus ad fructus est diuisus in IIII. partes, & idem subtilius sesquimẽsibus in VIII. In quatuor,quod diuiditur in uer, & æstatem,& autumnum,& hiemẽ. Vere stationes quædam fiunt.terram rudem proscindere oportet.quæ sunt ex ea enata,prius quàm ex ijs quid seminis cadat, ut sint exradicata.& simul glæbis ab sole percalefactis aptiores facere ad accipiẽdũ imbrẽ,& ad opus faciliores, relaxatas. neq; ea minus bis arandum,ter melius. Aestate fieri messes oportere.Autũno siccis tempestatibus uindemias, ac siluas excoli cõmodißime:tunc præcidi arbores oportere secũdũ terram.Radices autem prioribus imbribus ut effodiantur, ne quid ex his nasci poßit.Hieme putari arbores dũtaxat his temporibus cum gelu cortices,& imbribus careant,& glacie. CAP. XXVIII.

DIes primus est ueris in Aquario,æstatis in Tauro,autumni in Leone, hiemis in Scorpione. Cũ uniuscuiusq; horum quatuor signorũ dies tertius & uicesimus,quatuor temporũ sit primus,efficitur ut uer dies habeat XCI. æstas XCIV. autumnus XCI.hyems XXCIX. Quæ redacta ad dies ciuiles nostros qui nũc sunt primi uerni tẽporis ex a.d. VII. Id.Feb.æstiui ex a. d.VII.Idib.Maij. autumnales ex a.d. VII. Idib. Sext.hiberni ex a.d. IV.

Id.No

Id. Nouemb. Subtilius discretis temporibus obseruāda quædam sunt, eaq; in partes VIII. diuidūtur. Primum à fauonio ad æquinoctium uernū dies XL. hinc ad Vergiliarum exortum dies XLIV. ab hoc ad solstitum dies XLIIX. inde ad Caniculæ signū dies XXIX. dein ad æquinoctiū autumnale dies LXVII. exin ad Vergiliarum occasum dies XXXII. ad hoc ad brumam dies LVII. inde ad fauonium dies XLV.

CAP. XXIX.

IN primo interuallo inter fauonium, & æquinoctium uernum hæc fieri oportet. Seminaria omne genus ut serantur. putari in primis, circum uites ablaquecari: radices, quæ in summa terra sunt, præcidi: prata purgari, salicta seri, segetes sarire. Seges dicitur, quod aratū satū est. aruum, quod aratum, nec dum satum est. Noualis, ubi satum fuit ante, quàm secunda aratione renouetur. Rursum terram cum primum arant, proscindere appellant. cum iterum, offringere dicunt: quòd prima aratione glæbæ grandes solent excitari, cum iteratur, offringere uocant. tertio cum arant iacto semine, boues lirare dicuntur. id est, cum tabellis additis ad uomerem simul, & satum frumentum operiunt in porcis, & sulcant fossas, quò pluuia aqua delabatur. nonnulli postea, qui segetes non tam latas habent (ut in Appulia) id genus prædij per saritores occare solent siquæ in porcis relictæ grandiores sunt glæbæ. Qua aratrū uomere lacunam striam fecit, sulcus uocatur. Quod est inter duos sulcos elata terra, dicitur porca, quòd ea seges frumentum porricit. Sic quoq; exta deis cum dabant, porricere dicebant.

CAP. XXX.

SEcūdo interuallo inter uernum æquinoctium, & uergiliarum exortum hæc fieri: Segetes runcari, herbam è segetibus expurgari, boues terrā proscindere, salicem cædi, prata

di, prata defendi. quæ superiore tempore fieri oportuerit, & nõ sunt absoluta antè quàm gemmas agant ac florescere incipiant, fieri. Quòd siquæ folia amittere solẽt, antè frõdere inceperint, statim ad serẽdum idoneæ non sunt. Oleã seri, interputariq; oportet.

CAP. XXXI.

TErtio interuallo inter uergiliarum exortum & solstitium hæc fieri debent. Vineas nouellas fodere, aut arare, & postea occare, id est comminuere, ne si glæba. quod ita occidunt, occare dicunt. Vites pampinari, sed à sciente. nam id, quàm putare maius, neq; in arbusto, sed in uinea fieri. Pampinare est ex sarmento coles, qui nati sunt, de ijs, qui plurimum ualent, primum, ac secundum, nonnunquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare sucum. Ideo in uitiario primitus cum exit uitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento è terra exeat, atq; in pariendis colibus uires habeat maiores. Eiuncidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neq; ex se potest eijcere uitem, quam uocãt minorem flagellum, maiorem etiam unde uuæ nascuntur, palmam prior litera una mutata declinata à uenti flatu, similiter flabellum ac flagellum. posterior quo ea uitis immittitur ad uuas pariendas, dicta primo uidetur à pariendo parilema: exin mutatis literis, ut in multis, dici cœpta palma. Ex altera parte caprea dicta, quòd parit capreolum. is est coliculus uiteus intortus, ut cincinnus. is enim uites ut teneat, serpit ad locum capiundum. ex quo à capiendo capreolus dictus. Omne pabulum, primum ocymum, farraginem, uiciam, nouißime fœnũ secari. Ocinum dictum à Græco uerbo ὠκέως, quod ualet cito. Similiter quo ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocinum, quòd citat aluum bubus, & ideo ijs datur

ut pur

ut purgentur, id ex pabuli segete uiride sectum antè quàm genat siliquas. Contrà, ex segete, ubi sata admixta ordeum & uicia, & legumina pabuli causa uiridia. quod far ferro cæsa; farrago dicta, aut nisi quòd primum in farracia segete seri cœptum. Ea equi, & iumenta cætera uerno tempore purgantur, ac saginantur. Vicia dicta à uinciendo, quòd item capreolos habet ut uitis, quibuscum sursum uorsum serpit ad scapum lupini, aliumúe quem, ut hæreat, id solet uincire. Si prata irrigua habebis simulac fœnum sustuleris, irrigare. In poma, quæ insita erunt, siccitatibus aquam addi quotidie. à quo quòd indigent potu, poma dicta esse possunt.

CAP. XXXII.

QVarto interuallo inter solstitium, & caniculam pleríque messem faciunt, quòd frumentum dicãt quindecim diebus esse in uaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, cum sit maturũ. Arationes absolui, quæ eò fructuosiores fiũt, quo calidiore terra aratur. Cũ prosciderís, offringi oportet, id est iterare, ut frangantur glæbæ. prima enim aratione grandes glæbæ ex terra scinduntur. Serendum uiciam, lentem, cicerculam, eruilam, cæteraq;, quæ alij legumina, alij (ut Gallicani quidã) legaria appellãt, utraq; dicta à legendo, quòd ea non secantur, sed uellẽdo legũtur. Vineas ueteres iterum occare, nouellas etiam tertio, si sunt etiam tum glæbæ.

CAP. XXXIII.

QVinto interuallo inter caniculã, & æquinoctium autũnale oportet stramenta desecari, & aceruos cõstrui aratro offringi, frondem cædi; prata irrigua iterum secari.

CAP. XXXIIII.

SExto interuallo ab æquinoctio autumnali incipere scribunt oportere serere, usq; ad diem XCI. post brumã, nisi quæ necessaria causa coegerit, non serere: quòd tantum

intersit

intersit, ut ante brumam sata, septimo die: quæ à bruma sata, XL. die uix existant. neq; ante æquinoctium incipi oportere putant, quòd si minus idoneæ tempestates sint cõsecutæ, putrescere semina soleãt. Fabam optime seri in uergiliarum occasu. Vuas autem legere, & uindemiam facere inter æquinoctium autumnale, & uergiliarum occasum. Dem uites putare incipere, & propagare, & serere poma. Hæc aliquot regionibus, ubi maturius frigora fiunt asperiora, melius uerno tempore. CAP. XXXV.

SEptimo interuallo inter uergiliarum occasum, & brumam, hæc fieri oportere dicunt. Serere lilium, crocum, quod iam egit radicem: rosam, ea conciditur radicitus in uirgulas palmares, & obruitur, hæc eadem postea transfertur facta uiuiradix. Violaria in fundo facere non est utile, ideo quòd necesse est è terra ad ea obruenda puluinos fieri, quos irrigationes, & pluuiæ tẽpestates abluũt, & agrum faciunt macriorem. Ab fauonio usq; ad arcturi exortum recte serpullũ è seminario transferri quod dictum ab eo quòd serpit. Fossas nouas fodere, ueteres tergere, uineas, arbustumq; putare, dum in XV. diebus ante & post brumam, ut pleraq; ne facias: nec non tum aliquid recte seritur, ut ulmi. CAP. XXXVI.

OCtauo interuallo inter brumã & fauonium hæc fieri oportet. de segetibus, siqua est aqua, deduci: sin siccitates sunt, & terra teneritudinem habet, sarire. uineas, arbustaq; putare. Cum in agris opus fieri non potest, quæ sub tecto possunt, tunc conficienda antelucano tempore hyberno. Quæ dixi, scripta, & posita habere in uilla oportet, maxime ut uillicus norit. CAP. XXXVII.

DIes lunares quoq; obseruandi, qui quodammodo bipartiti. Quod à noua luna crescit ad plenam, & inde

rursus

rursus ad nouam lunam decrescit, quod ueniat ad intermestruum, è quo die dicitur luna esse extrema & prima, à quo eum diem Anthenis appellant ἕνην καὶ νέαν, τριακάδα alij. quædam facienda in agris potius crescente luna quàm senescente. quædã contrà, quæ metas ut frumẽta, & cæduam syluam. Ego ista etiam, inquit Agrasius, non solum in ouibus tondendis, sed in meo capillo à patre acceptũ seruo, ni decrescente luna tondens caluus fiam. Agrius, Quemadmodum, inquit, luna quadripartita? & quid ea diuisio ad agros pollet? Tremellius, Nunquam rure audisti, inquit, octauo ianam lunam & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente luna fieri oporteret, & tamen quædam melius fieri post octauo ianam lunã, quàm ante? & siquæ senescente fieri conueniret, melius quanto minus haberet ignis id astrum? Dixi de quadripartita forma culturæ agri. Stolo, Est altera, inquit, temporum diuisio coniuncta quodammodo cum sole, & luna, quæ in sex partita, quod omnis ferè fructus quinto denique gradu peruenit ad perfectum, ac uidet in uilla doliũ, ac modium: unde sexto prodit ad usum. Primo præparandum, secũdo serendum, tertio nutricandũ, quarto legendum, quinto condendum, sexto promendum. Ad alia in præparando, faciendi scrobes, aut repastinandum, aut sulcandum, ut si arbustum, aut pomarium facere uelis. Ad alia arandum, aut fodiendum, ut si segetes instituas. Ad quædam bipalio uertenda terra, plus, aut minus. Aliæ enim radices angustius diffundunt, ut cupreßi. aliæ latius, ut platani, usqueco, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cum etiã nunc platanus nouella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse. Quædam si bubus, & aratro prosciderís: & iterandum antè, quàm semen iactes. Item præpara-

tio si

tio si quæ sit in pratis, id est, defendantur à pastione quod ferè obseruant à piro florente, si irrigua sunt, ut tempestiue irrigentur. CAP. XXXVIII.

QVæ loca in agro stercoranda uidendum, & qui, & quo genere potißimum facias: nam discrimina eius aliquot. Stercus optimum scribit esse Caßius uolucriū, præter palustrium, ac nantium. De hisce præstare columbinum, quod sit calidißimum, ac fermentare poßit terram. Id ut semen aspergi oportere in agro, non ut de pecore aceruatim poni. Ego arbitror præstare ex auiarijs turdorum ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, ac suibus, ut fiant pingues. Itaq; qui auiaria conducunt, si caueat dominus stercus ut in fundo maneat, minoris conducunt quàm ij, quibus id accedit. Caßius secundum columbinum scribit esse hominis. Tertio caprinum, & ouillum, & asininum. Minime bonum equinum, sed in segetes. in prata enim uel optimum ut cæterarum ueterinarum, quæ ordeo pascuntur, quod multam facit herbam. Sterquilinium secundum uillam facere oportet, ut quàm paucißimis operis egeratur. In eo si in medio robusta aliqua materia sit depacta, negant serpentem nasci. CAP. XXXIX.

SAtionis autem gradus secundus hanc habet naturam, ad quod tempus cuiusq; seminis apta sit ad serendum. Nam refert in agro ad quam partem cœli quisq; locus spectet, sic ad quod quæq; tempus res facilime crescat. Non'ne uidemus alia florere uerno tempore, alia æstiuo: neq; eadem autumnali, quæ hyberno? Itaq; alia seruntur, atq; inseruntur, & metuntur antè, aut post, quàm alia. & circum pleraq; uere melius, quàm autumno inserantur, circiter solstitiū inseri ficos, necnō brumalibus diebus cerasos?

Quare

Quare cum semina ferè quatuor sint generum, quæ transferuntur è terra in terram, uiuiradices: quæ ex arboribus dempta demittuntur in humum, quæ inseruntur ex arboribus in arbores, de singulis rebus uidendum, quæ quoq; tempore locoq; facias. CAP. XL.

PRimum semen quod est principium genendi, id duplex. unum, quod latet nostrum sensum: alterum, quod apertum. Latet, si sunt semina in aëre, ut ait physicus Anaxagoras: & si aqua, quæ influit in agrum inferre solet, ut scribit Theophrastus. Illud quod apparet ad agricolas, id uidendum diligenter. quædam enim ad genendum propterea usqueadeo parua, ut sint obscura: ut cupreßi. non enim galbuli, qui nascuntur, id est tanquam pilæ paruæ corticiæ id semen, sed in ijs intus primigenia semina dedit natura. Reliqua inuenit experientia coloni. Num prima, quæ sine colono, priusquam sata, nata? Secunda, quæ ex ijs collecta, neque priusquam sata nata. Prima semina uidere oportet, ne uetustate sint exucta, aut ne sint admixta, aut ne propter similitudinem sint adulterina. Semen uetus tantum ualet in quibusdam rebus, ut naturam commutet. nam ex semine braßicæ uetere sato nasci aiunt rapa, & contrà ex raporum braßicam. Secunda semina uidere oportet, ne unde tollas, nimium cito, aut tarde tollas. Tempus enim idoneum, quod scribit Theophrastus, uere, & autumno, & caniculæ exortu: neque omnibus locis ac generibus idem. In sicco & macro loco, & argilloso, uernum tempus idoneum, quo minus habet humoris. In terra bona ac pingui, autumno, quòd uere multus humor. quam sationem quidam metiuntur ferè diebus XXX. Tertium genus seminis, quod ex arbore per surculos defertur in terram, sic in humum demittitur, ut in quibusdam

tamen sit uidendum, ut eo tempore sit deplantatum quo oportet. Id enim fit antè, quàm gemmare, aut florere quid incipit, & quæ de arbore transferas, ut ea deplantes potius quàm defringas: quòd plantæ solum stabilius, quo latius, ut radices facilius mittat. ea celeriter antequam sucus exarescat, in terram demittunt. Demum in oleagineis seminibus arbores uidendum, ut sit de tenero ramo ex utraque parte æquabiliter præcisum, quas alij clauolas, alij taleas appellant, ac faciunt circiter pedales. Quartum genus seminis, quod transit ex arbore in aliam. Videndum, qua ex arbore in quam transferatur, & quo tempore, & quemadmodum obligetur. non enim pirum recipit quercus, neq; enim si malus pirum. Hoc sequuntur multi, qui aruspices audiũt multum, à quibus proditum in singulis arboribus quot genera insita sint, uno ictu tot fulmina fieri illud, quod fulmen concepit, si in pirum siluaticam inseueris pirum quamuis bonam, non fore tam iucundum, quàm si in eam, quæ siluestris non sit. In quancunque arborem inseras, si eiusdem generis est duntaxat, ut sit utraque malus, ita inserere oportet, referentem ad fructum, meliori genere, ut sit surculus, quàm est, quo ueniat arbor. Est altera species ex arbore in arborem inserendi nuper animaduersa in arboribus propinquis. Ex arbore, è qua quis uult habere surculum, in eam, quam inserere uult, ramulum traducit, & in eius ramo præciso, ac difisso implicat. cum locum qui contingit ex utraque parte, quod intro est falce extenuatur, ita ut ex una parte, quod cælum uisurum est, corticem cum cortice exæquatum habeat. Eius ramuli, quem insereret cacumen ut directum sit ad cælum, curat. Postero anno eum comprehendit, unde propagatum est, ab altera arbore præcidit.

CAP. XLI.

QVo tempore quæque transferas, hæc in primis uidenda, quòd quæ prius uerno tempore inserebantur, nunc etiam solstitiali, ut ficus, quòd densa materia non est, & ideo sequitur caldorem. A' quo fit, ut in locis frigidis ficeta fieri non poßint. Aqua recenti insito inimica. tenellum enim cito facit putre. Itaque quod inseritur caniculæ signo, commodißime existimatur inseri. quæ autem natura minus sunt mollia, uas aliquod supra alligant, unde stillet lente aqua, ne prius exarescat surculus, quàm coalescat: cuius surculi corticem integrum seruandum, & cum sic exacuendum, ut non denudes medullam. ne extrinsecus imbres noceant, aut nimius calor, argilla oblinendum, ac libro obligandum. Itaque uitem triduo antequam inserant, desecant, ut qui in ea nimius est humor diffluat antè, quàm inseratur. at in qua inserunt, in ea paulo infra, quàm insitum est, incidunt: unde humor aduenticius effluere poßit. contrà in fico, & malo punica, & siqua etiam horum natura aridiora, continuo. In alijs translationibus uidendum, ut quod transferat in cacumen, habeat gemmam, ut in ficis. De his primis quatuor generibus seminum, quædam quòd tardiora, surculis potius utendum, ut in ficetis faciunt. Fici enim semen naturale intus in ea fico, quam edimus. quæ sunt minuta grana, è quibus paruis, quod enasci coliculi uix queunt. Omnia enim minuta & arida, ad crescendum tarda, ea quæ laxiora & fœcundiora, ut fœmina, quàm mas, ex proportione in uirgultis item. itaque ficus, malus punica, & uitis propter fœmineam mollitiam ad crescendum prona. Contra palma, & cupressus, & olea in crescendo tarda. in hoc enim humidiora, quàm aridiora. quare ex terra potius in seminarijs surculos de ficeto, quàm grana de fico expedit obruere: præter si aliter ne-

queas: ut siquando quis trans mare semina mittere, aut inde petere uult, tum enim resticulas per ficos, quas edimus, maturas perserunt, & eas cum inaruerunt, complicant, ac quò uolunt mittunt, ubi obrutæ in seminario pariant. Sic genera ficorum, Chiæ, ac Chalcidicæ, & Lydiæ, & Africanæ: item cætera transmarina in Italiam perlata. Simili de causa oleæ semen cum sit nucleus, quòd ex eo tardius enascebatur colis, quàm è taleis, ideo potius in seminarijs taleas, quas dixi, serimus.

CAP. XLII.

DE medica in primis obserues, ne in terram nimium aridam, aut uariam, sed temperatam semen demittas. in iugerum unum, si est natura temperata terra, scribunt opus esse medicæ sesquimodium. id seritur ita, ut semen iactatur, quemadmodum scilicet cum pabulum, & frumentum seritur.

CAP. XLIII.

CYtisum seritur in terra bene subacta tanquam semen braßicæ, inde differtur, & in sesquipedem ponitur. aut etiam de cytiso duriore uirgulæ deplantantur, & ita pangitur in serendo,

CAP. XLIIII.

SEruntur fabæ modij IIII. in iugero, tritici V. ordei VI. farris X. Sed nonnullis locis paulo amplius, au minus. si enim locus crassus plus: si macer, minus. quare obseruabis quantum in ea regione consuetudo erit serendi: ut tantum facias, quantum ualet regio, ac genus terræ. ut ex eodem semine alibi, cum decimo redeat, alibi cum quintodecimo, ut in Hetruria, & locis aliquot in Italia. In Sybaritano dicunt etiam cum centesimo redire solitum in Syria ad Garada, & in Africa ad Byzacium item ex modio nasci centum. Illud quoque multum interest in rudi terra, an in ea seras, quæ quotannis obsita sit, quæ uocatur restibilis: an in ueruacto, quæ interdum requierit. Cui

Agrius

Agrius, In Olynthia quotannis restibilia esse dicunt, sed ita ut tertio quoque anno uberiores ferant fructus. Licinius, Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paulo leuioribus sationibus serere, id est, quæ minus sugunt terram. Dicetur, inquit Agrius, de tertio gradu. De nutricationibus, atque alimonijs eorum. Licinius, Quæ nata sunt, inquit, in fundo alescunt, adulta concipiunt, prægnantia cum sunt, matura pariunt poma, aut spicam, sic alia simile ei, à quo profectum, redit semen. Itaque si florem, acerbum'ue pirum, aliud'ue quid decerpseris, in eodem loco, eodem anno, nihil renascitur, quod prægnationis idē bis habere non potest. ut enim mulieres habent ad partum dies certos, sic arbores ac fruges.

CAP. XLV.

PRimum plerunque è terra exit ordeum diebus VII. nec multo pòst triticum. Legumina ferè quatriduo, aut quinque diebus, præterquam faba. ea enim serius aliquanto prodit seges. Ostendit idem milium, & sesama, & cætera similiter æquis ferè diebus, præterquam siquid regio, aut tēpestas uitij attulit, quo minus ita fiat. Quæ in seminario nata, si loca erunt frigidiora, quæ molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet fronde, aut stramentis: si erunt imbres secuti, uidendum necubi aqua consistat. uenenum enim gelum radicibus tenellis sub terra, & supra uirgultis, quæ nec eodem tempore æque crescunt. nam radices autumno, aut hieme magis sub terra, quàm supra adolescunt, quod tectæ terræ tepore propagantur, supra terram aëre frigidiore tinguntur. idq; ita esse docent siluestria, ad quæ sator non accessit. nam prius radices, quàm ea quæ ex ijs solent nasci, crescunt. neque radices longius procedunt, nisi quo tempore uenit sol. his duplex causa, quòd & radicum materiam aliam, quàm aliam

longius proijcit natura: & quòd alia terra, alia facilius uiam dat.

CAP. XLVI.

PRopter eiusmodi res admiranda discrimina sunt naturalia, quòd ex quibusdam folijs propter eorum uersuram, quod sit anni tempus dici posit, ut olea, & populus alba, & salix. Horum enim folia, cum conuerterunt se, solstitium dicitur fuisse. nec minus admirandum, quod fit in floribus, quos uocant heliotropia, ab eo quòd ad solis ortum mane spectant, & eius iter ita sequuntur ad occasum, ut ad eum semper spectent.

CAP. XLVII.

IN seminario quæ surculis consita, & eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea, ac ficus. Ea summa integenda binis tabellis dextra & sinistra deligatis, herbæq; elidendæ, & dum teneræ sunt uellendæ. prius enim aridæ factæ, rixantur, ac celerius rumpuntur, quàm sequuntur. Contrà herba in pratis ad spem fœnisiciæ nata, non modo non euellenda in nutricatu, sed etiam non calcanda. quo & pecus à prato ablegandum, & omne iumentum, ac etiam homines. solum enim hominis exitium herbæ, & semitæ fundamentum.

CAP. XLVIII.

IN segetibus autem frumentum, quod culmus extulit. Spica ea, quæ mutilata non est, in ordeo, & tritico tria habet continentia, granum, glumam, aristam: & etiam primitus spica cum oritur, uaginam. Granum dictum, quod est intimũ solidum. Gluma, qui est folliculus eius. Arista, quæ ut acus tenuis longa eminet è gluma. Proinde ut grani theca sit gluma, & apex arista. Arista, & granum omnibus ferè notum: gluma paucis. Itaque id apud Ennium solum scriptum scio esse in Euhemeri libris uersis. uidetur uocabulum etymon habere à glubendo, quòd eo folliculo deglubitur granum. Itaque eodem uocabulo appellant fici eius,

quàm

quàm edimus, folliculum. Arista dicta, quòd arescit prima. granum à gerendo. id enim seritur, uti spica gerat frumentum, non ut glumam, aut aristam gerat: ut uitis seritur, non ut pampinum ferat, sed uuam. Spica autem, quam rustici, ut acceperunt antiquitus, uocant specam, à spe uidetur nominata. eam enim quòd sperant fore, serunt. Spica mutica dicitur, quæ non habet aristam: eæ enim quasi cornua sunt spicarum, quæ primitus cum oriuntur, neque planè apparent, qua sublatent herba ea uocatur uagina, uti qua latet conditum gladium. Illud autem summa in spica iam matura, quod est minus quàm granum, uocatur frit. quod in infima spica, ad culmum stramenti summum, item minus quàm granum est, appellatur urruncum. CAP. XLIX.

CVm conticuisset nec interrogaretur de nutricatu, credens nihil desiderari, Dicam, inquit, de fructibus maturis capiendis. Et ille, primum de pratis summißis, herba cum crescere desijt, & æstu arescit, subsecari falcibus debet: & quoad perarescat, furcillis uersari. cum peraruit, de his manipulos fieri, ac uehi ad uillam. tum de pratis stipulam rastellis eradi, atque addere fœnisiciæ cumulum. Quo facto sicilienda prata, id est falcibus consectanda, quæ fœniseces prætericrũt, ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. A' qua sectione arbitror dictum sicilire pratum. CAP. L.

MEßis proprio nomine dicitur in ijs quæ metimur, maxime in frumẽto, & ab eo esse uocabulo declinata. Frumenti tria genera sunt meßionis. unũ, ut in Vmbria, ubi falce secundum terram succidunt stramentum: & manipulum, ut quenque subsecuerunt, ponunt in terra. ubi eos fecerunt multos, iterum eos percensent, ac de singulis secant inter spicas & stramentum. spicas conijciunt in cor-

bem,atque in aream mittunt.stramenta relinquunt in segete, unde tollantur in aceruum. Altero modo metunt, ut in Piceno,ubi ligneum habent incuruum batillum, in quo sit extremo serrula ferrea. hæc cum comprehendit fascem spicarum desecat, & stramenta stantia in segete relinquit, ut postea subsecentur. Tertio modo metitur, ut sub urbe Roma, & locis plerisque, ut stramentum medium subsecent, quod manu sinistra summum prehendunt: à quo medio messem dictam puto. Infra manum strametum, quod terræ hæret,postea subsecatur.Contrà, quod cum spica stramentum hæret,corbibus in aream defertur.ubi discedit in aperto loco palàm: à quo potest nominata esse palea. Alij stramentum à stando, ut stamen dictum putant. Alij ab stratu, quòd id substernatur pecori. Cum est matura seges, metendum, cum in ea iugerum ferè una opera propemodum in facili agro satis esse dicatur:messas spicas corbibus in aream deferre debent. CAP. LI.

AReam esse oportet in agro,sublimiori loco,quàm perflare poßit uentus. Hanc esse modicam pro magnitudine segetis,potißimum rotundam,& mediam paulo extumidam(ut si pluerit, non consistat aqua, & quambreuissimo itinere extra aream defluere poßit.Omne porrò breuißimum in rotundo è medio ad extremum)solida terra pauitam, maxime si est argilla, ne æstu pæminosa in rimis eius grana oblitescant, & recipiant aquam, & ostia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca solent perfundere. ea enim herbarum est inimica & formicarum: & talparum uenenum. Quidam aream ut habeant solidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pauimentum. Nonnulli etiam tegunt areas, ut in Bagiennis, quòd ibi sæpe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea retecta, & loca calida,

prope

prope aream faciendũ umbracula, quò succedant homines in æstu tempore meridiano. CAP. LII.

QVæ seges grandißima, atq; optima fuerit, seorsum in aream secerni oportet spicas, ut semen optimum habeat. E spicis in aream excuti grana. quod fit apud alios iumentis iunctis, ac tribulo. id fit è tabula lapidibus, aut ferro asperata, quò imposito auriga, aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut discutiat è spica grana: aut ex aßibus dentatis cum orbiculis, quod uocant plostellum pœnicum. In eo quis sedeat atq; agitet, quæ trahant iumenta, ut in Hispania citeriore, & alijs locis faciunt. Apud alios exteritur grege iumentorum inacto, & ibi agitato perticis, quòd ungulis è spica exteruntur grana. ijs tritis, oportet è terra subiactari uallis, aut uentilabris, cum uentus spirat lenis: ita fit, ut quod leuißimum est in eo, atque appellatur acus, euannãtur foras extra aream, ac frumentum quod est ponderosum, purum ueniat ad corbem. CAP. LIII.

MEsse facta, spicilegium uenire oportet aut domi legere stipulam: aut si sunt spicæ raræ, & operæ caræ, compasci. Summa enim spectanda, ne in ea re sumptus fructum superet. CAP. LIIII.

IN uinetis uua cum erit matura, uindemiam ita fieri oportet, ut uideas à quo genere uuarum, & à quo loco uincti incipias legere, nam & præcox, & miscella, quam uocant nigram, multo antè coquitur, quò prior legenda: & quæ pars arbusti, ac uineæ magis aprica prius debet descẽdere de uite. In uindemiam diligẽtius uua non solum legitur ad bibendum, sed eligitur ad edendum. Itaq; lectius defertur in forum uinarium, unde in dolium inane ueniat: electa in secretam corbulam, unde in ollulas addatur, &

in dolia plene uinaccorum cõtrudatur. alia, quæ in piscinã in amphoram picatam descendat. alia, quæ in aram, ut in carnarium ascendat. Quæ calcatæ uuæ erunt, earum scopi cum folliculis subijciendi sub prelum, ut siquid reliqui habeant musti, exprimatur in eũdem lacũ. Cũ desijt sub prelo fluere, quidam circũcidunt extrema, & rursus premũt: & rursus, cum expressum circuncisitũ appellant, ac seorsum, quod expressum est, seruant, quod resipit ferrum. expressi acinorum folliculi in dolia conijciũtur, eoq; aqua additur: ea uocatur lora, quòd lota acina, ac pro uino operarijs datur hieme.

CAP. LV.

De oliueto, oleam, quam manu tangere poßis è terra, ac scalis, legere oportet potius quàm quatere, quòd ea, quæ uapulauit, macescit, nec dat tantum olei. quæ manu stricta, melior ea quæ digitis nudis legitur, quàm illa quæ cum digitalibus. Duricies enim eorum non solum stringit bacam, sed etiam ramos glubit, ac relinquit ad gelicidium retectos. quí manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut arundine potius quàm pertica feriantur. Grauior enim plaga med cum quærit. qui quatiet, ne aduersam cædat: sæpe enim ita percussa olea secum defert de ramulo plantam. quo facto, fructum amittunt posteri anni, nec hæc non minima causa, quòd oliueta dicant alternis annis non ferre fructus, aut non æquè magnos. Olea ut uua per idem biuium redit in uillam, alia ad cibum eligitur, alia ut eliquescat, ac non solum corpus intus unguat, sed etiam extrinsecus. Itaq; dominum & balneas, & gymnasium sequitur. Hæc, de qua fit oleum, congeri solet aceruatim per dies singulos in tabulata, uti ibi mediocriter fracescat, ac primus quisq; aceruus demittatur per ferias, ac uasa olearia ad trapeta, in quæ eam terent molæ olearia

læ oleariæ è duro & aspero lapide. Olea lecta si nimium diu fuit in aceruis, caldore fracescit, & oleum fœtidum fit, itaq; si nequeas mature conficere, in aceruis iactando uentilare oportet. Ex olea fructus duplex. oleum, quod omnibus notum, & amurca, cuius utilitatem quòd ignorant pleriq;, licet uidere è torculis olearijs fluere in agros, ac non solum denigrare terram, sed multitudine facere sterilem, cum is humor modicus, cum ad multas res, tum ad agriculturã pertineat uehemẽter, quòd circum arborũ radices infundi solet, maxime ad oleam, & ubicunq; in agro herba nocet.

CAP. LVI.

AGrius, Iandudum, inquit, in uilla sedens expecto cum claui te Stolo, dum fructus in uillam referas. Ille, Em quin adsum. uenio, inquit, ad limen, fores aperi. primũ fœnisiciæ conduntur melius sub tecto, quàm in aceruis, quòd ita fit iucundius pabulum, ex eo intelligitur, quòd pecus utroq; posito libentius est.

CAP. LVII.

AT triticum condi oportet in granaria sublimia, quæ perflentur uento ab exortu, ac septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis adspiret. parietes & solum opere tectorio marmorato loricãdi, si minus ex argilla mixto acere è frumento, & amurca, quod murem, & uermem nõ patitur esse, & grana facit solidiora, ac firmora. quidam ipsum triticum conspergunt, cum addant in circiter mille modiûm quadrantal amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut aspergit, ut chalcidicam aut caricam cretam aut absynthium. Item huius generis alia. Quidam granaria habent sub terris, speluncas, quas uocant σειρὸς, ut in Cappadocia, ac Thracia. alij, ut in Hispania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginiensi, & Oscensi. Horum solum paleis substernunt: & curant ne

humor

humor, aut aër tangere poßit, nisi cum promitur ad u-sum. quò enim spiritus non peruenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet uel annos quinquaginta: milium uero plus annos centum. Supra terram granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore, & in Appulia. Quidam quæ non solum à lateribus per fenestras, sed etiam subtus à solo uentus regelare poßit.

CAP. LVIII.

FAba, legumina in olearijs uasis oblita cinere perdiu incolumia seruãtur. Cato ait, uuam aminneam minusculam, & maiorem, & apiciam in ollis commodißime condi. eadem in sapa, & musto recte, quas suspendas opportunißimas esse duracinas, & aminneas, & scantianas.

CAP. LIX.

DE pomis: conditiua mala struthea, cotonea, scantiana, quiriniana orbiculata, & quæ antea mustea uocabant, nunc melimela appellant. Hæc omnia in loco arido, & frigido supra paleas posita seruari recte putant. Et ideo oporothecas qui faciũt, ad aquilonem ut fenestras habeãt, atq; ut eæ perflentur, curant. neq; tamen sine foriculis: ne cum humorem amiserint, pertinaci uẽto uieta fiant. Ideoq; in ijs, camaras marmorato, & parietes, pauimentaq; laudabiliter faciunt, quo frigidius sit: in quo etiam quidam triclinium sternere solent cœnandi causa. Etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinachotece faciant, quod spectaculum datur ab arte, cur non quod natura datum utantur in nenustate dispositu pomorum? præsertim quidem, cum id non sit faciendũ, quod quidam fecerunt, ut Romæ coëmpta poma rus intulerint in oporthecen instruendam conuiuij causa. In oporothece mala manere putant satis commode: alij in tabulis, ut in opere marmorato, alij substrata palea,

uel

uel etiam floccis. Mala punica demißis suis surculis, in dolio arenæ. Mala cotonea, struthea in pensilibus iunctis. Cōtrà in sapa condita manere pira aniciana, & sementiua. Sorba quidam dissecta, & in sole macerata, ut pira, & sorba per se ubicūq; sint posita in arido facile durare. Seruare rapa consecta in sinape, nuces iuglandes in arena, punica mala & in arena iam decerpta, ac matura, ut dixi, & etiam immatura cum hærent in sua uirga, & demiseris in ollam sine fundo, eamq; si conieceris in terram, & obteris circum ramum, si extrinsecus spiritus afflet, ea non modo integra eximi, sed etiam maiora, quàm in arbore unquam pependerint.

CAP. LX.

DE oliuitate: oleas esui optime condi scribit Cato, orchites, & pauseas aridas, uel uirides in muria, uel lētisco contusas. Orchites nigras sale si sint confricatæ dies quinq;, & tum sale excusso, biduū si in sole positæ fuerint, manere idoneas solere: easdem sine sale in defrutum condire.

CAP. LXI.

REcte amurcam periti agricolæ tam in dolijs condūt, quàm oleum, aut uinum. Eius conditio, cum expressa effluxit, quod statim de ea decoquuntur duæ partes, & refrigeratum conditur in uasa. Sunt item aliæ conditiones, ut ea, in qua adijcitur mustum.

CAP. LXII.

QVòd nemo fructus cōdit, nisi ut promat, de eo quoque uel sexto gradu animaduertēda pauca. Promūt condita aut propterea, quòd sint tuenda, aut quòd utenda, aut quòd uendenda. Ea quæ dißimilia sunt inter se, aliud alio tempore tuendum, & utendum.

CAP. LXIII.

TVendi causa promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. id enim cum prōptum est, in sole ponere oportet aquæ catinos, quòd eò conueniunt, ut ipsi

ipsi se necent, curculiones, sub terra qui habent frumentum in ijs, quos uocant σιροὺς, quòd cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto pòst promere, quàm aperueris, oportet.

Far, quod in spicis condideris per messem, & ad usus cibatus experire uelis, promendum hieme; ut in pistrino pisetur, ac torreatur CAP. LXIIII.

AMurca cũ ex olea expressa, qui est humor aquatilis, ac retrimentum conditum in uas fictile, id quidam sic solent tueri, diebus XV. eo, quòd est leuißimum, ac summũ deflatum, ut traijciant in alia uasa, & hoc idem interuallis duodecies, sex mensibus proximis item faciant. Cũ id nouißime, potißimum traijciant, cum senescit luna, tunc decoquũt in ahenis leui igni duas partes quoad regerũt, tum deniq; ad usum recte promitur. CAP. LXV.

QVod mustum conditur in dolium, ut habeamus uinum, non promendum, dum feruet, neq; etiam cum processit ita, ut sit uinum factum, uetus bibere uelis, quod non fit ante quàm accesserit annus, tum, cum fuerit anniculũ, prodit. Si uero est ex eo genere uuæ, quod mature coacescat, ante uindemiã cõsumi, aut uenire oportet. Genera sunt uini, in quo falerna, quæ quãto plures annos cõdita habuerũt, tanto, cũ prõpta sunt fructuosiora. CAP. LXVI.

OLeas albas, quas condideris nouas si celeriter promas, nisi cõdideris, propter amaritudinẽ illas respuit palatum. Item nigras, nisi prius eas sale macerar is, ut libẽter in os recipiantur. CAP. LXVII.

NVcem iuglandem, & palmulam & ficum sabinam quanto citius promas iucundiore utare, quòd uetustate ficus fit pallidior, palmula cariorsior, nux aridior, CAP. LXVIII.

Pensilia

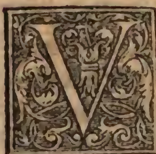
PEnsilia, ut uuæ, mala, & sorba, ipsa ostendunt, quando ad usum oporteat promi, quòd colore mutato, & cōtractu acinorum, si non dempseris ad edendum, ad abijciendum descensurum se minitantur. Sorbū maturum mite cōditum citius promi oportet: acerbū enim suspensum lentius est. Quod prius domi maturitatem assequi uult, quàm nequit in arbore, quàm mitescat. CAP. LXIX.

MEssum far promendum hieme in pistrino ad torrēdum, quod ad cibatum expeditum esse uelis. Quod ad sationem, tum promendum, cum segetes maturæ sunt ad accipiendum. Item quæ pertinent ad sationem suo quoq; tempore promenda. Quæ uendenda, uidendum, quæ quoque tempore, oporteat promi. Alia enim, quæ manere non possunt, ante quàm se commutent, ut celeriter promas, ac uendas. Alia quæ seruari possunt, ut tum uendas, cum caritas est. Sæpe enim diutius seruata non modo usurā adijciūt, sed etiam fructum duplicant, si tempore promas. Cum hæc diceret Stolo, uenit libertus æditumi ad nos flens, & rogat ut ignoscamus quòd simus retenti, & ut ei in funus postri die prodeamus. Omnes cōsurgimus, ac simul exclamamus, Quid in funus? quod funus? quid est factum? Ille flens narrat, ab nescio quo percussum cultello concidisse, quem qui esset, animaduertere in turba non potuisse, sed tantummodo exaudisse uocem, perperam fecisse. Ipse, cum patronum domum sustulisset, & pueros dimisisset ut medicū requirerēt, ac mature adducerent: quòd potius illud administrasset, quàm ad nos uenisset, æquum esse sibi ignosci. Nec si eum seruare non potuisset, quin nō multo post animam efflaret, tamen putare se fecisse recte. Non moleste ferētes descendimus de æde, & de casu humano magis querentes, quàm admirantes id Romæ factum, discedimus omnes.

CAPITA

CAPITA LIBRI II.

M. TERENTII VARRONIS RERUM RUSTICARUM, DE RE PECUARIA LIBER II.

IRI magni nostri maiores nō sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis. ut ruri enim, qui in uilla uiuunt, ignauiores, quàm qui in agro uersantur in aliquo opere faciundo: sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaq; annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VII. ut rura colerent. Quod dum seruauerunt institutum, utrunq; sunt consecuti, ut & cultura agros fœcundißimos haberent, & ipsi ualetudine firmiores essent: ac ne Græcorum urbana desiderarent gymnasia, quæ nunc uix satis singula sunt, nec putant se habere uillam, si non multis uocabulis retineant Græcis,

Græcis, quum uocent particulatim loca, προκοιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτύριον, περίστυλον, ὀρνιθῶνα, περιστερεῶνα, ὀπωροθήκην. Igitur quod nunc intra murum ferè patres familiæ correpserunt relictis falce & aratro, & manus mouere maluerunt in theatro ac circo, quàm in segetibus ac uinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat, qui saturi fiamus, ex Africa, & Sardinia: & nauibus uindemiam condimus ex insula Coa, & Chia. Itaq; in qua terra culturam agri docuerũt pastores progeniem suam qui condiderunt urbem, ibi contrà progenies eorum, propter auaritiam, cõtra leges, ex segetibus fecit prata, ignorantes non idem esse agriculturam, & pastionem. alius enim opilio, & arator: nec si possit in agro pasci armentarius, non aliud ac bubulcus. Armentum enim id, quod in agro natum non creat, sed tollit dentibus. contrà, bos domitus causa fit, ut commodius nascatur frumentum in segete, & pabulum in nouali. Alia inquam ratio ac scientia coloni, alia pastoris. Coloni, ut ea, quæ in agricultura nascantur, è terra fructum faciant. contrà pastoris, ut ea quæ nata ex pecore. quarum quoniam societas inter se magna, propterea quòd pabulum in fundo compascere, quàm uendere plerunq; magis expedit domino fundi, & stercoratio ad fructus terrestres aptissima, & maxime ad id pecus appositum: qui habet prædium, habere utranque debet disciplinam & agriculturæ, & pecoris pascendi, & etiam uillaticæ pastionis. Ex ea enim quoque fructus tolli possunt non mediocres, ex ornithonibus, ac leporarijs, & piscinis. E' queis quoniam de agricultura librum Fundaniæ uxori propter eius fundum feci: tibi Niger Turrani noster, qui uehementer delectaris pecore, propterea quòd te empturientem in campos macros ad mercatum adducunt crebro pedes, quo facilius

sumptibus multa poscentibus ministres. quod eo facilius faciam, quòd & ipse pecuarias habui grandes, in Appulia ouiarias, & in Reatino equarias. Qua de re pecuaria breuiter, ac summatim percurram, ex sermonibus nostris collatis cum ijs, qui pecuarias habuerunt in Epeiro magnas, tum cum piratico bello inter Delum, & Siciliam Græciæ classibus præessem, incipiam hinc. CAP. I.

CVm Menates discessisset, Cossinius mihi, Nos te non dimittemus inquit, ante quàm tria illa explicaris, quæ cœperas nuper dicere, cum sumus interpellati. Quæ tria inquit Murrius? An ea, quæ mihi heri dixisti de pastoricia re? Ista, inquit ille, quæ cœperat hic disserere, quæ esset origo, quæ dignitas, quæ ars: cum Petam fessum uisere uenissemus, ni medici aduentus nos interrupisset. Ego uero inquam, dicam duntaxat, quod est ἱστορικὸν, de duabus rebus primis, quæ accepi, de origine, & dignitate: de tertia parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet: ut semigræcis pastoribus dicam Græce, ὅσπερ μου πολλὸν ἀμείνων.

Nam is magister C. Lucilij Hipri generi tui, cuius nobiles pecuariæ in Brutijs habentur. Sed hæc ita à nobis accipietis, inquit Scrofa, ut uos, qui estis Epirotici, pecuarij athletæ, remuneremini nos, ac quæ scitis, proferatis in medium. nemo enim omnia potest scire. Cum accepissem conditionem, ut meæ partes essent primæ, non quo non ego pecuarias in Italia habeam, sed non omnes qui habent citharam, sunt citharœdi. Igitur inquam & homines & pecua cum semper fuisse sit necesse, natura (siue enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putauit Thales Milesius, & Zeno Citticus: siue cōtra, principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, & Aristoteles

teles Stagerites) necesse est humanæ uitæ à summa memoria gradatim descendisse ad hanc ætatem, ut scribit Dicæarchus: & summum gradum fuisse naturalem, cum uiuerent homines ex ijs rebus, quæ inuiolata ultro ferret terra. ex hac uita in secundam descendisse pastoriciam e feris atque agrestibus, ut ex arboribus, ac uirgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomaq; colligerent ad usum: sic ex animalibus, cum propter eandem utilitatem quæ possent siluestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oues assumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatem. maxime enim hæ natura quietæ, & aptissimæ ad uitam hominum. Ad cibū enim lacte & caseum adhibitum, ad corpus uestitum & pelles attulerunt. Tertio deniq; gradu à uita pastorali ad agriculturam descenderunt. in qua ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa. & quò descenderant, ibi processerunt longe, dum ad nos perueniret. Etiam nunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt aliquot, ut in Phrygia ex ouibus, ubi greges uidentur complures: ut in Samothrace caprarum, quas Latine rotas appellant. Sunt enim in Italia circum Fiscellum, & Tetricam montes, multæ. De suibus nemini ignotum, nisi qui apros non putat sues uocari. Boues perferi etiam nunc sunt multi in Dardania, & Media, & Thracia. Asini feri in Phrygia, & Lycaonia. Equi feri in Hispaniæ citerioris regionibus aliquot. Origo, quam dixi: dignitas, quam dicam. De antiquis illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua, & ueteres poëtæ, qui alios uocant πολύαρνας, alios πολυμήλους, alios πολυβούτας, qui ipsas pecudes propter caritatē aureas habuisse pelles tradiderūt, ut Argis Atreus, quā sibi Thyestem sub-

duxe queritur: ut in Colchide Acta, ad cuius arietis pellem profecti regio genere dicuntur argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oues, quas Hercules ex Africa in Græciam exportauit. Ea enim sua uoce Græci appellarunt μῆλα. Nec multo secus nostri ab eadem uoce, sed ab alia litera. uox earum non me, sed bee sonare uidetur. oues beelare uocem efferentes: à quo belare dicunt, extrita litera, ut in multis. Quòd si apud antiquos non magnæ dignitatis pecus esset, in cœlo describendo astrologi non appellassent eorum uocabulis signa, quæ non modo non dubitarunt ponere, sed etiam ab his principibus XII. signa multi numerant: ut ab ariete & tauro, cum ea præponerent Appollini, & Herculi. ij enim dij ea sequuntur, sed appellantur Gemini. Nec satis putarunt de XII. signis sextam partem obtinere pecudum nomina, nisi adiecissent, ut quartam tenerent capricornum. Præterea à pecuarijs addiderunt capram, hœdos, canes. An non etiam item in mari terraq; ab his regionum notæ? à pecore in mari, quod nominauerunt à capris Aegeum pelagus: ad Syriam montem Taurum: in Sabinis Canterium mõtem: Bosphorum unum Thracium, alterum Cimerium. Non'ne in terris multa, ut oppidum in Græcia ἵππιον ἄργος? Denique Italia à uitulis, ut scribit Piso. Romanorum uero populum à pastoribus esse ortum quis non dicit? quis Faustulum nescit pastorem fuisse nutricium, qui Romulum, & Remum educauit? non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quòd parilibus potissimum condidere urbem? non idem, quod multa etiam nunc ex uetere instituto bubus, & ouibus dicitur? Et quòd æs antiquissimum, quod est flatum pecore, pecore est notatum? Et quòd urbs

cum

cum condita est, tauro, & uacca, qui essent muri, & portæ definitum? Et quòd pop. Rom. cum lustratur, suouitaurilibus circumaguntur uerres, aries, taurus? Et quòd nomina multa habemus ab utroque pecore: à maiore, & à minore? A' minore, Porcius, Ouinius, Caprilius: sic à maiore Equitius, Taurus cognomina adsignificari, quòd dicuntur ut Annij Capræ, Statilij Tauri, Pomponij Vituli: sic à pecudibus alij multi. Reliquum est de scientia pastorali, de qua est dicendum, quòd Scrofa noster, cui hæc ætas defert rerum rusticarum omnium palmam, quo melius potest dici, cum conuertissent in eum ora omnes. Scrofa, Igitur, inquit, est scientia pecoris parandi, ac pascendi, ut fructus quàm poßint maximi capiantur ex ea, à quibus ipsa pecunia nominata est. nam omnis pecuniæ, pecus fundamentum. Ea partes habet nouem discretas ter ternas: ut sit una de minoribus pecudibus: cuiusq; genera tria, ouis, capra, sus. altera de pecore maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boues, asini, equi. tertia pars est in pecuaria, quæ non paratur, ut ex ijs capiatur fructus, sed propter eam, aut ex ea sint, muli, canes, pastores. Harum unaquæque in se generales partes habet nouenas, quarum in pecore parando necessariæ quatuor: alteræ in pascendo totidem. præterea communis una. Ita fiunt omnes partes minimum octoginta & una, & quidem necessariæ, nec paruæ. Primum ut bonum pares pecus, unum scire oportet, qua ætate quamque pecudem parare, habereq; expediat. Itaque in bubulo pecore minoris emitis anniculam & supra decem annorum, quòd à bima, aut trima fructum ferre incipit, neque longius post decimum annum procedit. Nam prima ætas omnis pecoris, & extrema, sterilis. E' quatuor altera pars, est cognitio formæ,

uniuſcuiuſque pecudis qualis ſit. Magni enim intereſt, cuiuſmodi quæque ſit ad fructum. Ita potius bouem emunt cornibus nigrantibus, quàm albis: capram amplam, quàm paruam: ſues procero corpore, capitibus ut ſint paruis. Tertia pars eſt, quo ſint ſeminio quærendum. Hoc nomine enim aſini Arcadici in Græcia nobilitati, in Italia Reatini, uſque eo, ut mea memoria aſinus uenierit ſextertijs millibus L X. & unæ quadrigæ Romæ conſtiterint quadringentis millibus. Quarta pars eſt de iure in parando, quemadmodum quanque pecudem emi oporteat ciuili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, neceſſe eſt aliquid intercedere. Neque in omnibus ſatis eſt ſtipulatio, aut ſolutio numorum ad mutationem domini. In emptione aliâs ſtipulandum ſtatim eſſe è ualetudinario, aliâs è ſano pecore, aliâs è neutro. Alteræ partes quatuor ſunt, cũ iam emeris, obſeruandæ: de paſtione, de fœtura, de nutricatu, de ſanitate. Paſcendi primus locus qui eſt, eius ratio triplex. In qua regione quamq; potiſsimũ paſcas, & quando. è queis, ut capras in montoſis potius locis & fruticibus, quàm in herbidis campis: equas contrá. neque eadem loca, æſtiua, & hiberna idonea omnibus ad paſcendum. Itaque greges ouium longe abiguntur ex Appulia in Samnium æſtiuatum, atque ad publicanum profitentur, ne ſi inſcriptum pecus pauerint, lege cenſoria committant. muli è Roſea campeſtri, æſtate exiguntur in Gurgures altos mõtes. Qui potiſsimum quæque pecudum paſcatur habenda ratio. nec ſolum quòd fœno fit ſatura equa, aut bos, cum ſues hoc uitent, & quærant glandem: ſed quòd ordeum, & faba interdum ſit quibuſdam obijciendum: & dandum bubus lupinum, & lactarijs medica, & cythiſum. præterea quòd ante admiſſuram diebus x x x. arietibus, ac tauris datur

plus

plus cibi, ut uires habeant: fœminis bubus demitur, quòd mascescentes melius concipere dicuntur. Secunda pars est de fœtura. Nunc appello fœturam à conceptu ad partum: hi enim prægnationis primi, & extremi fines. Quare primum uidendum de admißione, quo quæque tempore ut ineant facere oporteat. Nam, ut suillo pecori à fauonio ad æquinoctium uernum putant aptum, sic ouilli ab arcturi occasu, usque ad aquilæ occasum. Præterea habenda ratio, quanto ante quàm incipiat admissura fieri, mares à fœminis secretos habeant: quòd ferè in omnibus binis mensibus ante faciunt & armentarij, & opiliones. Altera pars est in fœtura, quæ sint obseruanda, quòd alia alio tempore párere solet. Equa enim uentrem fert XII. menses, uacca decem. ouis & capra quinos, sus quatuor. In fœtura res incredibilis est in Hispania, sed est uera, quòd in Lusitania ad oceanum in ea regione ubi est oppidum Olysippo mõte Tagro, quædam è uento concipiunt certo tempore equæ, ut hîc gallinæ quoq; solent, quarum oua ὑπηνέμια appellãt. Sed ex his equis, qui nati pulli, non plus triennium uiuunt. Quæ nata sunt matura, & chorda, ut pure & molliter stent, uidendum, & ne obterantur. Dicuntur agni chordi, qui post tempus nascuntur, ac remanserunt in uoluis intimis. uocant χορίον, à quo chordi appellati. Tertia res est de nutricatu quid obseruari oporteat, in quo quot diebus matris sugant mammam, & id quo tempore, & ubi, & si parum habet lactis mater, ut subijciat sub alterius mãmam, qui appellantur subrumi, id est sub mamma. antiquo enim uocabulo mamma rumis, ut opinor. Ferè ad quatuor menses à mamma non dijunguntur agni, hœdi tres, porci duo, è queis, quoniã puri sunt ad sacrificiũ, ut immolentur, olim appellati sacres, quos appellat Plautus, cum ait, Quanti sunt porci sacres? sic bo-

ues altiles, ad sacrificia publica saginati, dicuntur opimi. Quarta pars est de sanitate: res multiplex, ac necessaria, quòd morbosum pecus, & uitiosum, & quando non ualet, sæpe magna gregem afficit calamitate. Cuius scientiæ genera duo: unum ut in hominem, ad quem adhibendi medici: alterum, quo ipse etiam pastor diligens mederi poßit. Eius partes sunt tres. nam animaduertendum, quæ cuiusq; morbi sint causæ, quæq; signa earum causarum sint, & quæ quenque morbum ratio curandi sequi debeat. Ferè morborum causæ erunt, quòd laborant propter æstus, aut propter frigora, necnon etiam propter nimium laborem, aut contrà, propter nullam exercitationem, aut si cum exercueris, statim sine interuallo cibum aut potionem dederis. Signa autem sunt, ut eorum, qui siue ex æstu, siue è labore febrem habent, adapertum os humido spiritu crebro, & corpore calido. Curatio autem, cum hic est morbus, hæc. perfunditur aqua, & perunguitur oleo & uino tepefacto, & item cibo sustinetur, & inijcitur aliquid ne frigus cædat, sitienti aqua tepida datur. Si hoc genus rebus non proficitur, dimittitur sanguis, maxime è capite. Item ad alios morbos aliæ causæ, etiam alia signa in omni pecore, quæ scripta habere oportet magistrũ pecoris. Relinquitur nonum, quod dixi de numero utriusq; partis commune. Nam & qui parat pecus, necesse est constituat numerum, quot greges, & quanto sit pasturus, ne aut saltus desint, aut supersint, & ideo fructus dispereant. Præterea scire oportet in grege quot fœminas habeat, quæ parere poßunt, quot arietes, quot utriusque generis soboles, quot reijculæ sint alienandæ. In alimonijs si sunt plures nati, ut quidam faciunt, sequendum, ut quosdam subducas. quæ res facere solet, ut reliqui melius crescant. Vide, inquit Atticus, ne te fallat, &

nouenæ istæ partes non exeant extra pecoris minoris ac maioris nomẽ. Quo pacto enim erunt in mulis & pastoribus nouenæ partes, ubi nec admissuræ, nec fœturæ obseruantur? In canibus enim uideo posse dici. Sed do etiam in hominibus posse nouenarium retineri numerum, quòd in hybernis habent in uillis mulieres, quidam etiam in æstiuis, & id pertinere putant, quo facilius ad greges pastores retineant, & puerperio familiam faciant maiorem, & rem pecuariam fructuosiorem. Si inquam numerus non est, ut sit ad amussim, ut non est, cum dicimus mille naues ijsse ad Troiam, centumuirale esse iudicium Romæ: deme (si uis) duas res de mulis, admissuram, & parturam. Vactius, Parturam, inquit? proinde ut non aliquoties dicatur Romæ peperisse mulam. Cui ego ut succinerẽ subijcio. Magonem, & Dionysium scribere mulam, & equam, cum cõceperint, duodecimo mense parere. Quare non, si hîc in Italia cum peperit mula sit portentum, adsentiri omnes terras. Neq; enim hirundines, & ciconiæ, quæ in Italia pariunt, in omnibus terris pariunt. Non scitis palmulas, caryotas in Syria parere in Iudæa, in Italia non posse?

Sed Scrofa, Si exigere mauis sine mularũ fœtura & nutricatu numerum octoginta & unum, est qui expleas duplicem istam lacunam: quòd extraordinariæ fructuum species duæ accedunt magnæ. quarum una est tonsura, quòd oues, ac capras detondent, aut uellunt: altera, quæ latius patet, est de lacte, & caseo, quam scriptores Græci separatim τυροποιίαν appellauerunt, ac scripserunt de ea re permulta.

CAP. II.

SEd quoniam nos nostrum pẽsum absoluimus, ac limitata est pecuaria quæstio: nunc rursus uos reddite nobis ò Epeirotæ, de una quaq; re, ut uideamus, quid pastores

à Pergamide, Maledo'ue potis sint. Atticus, qui tunc T. Pomponius, nunc Q. Cæcilius cognomine eodẽ, Ego opinor, inquit, incipiam primus, quoniam in me uidere conieciſſe oculos: & dicã de primigenia pecuaria. E` feris enim pecudibus primum dicis oues comprehenſas ab hominibus ac manſuefactas. has primum oportet bonas emere, quæ ita ab ætate, ſi neque uetulæ ſunt, neque meræ agnæ: quòd alteræ iam nondum, alteræ iam non poſſunt dare fructum. ſed ea melior ætas quam ſequitur ſpes, quàm ea, quam mors. De forma, ouem eſſe oportet corpore amplo, quæ lana multa ſit & molli, uillis altis & denſis toto corpore, maxime circum ceruicem & collum, uẽtrem quoq; ut habeat piloſum, itaque quæ id non haberent, maiores noſtri apicas appellabant, ac reijciebãt. eſſe oportet cruribus humilibus, caudis obſeruare, ut ſint in Italia prolixis, in Syria breuibus. In primis uidendũ, ut boni ſeminis pecus habeas. id ferè ex duabus rebus poteſt animaduerti, ex forma, & progenie. Ex forma, ſi arietes ſint frõte lana ueſtiti bene, tortis cornibus, pronis ad roſtrũ, rauis oculis, lana opertis, auribus amplis, pectore & ſcapulis, et clunibus latis, cauda lata & longa, animaduertendum quoq; lingua'ne nigra, aut uaria ſit, quòd ferè qui ea habent, nigros, aut uarios procreãt agnos. Ex progenie autem animaduertitur, ſi agnos procreant formoſos. In emptionibus iure utimur eo, quod lex præſcripſit. in ea enim alij plura, alij pauciora excipiunt, quidã enim pretio facto in ſingulas oues, ut agni chordi duo pro una oue annumerentur, & ſi cui uetuſtate dentes abſunt, item binæ pro ſingulis ut procedant. de reliquo antiqua ferè formula utuntur. cum emptor dixit, Tanti ſunt mi emptæ? & ille reſpondit, Sunt, & expromiſit numos: emptor ſtipulatur priſca formula

mula sic, Illasce oues, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ouillum, quod recte sanum est extra luscam, surdam. minam, id est, uentre glabro, neq; de pecore morboso esse, habereq́; recte licere. hæc sic recte fieri spondes? Nec cũ id factum est, tamen grex dominum non mutauit, nisi sit æs adnumeratũ. Nec non emptor pote ex empto uendito illũ damnare, si non tradet, quamuis non soluerit numos: ut ille emptorem simili iudicio si non reddit pretium. De alteris quatuor rebus deinceps dicam, De pastione, fœtura, nutricatu, sanitate. Primum prouidendũ, ut totum annum recte pascantur intus, & foris. stabula idoneo loco ut sint: ne uentosa: quæ spectent magis ad orientem, quàm ad meridianum tempus. ubi stent, solum oportet esse cruderatum, & procliuum, ut euerri facile poßit, ac fieri purum: non enim solum ea uligo lanam corrumpit ouium, sed etiam ungulas, ac scabras fieri cogit. Cum aliquot dies steterunt, subijcere oportet uirgulta alia, quo mollius requiescant, purioresq́; sint: libentius enim ita pascuntur. Faciendum quoque septa secreta ab alijs, quo incientes secludere poßis, item quo corpore ægro. hæc magis ad uillaticos greges animaduertenda. Contra illæ, in saltibus quæ pascuntur, & à tectis absunt longe, portant secum crates, aut retia, quibus cohortes in solitudine faciant, cæteraq́; utensilia. longe enim, & late in diuersis locis pasci solẽt, ut multa millia absint sæpe hybernæ pastiones ab æstiuis. Ego uero scio inquam: nam mihi greges in Appulia hybernabãt, qui in Reatinis montibus æstiuabant. Cum inter hæc bina loca, ut iugũ continet sirpiculos, sic calles publice distantes pastiones, eæq; ibi, ubi pascuntur in eadem regione: tamen temporibus distingunt, ut æstate quòd tum prima luce exeunt pastum, propterea quòd tunc herba roscida, me

ridia

ridianam, quæ est aridior, iucunditate præstat. Sole exorto, puto propellunt, ut redintegrantes rursus ad pastum alacriores faciant. Circiter meridianos æstus, dum deferuescant, sub umbriferas rupes, & arbores patulas subijciũt, quoad refrigerato aere uespertino, rursus pascant ad solis occasum. ita pascere pecus oportet, ut aduerso sole agat. caput enim maxime ouis molle est. Ab occasu paruo interuallo interposito ad bibendum appellunt, & rursus pascunt quoad contenebrauit, iterum enim tum iucunditas in herba redintegrauit. hæc ab uergiliarum exortu ad æquinoctium autumnale maxime obseruant. Quibus in locis messes sunt factæ, interest utile duplici de causa, quòd & caduca spica saturantur, & obtritis stramentis & stercoratione faciunt in annum segetes meliores. Reliquæ pastiones hiberno ac uerno tempore hoc mutant, quòd pruina iam exhalata propellũt in pabulum, & pascunt diem totum, ac meridiano tempore semel agere potum satis habent. Quod ad pastiones attinet, hæc ferè sunt. quod ad fœturam, quæ dicam. Arietes, quibus sis usurus ad fœturam, bimestri tempore antè secernendum, & largius pabulo explendum. Cum redierunt ad stabula è pastu, ordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinẽdum. Tempus optimum ad admittendum, ab arcturi occasu ad aquilæ occasum, quòd quæ postea concipiunt, fiunt uegrãdes, atque imbecillæ. Ouis prægnans est diebus CL. itaq; fit partus exitu autumnali, cum aer est modice temperatus, & primitus oritur herba imbribus primoribus euocata. Quandiu admissura fit, eadem aqua uti oportet, quòd commutatio & lanam facit uariã, & corrumpit uterum. Cum omnes conceperunt rursus arietes secernendi. Ita factis prægnantibus quòd sunt molesti, obsunt. Neque pati

oportet

oportet minores, quàm bimas saliri, quòd neque natum ex his idoneum est, neq; non ipsæ fiunt etiam deteriorès & non meliores quàm trimæ admissæ. deterrent ab saliendo fiscellis è iunco, aliáue qua re, quod alligant ad naturā. Commodius seruantur, si secretas pascunt. In nutricatu cum parere cœperunt, inigunt in stabula ea, quæ habent ad eam rem seclusa, ibiq; nata recentia ad ignem propè ponunt, quoad conualuerunt. biduum, aut triduum retinēt, dum agnoscant matrem agni, & pabulo se saturent. deinde dum matres cum grege pastum prodeunt, retinent agnos, ad quos, cum reductæ ad uesperum, aluntur lacte, & rursus discernuntur, ne noctu à matribus conculcentur. Hoc item faciunt mane antè quàm matres in pabulum exeant, ut agni satulli fiant lacte. Circiter decem dies cum præterierunt, palos offigunt, & ad eos alligant libro, aut qua alia re leui distantes, ne toto die cursantes inter se teneri, delibent aliquid membrorum. Si ad matris mammam non accedet, admouere oportet, & labra agni unguere butyro aut adipe suilla, & olfacere labra lacte. Diebus post paucis obijcere his uiciam molitam, aut herbam teneram, antè quàm exeunt pastum, & cum reuerterunt. Et sic nutricantur quoad facti sunt quadrimestres. Interea matres eorum his temporibus non mulgent quidam, qui ut melius, omnino perpetuo, quòd & lanæ plus ferunt, & agnos plures. Cum depulsi sunt agni à matribus, diligentia adhibenda est, ne desiderio senescant. itaque deliniendum in nutricatu pabuli bonitate: & à frigore, & æstu ne quid laborent, curandum. Cum obliuione iam lactis non desiderāt matrem, tum deniq; compellendum in gregem ouium. Castrare oportet agnum non minorem quinq; mensium, neq; antè quàm calores, aut frigora se fregerūt. Quos arie

tes

tes submittere uolũt, potißimum eligunt ex matribus, quæ geminos parere solent. pleraq; similiter faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem, ut sunt Tarentinæ & Atticæ, pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus uel infici recte poßit, uel lauari, ac parari. Horum præsepia ac stabula, ut sint pura, maiorem adhibeant diligentiam quàm hirtis. Itaque faciunt lapide strata, ut urina necubi in stabulo consistat. his quæcunque iubentur. uescuntur, ut folia ficulnea, & palea, & uinacea: furfures obijciuntur modice, ne parum, aut nimium saturentur. utrunque enim ad corpus alendum inimicum. at maxime amicum cythisum, & medica. nam & pingues facit facilime, & genit lac. De sanitate sunt multa, sed ea (ut dixi) in libro scripta magister pecoris habet: & quæ opus ad medendum, portat secum. Relinquitur de numero, quem faciunt alij maiorem, alij minorem. nulli enim huius moduli naturales. Illud ferè omnes in Epeiro facimus, ne minus habeamus in centenas oues hirtas singulos homines: in pellitas binos.

CAP. III.

CVi Coßinius, Quoniam satis balasti inquit, ò Faustule noster accipe à me cum Homerico Melãthio chordo de capellis, & quemadmodũ oporteat breuiter dicere, disce. Qui caprinũ gregẽ constituere uult, in eligendo animaduertat oportet, primum ætatem: ut eã paret, quæ iam ferre poßit fructum: & de ijs eã potius, quæ diutius: nouella enim quàm uetus utilior. De forma uidendum, ut sint firmæ, magnæ, corpus leue ut habeant, crebro pilo, nisi si glabræ sunt. duo enim genera earum. sub rostra duas ut mammulas pensiles habeant: quòd eæ fœcundiores sunt: ubere sint grandiore, ut & lac multum, & pingue habeãt pro portione. Hircus molliori & potißimum pilo albo, ac

cervice,

ceruice, et collo breue, gurgulione lõgiore. Melior fit grex, si non est ex collectis comparatus, sed ex consuetis unà. De seminio dico eadem, quæ Atticus in ouibus. hoc aliter, ouium semen tardius esse, quo hæ sint placidiores. contrà caprile mobilius esse, de quarum uelocitate in Originum libro Cato scribit hæc, In Sauracti Fiscello capræ feræ sunt, quæ saliũt è saxo pedes plus sexagenos. Oues enim, quas pascimus, ortæ sunt ab ouibus feris: sic capræ, quas alimus, à capris feris sunt ortæ: à queis propter Italiã Caprasia insula est nominata. De capris quòd meliore semine eæ, quæ bis pariãt, ex his potißimum mares solẽt summitti ad admissuras. quidã etiam dant operam, ut ex insula media capras habeant, quòd ibi maximi ac pulcherrimi existimantur fieri hœdi. De emptione aliter dico atque fit, quòd capras sanas sanus nemo promittit. nunquam enim sine febri sunt. itaq; stipulantur paucis exceptis uerbis: ac Mamilius scriptum reliquit sic, Illas capras hodie recte esse, & bibere posse, habereq; recte licere, hæc spondes'ne? De quibus admirandum illud, quod etiã Archelaus scribit, non ut reliqua animalia naribus, sed auribus spiritũ ducere solere. Pastores curiosiores aliquot dicunt. De alteris quatuor, quod est de pastu hoc dico. stabulatur pecus melius ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum. Id ut pleraque lapide, aut testa substerni oportet, caprile quo minus sit uliginosum, ac lutulentum. Foris cum est pernoctandum, item in eandem partem cæli, quæ spectent, septa oportet substerni uirgultis, ne oblinantur. nec multo aliter tuendum hoc pecus in pastu, atque ouillum, quod tamen habet sua propria quædam, quòd potius siluestrtbus saltibus delectantur, quàm pratis. Studiose enim de agrestibus fruticibus pascuntur, atq; in locis cultis, uirgulta

gulta carpunt: itaq; à carpendo capræ nominatæ. ob hoc in lege locationis fundi excipi solet, ne colonus capra natum in fundo pascat. Harum enim dentes inimici sationis, quas etiam astrologi ita receperunt in cœlũ, ut extra limbum XII. signorum excluserint. Sunt duo hœdi, & capra non longe à tauro. Quod ad fœturam pertinet, desistente autummo exigunt à grege in cãpos hircos in caprilia. Item ut in arietibus dictum, quæ concepit post quartum mensem, reddit tempore uerno. In mutricatu hœdi trimestres cum sint facti, tum submittuntur, & in grege incipiunt esse. Quid dicam de earum sanitate, quæ nunquam sunt sanæ? nisi tamen illud unum, quædam scripta habere magistros pecoris, quibus remedijs utãtur ad morbos quosdam earum, ac uulneratum corpus. quod usu uenit ijs sæpe, quòd inter se cornibus pugnant, atque in spinosis locis pascuntur. Relinquitur de numero, qui in gregibus est minor caprino, quàm in ouillo, quòd capræ lasciuæ, & quæ dispergant se. contrà oues quæ se congregent, ac condensent in locum unum. Itaque in agro gallico greges plures potius faciunt, quàm magnos, quòd in magnis cito existat pestilentia, quæ ad pertiniciem eum perducat. Satis magnum gregem putant esse circiter quinquagenas, quibus assentiri putant id, quod usu uenit Gaberio equiti R. Is enim cum in suburbano mille iugerum haberet, & à caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem x. sibi in dies singulos denarios singulos dare audisset, coegit mille caprarum, sperans se capturum de prædio in dies singulos denariũm mille. Tantum enim fefellerit, ut breui omnes amiserit morbo. Contrà in Sallentinis & in Casinati ad centenas pascunt. De maribus & fœminis idem ferè discrimen, ut alij ad denas capras singulos parent hircos, ut

cos,ut ego:alij etiam ad x v. ut Menas: nonnulli etiam, ut Murrius,ad uiginti. CAP IIII.

SEd quis è portu pòst Italico prodit, ac de suillo pecore expedit? tametsi Scrofam potißimum de ea re dicere oportere,cognomen eius significat. Cui Tremellius, Ignorare inquit uidere, cur appeller Scrofa. Itaque ut etiam hi propter te sciant, cognosce meam gentem suillum cognomen non habere,nec me esse ab Eumæo ortum. Auus meus primum appellatus est Scrofa, qui quæstor cum esset Licinio Neruæ Prætori in Macedonia prouincia relictus,qui præesset exercitui,dum prætor rediret,hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ, impreßionem facere cœperũt in castra. Auus,cum cohortaretur milites, ut caperent arma,atque exirent contra, dixit celeriter se illos (ut Scrofa porcos) disiecturum. id quod fecit. nam eo prælio hostes ita fudit, ac fugauit, ut eo Nerua prætor imperator sit appellatus, auus cognomen inuenerit, ut diceretur Scrofa. itaque proauus, ac superiores, de Tremellijs nemo appellatus Scrofa. Nec minus septimus sum deinceps prætorius in gente nostra. Nec tamen defugio, quin dicam quæ scio de suillo pecore. Agri enim culturæ ab initio fui studiosus: nec de pecore suillo mihi & uobis magnis pecuarijs ea res non est communis. Quis enim fundum colit nostrum, quin sues habeat, & qui non audierit patres nostros dicere, ignauum, & sumptuosum esse, qui succidiam in carnario suspenderit potius ab laniario, quàm ex domestico fundo? Ergo qui suum gregem uult habere idoneum, eligere oportet primum bona ætate, secundo bona forma. Ea est, cum amplitudine membrorum, præterquam pedibus,capite unicoloris potius quàm uarias. Cum hæc eadem ut habeant uerres uidendum, tum utique

sint ceruicibus amplis, boni seminis. Sues animaduertuntur à facie, & progenie, & regione cœli. A' facie, si formosi sunt uerres, & scrofæ. A' progenie, si porcos multos pariunt. A' regione, si potius ex his locis, ubi nascuntur, amplas quàm exileis pararis. Emi solent sic, Illasce sues sanas esse, habereq; recte licere, noxisq; præstare, neque de pecore morboso esse, spondes'ne? Quidam adijciunt perfunctas esse à febri, & à foria. In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quòd delectatur non solum aqua, sed etiam luto. itaque ob eam rem aiunt lupos cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quòd dentes feruorem carnis ferre nequeant. Hoc pecus alitur maxime glande, deinde faba, & ordeo, & cætero frumento. Quæ res non modo pinguitudinem efficiunt, sed etiam carnis iucundum saporem. Pastum exigunt æstate mane, & antè quàm æstus incipiat, subigunt in umbrosum locum, maxime ubi aqua sit. Post meridiem rursus lenito feruore pascunt. Hiberno tempore non prius exigunt pastum, quàm pruina euanuit, ac colliquefacta est glacies.

Ad fœturam uerres duobus mensibus antè secernendi. Optimum ad admissurã tempus à fauonio ad æquinoctium uernum: ita enim contingit, ut æstate pariat. quatuor enim menses est prægnans: & tunc parit, cum pabulo abundat terra. neque minores admittendæ quàm anniculæ. Melius x x. menses expectare, ut bimæ pariant: Cum cœperunt, id facere dicuntur usque ad septimum annum recte. Admissuras cum faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra, ut uolutentur in luto, quæ est illorum requies, ut lauatio hominis. Cum omnes conceperunt, rursus segregant uerres. Verris octo mensium incipit salire: permanet, ut id recte facere posit, ad primum, deinde

deinde it retro, quoad perueniat ad lanium. Hic enim conciliator suillæ carnis datus populo. Sus Græcè dicitur ὗς, olim thysus dictus, ab illo uerbo quod dicunt θύειν, quod est immolare. Ab suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum uidetur, cuius uestigia, quòd initijs Cereris porci immolantur, & quòd initijs pacis foedus cum feritur, porcus occiditur, & quòd nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes uiri in Hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia idem factitasse uidentur. Nam & nostræ mulieres maxime nutrices, naturam, qua fœminæ sunt, in uirginibus appellant porcum, & Græcæ χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum. Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum. Itaque ijs animam datam esse proinde ac salem, quæ seruaret carnem. E' queis succidias Galli optimas & maximas facere consueuerunt. Optimarum signum, quòd etiam nunc quotannis è Gallia apportantur Romam pernæ tomacinæ, & taniacæ, & petasiones. De magnitudine Gallicarum succidiarum Cato scribit his uerbis, In Italia in scrobes terna, atque quaterna millia aulia succidia. Vere sus usqueadeo pinguitudine crescere solet, ut se ipsa stans sustinere non poßit, neque progredi usquam. Itaque eas siquis quò traijcere uult, in plostrum imponit. In Hispania ulteriore in Lusitania sus cum esset occisus, Attilius Hispaniensis minime mendax, & multarum rerum peritus in doctrina, dicebat L. Volumnio Senatori missam esse offulam cum duabus costis quæ penderet III. & XX. pondo: eiusq; suis à cute ad os pedem, & III. digitos fuisse. Cui ego, Non minus res admiranda, quum mi esset dicta, in Arcadia scio me

esse spectatum suem, quæ præ pinguitudine carnis non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex exesa carne nidum fecisset, & peperisset mures. * Hoc etiam in uineta factum accepi. Sus ad fœturam quæ sit fœcunda animaduertunt ferè ex primo partu, quod non multum in reliquis mutat. In nutricatu quam porculationem appellabant, binis mensibus porcos sinunt cum matribus. sed eos, cum iam pasci possunt, secernunt. Porci qui nati hieme, fiunt exiles propter frigora, & quòd matres aspernantur, propter exiguitatem lactis, & quòd dentibus sauciantur propterea mammæ. scrofa in sua quæq; hara suos alat oportet porcos, quo alienos aspernantur: & ideo si conturbati sunt in fœtura, fit deterius. Natura diuisus earum annus bifariam, quòd bis parit in anno. quaternis mensibus fert uentrem: binis, nutricat. Haram facere oportet circiter trium pedum altam, & latam amplius paulo: ea altitudine abs terra, ne dum exilire uelit prægnans, abortet. Altitudinis modus sit, ut subulcus facile circunspicere posit, nequi porcellus à matre opprimatur, & ut facile purgare posit cubile. In haris ostium esse oportet, & limen inferius altum palmipedale, ne porci ex hara, cum mater prodit, transilire poßint. Quotiescunque haras subulcus purgat, toties arenam inijcere oportet, aut quid aliud quod exugat humorem, in singulas inijcere debet: & cum pepererit, largiore cibatu sustentare, quo facilius lac suppeditare poßit. in quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent, & hoc quoque conduplicant, ut sit mane & uesperi, si alia quæ obijciant, non habuerint. Cum porci depulsi sunt à mamma à quibusdam delici appellantur, neque iam lactantes dicuntur. Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appel

appellantur ab antiquis sacres, quòd tum ad sacrificium idonei dicuntur primum. Itaque apud Plautum in Menæhmis, cum insanum quem putat, ut pictur in oppido Epidamno, interrogat, Quanti hic porci sunt sacres? Si fundus ministrat, dari solent uinacea, ac scopi ex uuis. Amisso nomine lactantis, dicuntur nefrendes, ab eo quòd nondum fabam frendere possunt, id est, frangere. Porcus Græcum est nomen antiquum, sed obscuratum, quod nunc eum uocant χοῖρον. In eorum fœtu scrofæ bis die ut bibant, curant, lactis causa. Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minus pariat, fructuariam idoneam non esse: si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquißimum fuisse scribitur, quòd sus Aeneæ Lauinij xxx porcos pepererit albos. Itaque quod portenderit, factum xxx annis, ut Lauinienses condiderint oppidum Albam. Huius suis, ac porcorum etiam nunc uestigia apparent Lauinij: quòd & simulacra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris ab sacerdotibus, quod in salsura fuerit, demonstratur. Nutricare octonos porcos paruulos primo possunt, incremen to facto à peritis dimidia pars remoueri solet, quòd mater potest sufferre lac, neque congenerati alescendo roborari. A' partu decem diebus proximis non producunt ex haris matrem præterquam potum. Præteritis decem diebus sinunt exire pastum in propinquum locum uillæ, ut crebro reditu lacte alere poßit porcos. Cum creuerunt, cupiunt sequi matrem pastum: domiq; secernunt à matribus, ac seorsum pascunt, ut desiderium ferre poßint parentis, quod decem diebus assequuntur. Subulcus debet consuefacere omnia, ut faciant ad bucinam. Primo cum incluserunt, cum bucinatum est, aperiunt, ut exire poßint in

eum locum,ubi ordeum fuſum in longitudine.Sic enim minus diſperit,quàm ſi in aceruos poſitum,& plures facilius accedunt,ideo ad XII.conuenire dicuntur, ut ſilueſtri loco diſperſi ne diſpercant. Caſtrantur uerres commodiſſime anniculi, utique ne minores, quàm ſemeſtres: quo facto nomen mutant, atque è uerribus dicuntur maiales.

De ſanitate ſuum unum modo exempli cauſa dicam. Porcis lactentibus ſi ſcrofa lac non poteſt ſuppeditare, triticum frictum dari oportet (crudum enim ſoluit aluum) uel ordeum obijci ex aqua,quoad fiant trimeſtres.

De numero: in centum ſues, decem uerres ſatis eſſe putant.Quidam etiam hinc demunt.Greges maiores inæquabiles habent.Sed ego modicum puto centenarium. Aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant. Porcorum gregem alij duplicant,alij etiam maiorem faciunt. Minor grex,quàm maior minus ſumptuoſus,quòd comites ſubulcus pauciores quærit. Itaq; gregis numerum paſtor ab ſua utilitate conſtituit, non ut quot uerres habeat: id enim à natura ſumendum.Hæc hic.

CAP. V.

AT Q..Lucienus Senator homo quanuis humanus,ac iocoſus,introiens familiaris omnium noſtrum, συνηπειρῶται,inquit, χαίρετε, & Varronem noſtrum,inquit, ποιμένα λαῶν:Scrofam enim mane ſalutaui. cũ alius eum ſalutaſſet, alius conuiciatus eſſet, qui tam ſerò ueniſſet ad conſtitutum, Videbo iam uos, inquit, balatrones, & huc afferam meum corium,& flagra.Tu uero Murri ueni mi aduocatus, dum aſſes ſoluo palilibus, ſi poſtea à me repetant, ut teſtimonium perhibere poſſis. Atticus Murrio, Narra iſti,inquit,eadem, qui ſermones ſint habiti,& quid reliqui ſit, ut ad partes paratus ueniat:nos interea ſecundum actum de maioribus adtexamus. In quo quidem, inquit

quit Vaccius, meæ partes, quoniam boues ibi. Quare dicam de bubulo pecore, quam acceperim scientiam: ut siquis quid ignorat, discat: siquis scit, nunc ubi labar obseruet. Vide quid agas, inquam, Vacci. Nam bos in pecuaria, maxima debet esse auctoritate: præsertim in Italia; quæ à bubus nomen habere sit existimata. Græcia enim antiqua (ut scribit Timæus) tauros uocabant ἰταλοὺς. à quorum multitudine, & pulchritudine, & fœtu uitulorum Italiam dixerunt. Alij scripserunt, quòd è Sicilia Hercules persecutus sit eò nobilem taurum, ut diceretur Italus. Hic socius hominum in rustico opere, & Cereris minister. Ab hoc antiqui manus ita abstineri uoluerunt, ut capite sanxerint, siquis occidisset. Qua in re testis Attice, testis Peloponnesos. Nam ab hoc pecore Athenis Buzuges nobilitatus, Argis ὀνόγυρος. Noui, inquit ille, maiestatem boum, & ab his dici pleraque magna, ut βούσυκον, βουπαῖδα, βούλιμον, βοῶπιν. uuam quoque bumammam. Præterea scio hunc esse, in quem potissimum Iupiter se conuertit, cum exportauit per mare è Phœnice amans Europam. Hunc esse, qui filios Neptuni è Menalippa seruarit, ne in stabulo infantes grex boum obtereret. Denique ex hoc putrefacto nasci dulcissimas apes mellis matres; à quo eas Græci βουγόνας appellant, & hinc Plautium locutum esse Latine. Cum Hirrium prætorem renuntiatū Romam in Senatum scriptum habere. Sed bono animo es, non minus satisfaciam tibi, quàm qui bugoniam scripsit. Primum in bubulo genere ætatis gradus dicuntur quatuor. Prima uitulorum, secunda iuuencorum, tertia boum nouellorum, quarta uetulorum. Discernuntur in prima uitulus, & uitula: in secunda iuuencus & iuuenca: in tertia & quarta, taurus & uacca. Quæ sterilis est uacca, taura appellata:

quæ prægnans, horda. Ab eo in fastis dies hordicalia nominantur, quòd tunc hordæ boues immolantur. Qui gregem armentorum emere uult, obseruare debet primum, ut sint hæ pecudes ætate potius ad fructus ferendos integræ, quàm iam expertæ. ut sint bene compositæ, ut integris membris oblongæ, amplæ, nigrantibus cornibus, latis frontibus, oculis magnis & nigris, pilosis auribus, compreßis malis, subsimis'ue, gibberi spina leuiter remissa, apertis naribus, labris subnigris, ceruicibus craßis ac longis, à collo palearibus demißis, corpore amplo, bene costatos, latis humeris, bonis clunibus, caudam profusam usque ad calces, ut habeant inferiorem partem frequentibus pilis subcrispam, cruribus potius minoribus, rectis genibus, eminulis, distantibus inter se, pedibus non latis, neq; ingredientibus qui displodantur, nec cuius ungulæ diuaricent, & cuius ungues sint leues & pares, corium attactu non asperum ac durum, colore potißimum nigro, dein rubeo, tertio heluo, quarto albo. mollißimus enim hic, ut durißimus primus. De medijs duobus prior quàm posterior melior, utrique pluris quàm nigri, & albi. Neque non præterea, ut mares seminis boni sint, quorum & forma est spectanda, & qui ex his orti sunt, ut respondeant ad parentum speciem: & præterea quibus regionibus nati sunt, refert. Boni enim generis in Italia, plerique gallici ad opus: contra iugatorij ligustici. Transmarini epirotici non solum meliores totius Græciæ, sed etiam Italiæ. tametsi quidam de Italicis quos propter amplitudinem præstare dicunt, ad uictimas farciunt, atq; ad deorum seruant supplicia. qui sine dubio ad res diuinas propter dignitatem amplitudinis, & coloris præponendi. Quod eò magis fit, quòd albi in Italia non tam frequentes, quàm qui in Thracia

cia

tia ad μέλανα κόλπον, ubi alio colore pauci. Eos cũ emimus domitos, stipulamur, sic, Illosce boues sanos esse, noxisq; præstari? Cũ emimus indomitos, sic, Illosce iuuencos sanos recte, neq; pecore sano esse, noxisq; præstari spõdes'ne? Paulo uerbosius hæc, qui Mamilij actiones sequuntur lanij, qui ad cultrum bouem emunt, & qui ad altaria, hostiæ sanitatem non solent stipulari. Pascuntur armenta commodissime in nemoribus, ubi uirgulta, & frons multa. Hieme cum hibernant secundum mare, æstu abiguntur in montes frondosos. Propter fœturam hæc seruare soleo. ante admissuram mensem unum, ne cibo, & potione se impleant, quòd existimantur facilius macræ concipere. Contrà, tauros duobus mensibus ante admissuram herba, & palea, ac fœno facio pleniores, & à fœminis secerno. Habeo tauros totidem quot Atticus, ad matrices LXX. duo, unum anniculum, alterum bimum. Hoc, secundum astri exortum facio, quod Græci uacãt λύραν, fidem nostri. Tum deniq; tauros in gregem redigo. Mas an fœmina sit concepta, significat descensu taurus cum inijt: siquidem, si mas est, in dexteriorem partem abit: si fœmina in sinisteriorem. Cur hoc fiat, uos uideritis, inquit mihi, qui Aristotelem legitis. Non minores oportet inire bimas, ut trimæ pariant, eo melius si quadrimæ. Pleræque pariunt in decem annos, quædam etiam in plures. Maxime idoneum tempus ad concipiendum à delphini exortu usq; ad dies XL. aut paulo plus. Quæ enim ita conceperunt, temperatissimo anni tempore pariunt. Vaccæ enim mensibus decem sunt prægnantes. De quibus admirandum scriptum inueni, exemptis testiculis, si statim admiseris, concipere. Eas pasci oportet in locis uiridibus, & aquosis. Cauere oportet, ne aut angustius stent, aut feriã-

l 5 tur,

tur, aut concurrant. Itaq; quòd eas æstate tabani concitare solēt, & bestiolæ quædam minutæ sub cauda, ne concitentur, aliqui solent includere septis. ijs substerni oportet frōdem, aliud'ue quid in cubilia, quo mollius conquiescant. Aestate ad aquam appellēdum bis, hieme semel. Cum parere cœperunt, secundum stabula pabulum seruari oportet integrum, quod egredientes degustare poßint: fastidiosæ enim fiunt. Et prouidendum, quò recipiunt se, ne frigidus locus sit: algor enim eas, & famis manescere cogit. In alimonijs armenticium pecus sic contuendum, lactentes cum maribus ne cubent: obteruntur enim, ad eas mane adigi oportet, & cum redierunt è pastu. Cum creuerunt uituli, leuandæ matres, pabulo uiridi obijciendo in præsepijs. Item his, ut ferè in omnibus stabulis, lapides substernendi, aut quid item, ne ungulæ putrescant. Ab æquinoctio autumnali unà pascuntur cum matribus. Castrare non oportet ante bimatum, quòd difficulter, si aliter feceris, se recipiunt. Qui autem postea castrantur, duri, & inutiles fiunt. Item ut in reliquis gregibus pecuarijs, delectus quotannis habendus, & reijculæ reijciundæ, quòd locum occupant earum quæ ferre possunt fructus. Siquæ amisit uitulum, ei supponere oportet eos, quibus non satis præbent matres. Semestribus uitulis obijciunt furfures triticeos, & farinam ordeaceam, & teneram herbam: & ut bibant mane, & uesperi curant. De sanitate sunt complura, quæ exscripta de Magonis libris, armentarium meum crebro ut aliquid legat, curo. Numerus de tauris, & uaccis sic habendus, ut in sexaginta, unus sit anniculus, alter bimus. Quidam habent aut minorem, aut maiorem numerum gregum. Nam apud eum duo tauri in septuaginta matribus sunt. Numerum gregum

alius

alius facit alium. Quidam centenarium modicum putant esse, ut ego. Atticus centumuiginti habet, ut Lucienus. Hæc ille.

CAP. VI.

AT Murrius, qui, dum loquitur Vaccius, cum Lucieno redijsset, Ego, inquit, de asinis potißimum dicā, quòd sum Reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, è quo seminio ego hic procreaui pullos, & ipsis Arcadibus uendidi aliquoties. Igitur asinorum gregem qui facere uult bonum, primùm uidendum, ut mares fœminasq; bona ætate sumat, utiq; ut quamdiutißime fructum ferre poßint, firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono: ex his locis, unde optimi exeunt, quod faciunt Peloponnesij, cum potißimum eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro Reatino. Nō enim si murænæ optimæ flutæ sunt in Sicilia, & ellos ad Rhodon, continuo hi pisces in omni mari similes nascuntur. Horum genera duo, unum ferum, quos uocant onagros, in Phrygia, & Lycaonia sunt greges multi. alterum mansuetum, ut sunt in Italia omnes. Ad seminationem onagrus idoneus, quòd è fero fit mansuetus faciles & è mansueto ferus nunquam. Quòd similes parentum genuntur, eligendi, & mas, & fœmina cum dignitate ut sint. In mercando item (ut cæteræ pecudes) emptionibus, & traditionibus dominum mutant, & de sanitate, ac noxa solet caueri. Commode pascuntur farre, & furfuribus ordeaceis. Admittuntur ante solstitium, ut eodem tempore alterius anni pariant. Duodecimo enim mense conceptum semen reddunt. Prægnātes opere leuāt. Venter enim labore, nationem reddit deteriorem. Marem non dijungunt ab opere, quòd remißione laboris fit deterior. In pastu eadem ferè obseruant, quæ in equis. Secundum partum pullos anno non remouent à matre. Proxi-

mo

mo anno noctibus patiuntur esse cum his, & leniter cápistris, alia'ue qua re habent uinctos. Tertio anno domare incipiunt ad eas res, ad quas quisque eos uult habere in usu. Relinquitur de numero, quorum greges non sané fiunt, nisi ij, qui onera portent: ideo quod plerique deducuntur ad molas, aut ad agriculturam, ubi quid uehendum est, aut etiam ad arandum, ubi leuis est terra, ut in campania. Greges fiunt feré mercatorum, ut eorum, qui é Brundisino, aut Appulia asellis dossuarijs comportant ad mare oleum, aut uinum, itemq; frumentum, aut quid aliud.

CAP. VII.

LVcienus, Ego quoq; adueniens aperiam carceres, inquit, & equos emittere incipiã, nec solum mares, quos admissarios habeo, ut Atticus, singulos in fœminas denas, é queis fœminas Q. Modius Equiculus uir fortißimus etiam patre militari iuxta ac mares habere solebat. Horum equorum, & equarum greges qui habere uoluerunt, ut habent aliqui in Peloponneso, & in Appulia, primum spectare oportet ætatem, quam præcipiunt. Videndum ne sint minores trimæ, maiores decem annorũ. Aetas cognoscitur equorum, & feré omnium qui ungulas indiuisas habent, & etiam cornutarum, quòd equus triginta mensium primum dentes medios dicitur amittere: duo superiores, totidẽ inferiores. Incipientes quartum agere annum itidem eijciunt, & totidem proximos eorum quos amiserunt, & incipiunt nasci quos uocant columellares. Quinto anno incipienti item eodem modo amittere binos, quos caninos habent: tum renascentes eis, sexto anno impleri. Septimo omnes habere solẽt renatos, & cõpletos. His maiores qui sunt, intelligi negant posse, præterquam cum dentes sint facti brocchi, & supercilia cana, & sub ea

lacunæ,

lacunæ, ex obſeruatu dicunt eum equum habere annos ſedecim. Forma eſſe oportet magnitudine modica, quòd nec uaſtos, nec minutos decet eſſe. Equas clunibus, ac uentribus latis. Equos ad admiſſuram quos uelis habere, legere oportet amplo corpore, formoſos, nulla parte corporis inter ſe non congruenti. Qualis futurus ſit equus, è pullo coniectari poteſt, ſi caput habet non magnum, nec mēbris confuſis: ſi eſt oculis nigris, naribus nō anguſtis, auribus applicatis, non anguſta iuba, crebra, fuſca, ſubſcriſpa, ſubtenuibus ſetis implicata in dexteriorem partem ceruicis, pectus latum & plenum. humeris latis, uentre modico, lumbis deorſum uerſum preßis, ſcapulis lotis, ſpina maxime duplici, ſin minus non extanti, cada ampla ſubcriſpa: cruribus rectis & æqualibus, genibus rotūdis, ne magnis nec introrſus ſpectātibus: ungulis duris: toto corpore ut habeat uenas, quæ animaduerti poßint, quòd qui huiuſcemodi ſit, & cum eſt æger ad medendū eſt appoſitus, corpore multo. De ſtirpe magni intereſt qua ſint, quòd genera ſunt multa. Itaq; ad hoc nobiles à regionibus dicuntur. In Græcia Theſſalici equi, à terra Appuli, ab Roſea roſeani. Equi boni futuri ſigna ſunt, ſi cum gregalibus in pabulo contēdit, in currēdo, alia'ue qua re, quo potior ſit: ſi cū flumē trauehundum eſt, gregi in primis prægreditur, ac non reſpectat alios. Emptio equina ſimilis ferè ac boum, & aſinorum, quòd eiſdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Mamilij actionibus ſunt perſcripta. Equinum pecus paſcendum in pratis potißimum herba: in ſtabulis, ac præſepibus, arido fœno. Cum pepererūt, ordeo adiecto bis die danda aqua. Horum fœturæ initium admißionis facere oportet, ab æquinoctio uerno ad ſolſtitiū, ut partus idoneo tempore fiat. Duodecimo enim menſe, die decimo aiunt

nasci. Quæ post tempus nascuntur, ferè uitiosa, atq; inutilia existunt. Admittere oportet, cum tempus anni uenerit, bis in die, mane & uespere. Peroriga enim appellatur quisquis admittit. eo enim adiutante equæ alligatæ celerius admittuntur, neque equi frustra cupiditate impulsi semen eijciunt. Quoad satis sit admitti ipsæ significant, quòd se defendunt. Si fastidium saliendi est, scillæ medium conterunt cum aqua ad mellis craßitudinem: tum ea re naturam equæ, cum menses ferunt, tangunt: contrà, ab locis equæ nares equi tangunt. Tametsi incredibile, quod usu uenit memoriæ mandandum: Cum equus matrem ut saliret adduci non posset, & cum capite obuoluto peroriga adduxisset, & coëgisset matrem inire, cum descēdenti dempsisset ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit. Cum conceperunt equæ, uidendum ne aut laborent plusculum, aut ne frigidis locis sint, quòd algor maxime prægnantibus obest. Itaq; in stabulis ab humore prohibere oportet humum, clausa habere ostia, ac fenestras, & inter singulas à præsepibus interijcere longurios, qui eas discernant, ne inter se pugnare poßint. Prægnantem neq; implere cibo, neq; esurire oportet. Alternis qui admittunt, diuturniores equos, & meliores pullos fieri dicunt. Itaq; ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quotannis quæ prægnantes fiant. In decem diebus secundum partum cum matribus in pabulum prodigendum. Ne ungulas comburat stercus cauendum. Quinquemestribus pullis factis, cum redacti sunt in stabulum, obijciendum farinam ordeaceam molitam cum furfuribus, & si quid aliud terra natum libenter edent. Anniculis iam factis dandum ordeum, & furfures usque quoad erunt lactantes. Neque prius biennio confecto à lacte remouendum. Eosq;, cum

stent

ſtent cum matribus, interdum tractandum, ne cum ſint dijuncti, exterreantur. Eademq; *cauſa ibi frenos ſuſpendendum, ut equuli conſueſcant & uidere eorum faciem, & è motu audire crepitus.* Cum *iam ad manus accedere conſuerint, interdum imponere ijs puerum bis, aut ter pronum in uentrem, poſtea iam ſedentem, hæc facere cum ſit trimus: tum enim maxime creſcere, ac lacertoſum fieri.* Sunt *qui dicant poſt annum & ſex menſes equulum domari poſſe, ſed melius poſt trimum, à quo tempore farrago dari ſolet.* Hæc *enim purgatio maxime neceſſaria equino pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati alium ullum cibum guſtare.* Ab *undecimo die uſque ad quartum decimum dandum ordeum quotidie adijciendo minutatim.* Quod *quarto die feceris, in eo decem diebus proximis manendum. ab eo tempore mediocriter exercendum, & cum ſudarit, perunguendum oleo.* Si *frigus erit, in equili faciendus ignis.* Equi *quòd alij ſunt ad rem militarem idonei, alij ad uecturam, alij ad admiſſuram, alij ad curſuram, non item ſunt ſpectandi atque habendi.* Itaque *peritus belli alios eligit, atque alit, ac docet: aliter quadrigarius, ac deſultor. neq; idem, qui uectarios facere uult, ad ephippium, aut ad prædam: quòd ut ad rem militarem, quòd ibi ad caſtra habere uolunt acres.* Sic *contrà in uijs habere malunt placidos, propter quod diſcrimẽ maxime inſtitutum, ut caſtrentur equi: demptis enim teſticulis fiunt quietiores, & ideo quòd ſemine carẽt, ij canterij appellati, ut in ſuibus maiales, gallis gallinaceis, capi.* De *medecina: uel plurima ſunt in equis & ſigna morborum, & genera curationum, quæ paſtorem ſcripta habere oportet.* Itaq; *ob hoc in* Græcia *potiſſimum medici pecorum ἱππιατροὶ appellati.*

CAP. VIII.

Cum

CVm hæc loqueremur, uenit à Menate libertus, qui di-cat liba absoluta esse, & rē diuinam paratam, si uel-lēt, uenirēt illuc, & ipsi pro se sacrificarentur. Ego uero, in-quam, uos ire non patiar antè, quā mihi reddideritis ter-tium actū, de mulis, de canibus, de pastoribus. Breuis ora-tio de istis, inquit Murrius. nam muli, & hinni bigeneri, atque insiticij, non suopte genere ab radicibus. ex equa e-nim & asino fit mulus. Contrà ex equo & asina hinnus. Vterq; eorum ad usum utilis, partu fructus neuter. Pul-lum asininū à partu recentem subijciunt equæ, cuius lacte ampliores fiunt, quòd id lacte quam asininum, ac alia o-mnia dicunt esse melius. Præterea educant cū paleis, fœ-no, ordeo, Matri suppositiciæ quoque inseruiunt. quo equa ad ministerium lactis cibum pullo præbere poßit. Hic ita eductus à primo, potest admitti. neque enim aspernantur propter consuetudinem equinam. Hunc minorem si admi-seris, & ipse citius senescit, & quæ ex eo cōcipiuntur fiunt deteriora. Qui non habent cum asinum, quem supposue-runt equæ, & asinum admissarium habere uolūt, de asi-nis quem amplißimum formosißimumq; possunt, eligunt. quiq; seminio natus sit bono, Arcadico, ut antiqui dice-bant, ut nos experti sumus, Reatino: ubi tricenis, ac qua-drigenis millibus admissarij aliquot uenierunt, quos emi-mus item ut equos, stipulamurq; in emendo, ac facimus in accipiendo idem quod dictum est in equis. Hos pasci-mus præcipue fœno atq; ordeo, & id ante admissuram largius facimus, ut cibo suffundamus uires ad fœturam. Eodē tempore, quo equos adducentes, ijdemq; ut ineant equas perorigas curamus. Cum peperit equa mulum, aut mulam nutricantes educamus. Hi, si in palustribus locis, atq; ulignosis nati, habent ungulas molles. Iidem si exacti

sunt

ſunt æſtiuo tempore in montes, quod ſit in agro Reatino, duriſsimis ungulis ſiunt. In grege mulorum parando, ſpectanda ætas, & forma. alterum ut uecturis ſufferre labores poßint: alterum ut oculos aſpectu delectare queant. Hiſce enim binis coniunctis omnia uehicula in uijs ducuntur. Hæc me Reatino auctore probares mihi, inquit, niſi tu ipſe domi equarum greges haberes, ac mulorum greges uendidiſſes. Hinnus, qui appellatur, eſt ex equo & aſina, minor quàm mulus corpore, plerunque rubicundior, auribus ut equinis, iubam, & caudam ſimilem aſini. Item in uentre eſt (ut equus) menſes duodecim. Hoſce item ut equulos & educant, & alunt, & ætatem eorum ex dentibus cognoſcunt.

CAPVT IX.

RElinquitur, inquit Atticus, de quadrupedibus, quod ad canes attinet, maxime ad nos, qui pecus paſcimus lanare. Canis enim ita cuſtos pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad ſe defendendum. In quo genere ſunt maxime oues, deinde capræ. Has enim lupus captare ſolet, cui opponimus canes defenſores. In ſuillo pecore tamen ſunt, quæ ſe uindicent ſues, uerres, maiales, ſcrofæ. propè enim hæc apris, qui in ſiluis ſæpe dentibus canes occiderunt. Quid dicam de pecore maiore? cum ſciam mulorum gregem cum paſceretur, eoq; ueniſſet lupus, ultro mulos circunfluxiſſe, & ungulis cædendo eum occidiſſe? & tauros ſolere d uerſos aßiſtere clunibus continuatos, & cornibus facile propulſare lupos? Quare de canibus, quoniam genera duo, unum uenaticum, & pertinet ad feras beſtias, ac ſilueſtres: alterum, quod cuſtodiæ cauſa paratur, & pertinet ad paſtorem: dicam de eo ad formam artis expoſitam in nouem partes. Primum ætate idonea parandi, quòd catuli & uetuli neque ſibi, neque ouibus ſunt præſidio, &

m feris

feris bestijs nonnunquam prædæ. Facie debent esse *formosi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus aut rauis, naribus congruentibus, labris subnigris aut rubicundis, neque resimis superioribus, nec pendulis subtus, mento suppresso, & ex eo enatis duobus dentibus dextra & sinistra, paulo eminulis superioribus, directis potius, quàm brocchis: acutos, quos habeant, labro tectos: capitibus, & auriculis magnis, ac flaccis: craßis ceruicibus, ac collo: internodijs articulorum longis: cruribus rectis, & potius uaris, quàm ualijs: pedibus magnis, & altis, qui ingredienti ei displodantur: digitis discretis: unguibus duris, ac curuis: solo nec ut corneo, nec nimium duro, sed ut fermentato, ac molli: à feminibus summis corpore suppresso: spina neque eminula, neq; curua: cauda crassa: latratu graui: hiatu magno: colore potißimum albo, quòd in tenebris specie leonina.* Præterea *fœminas uolunt esse mammosas æqualibus papillis.* Item *uidendum, ut boni seminij sint. Itaque à regionibus appellantur* Lacones, Epirotici, Sallentini. Videndum *ne à uenatoribus, aut lanijs canes emas. alteri, quòd ad pecus sequendum inertes. alteri, si uiderint leporem, aut ceruum, quòd eum potius, quàm oues sequentur.* Quare *aut à pastoribus empta melior, quæ oues sequi consueuit: aut sine ulla consuetudine quæ fuerit. canis enim facilius quid assuescit, eaq; consuetudo firmior, quæ sit ad pastores, quàm quæ ad pecudes.* P. *Aufidius Pontianus* Amiterninus, *cum greges ouium emisset in* V*mbria ultima, quibus gregibus sine pastoribus canes accessissent: pastores ut deducerent in* Metapontinos *saltus, &* Heracleæ *emporium: inde cum domum redissent, qui ad locum deduxerant, è desiderio hominum diebus paucis postea canes sua sponte, cum dierum multorum uia interesset,*

ſet, ſibi ex agris cibaria præbuerunt, atque in Vmbriam ad paſtores redierunt. neque eorum quiſquam fecerat quod in agricultura Saſerna præcepit, Qui uellet ſe à cane ſectari, uti ranam obijciat coctam. Magni intereſt ex ſemine eſſe canes eodem, quòd cognati maxime inter ſe ſunt præſidio. Sequitur quartum de emptione: fit alterius, cum à priore domino ſecundo traditum eſt. De ſanitate, & noxa ſtipulationes fiunt eædem quæ in pecore: niſi quòd hic utiliter exceptum eſt. Alij pretium faciunt in ſingula capita canum. Alij ut catuli ſequantur matrem. Alij ut bini catuli unius canis numerum obtineant ut ſolent bini agni ouis. Plerique ut accedant canes, qui conſuerunt eſſe uná. Cibatus canis propior hominis, quàm ouis. Paſcitur enim è culina & oßibus, non herbis aut frondibus. Diligenter ut habeat cibaria prouidendum. fames enim hos ad quærendum cibum ducet, ſi non præbebitur, & à pecore abducet. Niſi ſi (ut quidam putant) etiam illuc peruenerint, prouerbium ut tollunt antiquum: uel etiam ut μῦθον aperiant de Actæone, atque in dominum afferant dentes. Necnon ita panem ordeaceum dandum, ut non potius eum in lacte des intritum, quòd eo conſueti cibo uti, à pecore non cito deſciſcunt. Morticinæ ouis non patiuntur ueſci carne, ne ducti ſapore minus ſe abſtineant. Dant etiam ius ex oßibus, & ea ipſa oſſa contuſa. dentes enim facit firmiores, & os magis patulum. Propterea quòd uehementius diducuntur malæ, acrioresq́; fiunt propter medullarum ſaporem. Cibum capere conſueſcunt interdiu, ubi paſcuntur: ueſperi, ubi ſtabulantur. De fœtura, principium admittendi faciunt ueris principio, tunc enim dicuntur catulire, id eſt, oſtendere uelle ſe maritari. Quæ cum admiſſæ, pariunt circiter ſolſtitio. prægnantes enim ſolent eſſe ternos men-

ſes. In fœtura dandum potius ordeaceos quàm triticeos panes. magis enim eo aluntur, & lactis præbent maiorem facultatem. In nutricatu ſecundum partum ſi plures ſunt, ſtatim eligere oportet quos habere uelis, reliquos abijcere. Quàm pauciſsimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis. Subſternitur eis acus aut quid item aliud, quòd molliore cubili facilius educantur. Catuli diebus xx. uidere incipiunt. Duobus menſibus primis à partu non dijunguntur à matre, ſed minutatim deſuefiunt. Educũt eos plures in unum locum, & irritant ad pugnandum, quo fiant acriores, neque defatigari patiuntur, quo fiant ſegniores. Conſue quoque faciunt ut alligari poßint, primum leuibus uinclis, quæ ſi abrodere conantur, ne id conſueſcant facere, uerberibus eos deterrere ſolent. Pluuijs diebus cubilia ſubſternenda fronde aut pabulo, duabus de cauſis, ut ne oblinantur, aut perfrigeſcant. Quidam eos caſtrant, quòd eo minus putant relinquere gregem. quidam non faciunt, quòd eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus Græcis in aquam tritis perungunt aures, & inter digitos: quòd muſcæ, & ricini, & pulices ſoleant (ſi hoc unguine non ſis uſus) ea exulcerare. Ne uulnerentur à beſtijs, imponuntur his collaria, quæ uocantur mælium, id eſt, cingulum circum collũ ex corio firmo cum clauulis capitatis, quæ intra capita inſuitur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri. Quòd ſi lupus, aliusq; quis his uulneratus eſt, reliquas quoque canes facit, quæ id non habent, ut ſint in tuto. Numerus canum pro pecoris multitudine ſolet parari. Ferè modicum eſſe putant, ut ſinguli ſequantur ſingulos opiliones, de quo numero alius alium modum conſtituit. Quod ſi ſunt regiones ubi beſtiæ ſint multæ, debent eſſe plures. quod accidit ijs, qui per calles ſilueſtres

longin

longinquos solent comitari in æstiua, & hiberna. Villatico uero gregi in fundum satis esse duo, & id marem, & fœminam. Ita enim sunt aßiduiores, quod cum altero idem fit acrior: & si alter indesinenter æger est, ne sine cane grex sit. Cum circunspiceret Atticus ne quid præterisset, * Hoc silentium, inquam, uocat alium ad partes.

CAPVT X.

REliquum enim in hoc actu, quot, & quod genus sint habendi pastores. Coßinius ad maiores pecudes ætate superiores, ad minores etiam pueros, & utroque horum firmiores, qui in callibus uersentur, quàm eos, qui in fundo quotidie ad uillam redeant. Itaque in saltibus licet uidere iuuentutem, & eam ferè armatam, cùm in fundis non modo pueri, sed etiam puellæ pascant. Qui pascunt eos, cogere oportet, in pastione diem totum esse, pascere communiter. Contra, pernoctare ad suum quenque gregem, esse omnes sub uno magistro pecoris: eum esse maiorem natu potius quàm alios, & peritiorem quàm reliquos, quòd ijs, qui ætate, & scientia præstant, animo reliqui parent. Ita tamen oportet ætate præstare, ut ne propter senectutem minus sustinere poßit labores. Neque enim senes, neque pueri callium difficultatem, ac montium arduitatem, atque asperitatem facile ferunt: quod patiendum illis, qui greges sequuntur, præsertim armenticios, ac caprinos, quibus rupes, ac siluæ ad pabulandum cordi. Formæ hominum legendæ, ut sint firmæ, ac ueloces, mobiles, expeditis membris: qui non solum pecus sequi poßint, sed etiam à bestijs, ac prædonibus defendere, qui onera extollere in iumenta poßint, qui excurrere, qui iaculari. Non omnis apta natio ad pecuariam, quòd neque basculus, neque turdulus idonei: Galli appositißimi, maxime ad iu-

menta. In emptionibus dominum legitimum sex ferè res perficiunt, si hæreditatem iustam adijt: si, ut debuit, mancipio ab eo accepit, à quo iure ciuili potuit: aut si in iure cessit cui potuit cedere, & id ubi oportuit: aut si usu cepit: aut si è præda sub corona emit: tum'ue cum in bonis sectio, ne'ue cuius publice uenit. In horum emptione solet accedere peculium, aut si excipiet stipulatio, intercedere sanum eum esse, furtis, noxisq; solutum. Aut si mancipio non datur, dupla promitti: aut si ita pacti, simpla. Cibus eorum debet esse interdiu separatim uniuscuiusq; gregis. Vespertinus in cœna, qui sunt sub uno magistro, communis. Magistrum prouidere oportet, ut omnia sequantur instrumenta, quæ pecori & pastoribus opus sunt, maxime ad uictum hominum, & ad medicinam pecudum: ad quam rem habent iumenta dossuaria domini, alij equas: alij pro his quid aliud, quod onus dorso ferre possit. Quod ad fœturam humanam pertinet pastorum, qui in fundo perpetuo manent, facile est, quòd habeant conseruam in uilla. nec hac uenus pastoralis longius quid quærit. Qui autem sunt in saltibus, & siluestribus locis pascunt, & non uilla, sed casis repentinis imbres uitant: his mulieres adiungere, quæ sequantur greges, ac cibaria pastoribus expediant, eosq; assiduiores faciant, utile arbitrati multi. Sed eas mulieres esse oportet firmas, non turpes, quæ in opere, ut in multis regionibus, non cedant uiris, ut in Illyrico passim uidere licet, quòd uel pascere pecus, uel ad focum afferre ligna, ac cibum coquere, uel ad casas instrumentum seruare possunt. De nutricatu hoc dico, easdem ferè & nutrices, & matres. Tremellius, simul aspicit ad me, Et ut te audij dicere, inquit, cum in Lyburniam uenisses, te uidisse matres familias eorũ, afferre ligna, & simul pueros, quos alerent, alias singulos, alias binos

binos, quæ ostenderent fœtas nostras, quæ in conopeis iacent dies aliquot, esse leuuncidas, ac contenendas. Cui ego, * Certe inquam. nam in Illyrico hoc amplius, prægnantem sæpe, cum uenit pariendi tempus, non longe ab opere discedere, ibiq; enixam puerum referre, quem non peperisse, sed inuenisse putes. necnon etiam hoc quas uirgines ibi appellant, nonnunquam annorum x x. quibus mos eorum non denegauit ante nuptias ut succumberent quibus uellent, & incomitatis ut uagari liceret, & filios habere. Quæ ad ualetudinem pertinent hominum, ad pecoris, ut sine medico curari poßint, magistrum scripta habere oportet. Is enim sine literis idoneus non est, quòd rationes dominicas pecuarias conficere, nequicquam recte potest. De numero pastorum alij angustius, alij laxius constituere solent. Ego in octogenas hirtas oues singulos pastores constitui, Atticus in centenas. In gregibus ouium, sed magnis quos milliarios faciunt quidam, facilius de summa hominum detrahere possunt, quàm de minoribus, ut sunt & Attici & mei. Septingenarij enim mei: tu opinor, octingenarios habuisti. Nec tamen non ut nos arietum decimam partem. Ad equarum gregem quinquagenarium bini homines. utiq; uterq; horum ut secũ habeat equas domitas singulas in ijs regionibus: in quibus stabularij solent equas abigere, ut in Appulia, & in Lucanis accidit sæpe. CAP. XI.

QVoniam promissa absoluimus, inquit, eamus. Siquidem, inquam, adieceritis de extraordinario pecudũ fructu, ut prædictum est de lacte in eo, & tonsura lanæ. Est omnium rerũ, quas cibi causa capimus, liquentiũ maxime alibile, & id ouillum, inde caprinũ. Quod autẽ maxime perpurget est equinũ, tum asininũ, dein bubulũ, tũ caprinũ. Sed horũ sunt discrimina quædã, & à pastionibus, & à pe-

cudum natura, & à mulctu. A' pastionibus, quod fit ab ordeo, & stipula, & omnino arido, & firmo cibo pecu- de pasta, id alibile. ad perpurgandum, id quod à uiridi pascuo, & eo magis fluxe ex herba, quæ ipsa sumpta perpurgare corpora nostra solet. A' pecudum natura, quod lac melius ast à ualentibus, & ab ijs, quæ nondum ueteres sunt quàm si est contrá. A' mulgendo, atque ortu optimum est id quod neque emunctum longe abest à mulso, neque à partu continuo est sumptum. Ex hoc lacte casei qui fiunt maximi cibi, sunt bubuli, & qui difficillime transeant sumpti. Secundo ouilli minimi cibi: & qui facillime deijciantur, caprini. Est etiam discrimen, utrum casei molles ac recentes sint, an aridi, & ueteres. Cum molles sunt, magis alibiles, in corpore non resides: ueteres & aridi contrà. Caseum facere incipiunt à uergilijs uernis exortis ad æstiuas uergilias. Mulgent uere ad caseum faciundum mane, alijs temporibus, meridianis horis, tametsi propter loca, & pabulum disparile, non usquequaque idem fit. In lactis duos congios addunt coagulum magnitudine oleæ, ut cocat. quod melius leporinum, & hœdinum quàm agninum. Alij pro coagulo addunt de fici ramo lac, & acetum. aspergunt item alijs aliquot rebus, quod Græci appellant alij ὀπὸν, alij δάκρυον. Non negarim, inquam, ideo apud diuæ Rumiæ sacellum à pastoribus satam ficum. Ibi enim solent sacrificari lacte pro uino, & pro lactētibus. mammæ enim rumis, siue Rumæ, ut antè dicebant, à rumi, & inde dicuntur subrumi agni: lactentes, à lacte. Quin aspergi solent sales, melior fossilis quàm marinus. De tonsura ouium primum animaduerto antè quàm incipiam facere, num scabiem aut ulcera habeant, ut, si opus est, antè curentur, quàm tondeantur. Tonsuræ tempus inter æquinoctium uernum,

& solsti

& solstitium, cum sudare incœperunt oues. à quo sudore recens lana tonsa sucida appellata est. Tonsas recẽtes eodem die perungunt uino, & oleo: non nemo admixta cera alba, & adipe suillo. Et si ea tecta solet esse, quam habuit pellem iniectam eam intrinsecus eadem re perinungunt, & tegunt rursus. Siqua in tonsura plagam accipit, eum locum oblinunt pice liquida. Oues hirtas tondent circiter ordeaceam messem: in alijs locis ante fœnisicia. Quidam has in anno bis tondent, ut in Hispania citeriore, ac semestres faciunt tonsuras. duplicem impendunt operam, quod sic plus putant fieri lanæ. quo nomine quidam bis secant prata. diligentiores tegeticulis subiectis oues tõdere solent, ne qui flocci intereant. Dies ad eam rem sumuntur sereni, & ijs id faciunt ferè à quarta ad decimam horam: quoniam sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior, & ponderosior, & colore meliore. Quam demptam, ac conglobatam alij uellera, alij uelumina appellant. ex quorum uocabulo animaduerti licet, prius lanæ uulsuram quàm tonsuram inuentam. Qui etiam nunc uellunt, antè triduo habent ieiunas, quòd languidæ minus radices lanæ retinent. Omnino tonsores in Italia primum uenisse ex Sicilia dicuntur post R. C. A. CCCCLIIII. ut scriptum in publico Ardeæ in literis extat, eosq́; adduxisse P. Ticinium Menam. Olim tonsores nõ fuisse adsignificãt antiquorũ statuæ, quòd pleræq; habent capillum, & barbam magnam. Suscipit Caßinius, Vt fructum ouis è lana ad uestimentum: sic capra pilos ministrat ad usum nauticum & ad bellica tormenta, & fabrilia uasa. Neq; non quædã nationes harum pellibus sunt uestitæ ut in Getulia, & in Sardinia. cuius usum apud antiquos quoque Græcos fuisse apparet, quòd in tragœdijs senes ab hac pelle uocantur

διφθερίαι, & in comœdijs, qui in rustico opere morātur, ut apud Cæciliū in Hypobolimæo habet adolescens, apud Terentiū in Heautōtimorumeno senex. Tōdentur, quòd magnis uillis sunt in magna parte Phrygiæ, unde cilicia, & cætera eius generis ferri solent. Sed quòd primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomen id cilicas adiecisse dicunt. Illi hoc. neq; ab hoc, quòd mutaret Coßinius, & simul Vituli libertus in urbem ueniēs ex hortis diuertitur ad nos, Et ego ad te missus, inquit, ibam, domum rogatum, ne diem festum faceres breuiorem, & mature uenires. Itaq; discedimus ego, & Scrofa in hortos ad Vitulum. Niger in Turranij nostri. illi partim domum, partim ad Lenatem.

CAPITA LIBRI III.

MAR.

M. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE VILLATICIS PASTIONIBVS LIBER III.

CAPVT PRIMVM.

VM duæ uitæ traditæ sint hominum, rustica, & urbana, Q. Pinni, dubiũ non est, quin hæ non solum loco discretæ sint, sed etiam tempore diuersam originẽ habeant. antiquior enim multo rustica, quòd fuit tempus, cum rura colerent homines, neq; urbem haberent. Etenim uetustißimum oppidũ cum sit traditum Græcum, Bœotiæ Thebæ, quod rex Ogyges ædificarit: in agro Romano Roma, quam Romulus rex. Nam in hoc nunc deniq; est, ut dici poßit, non cum Ennius scripsit,

Septingenti sunt pauloplus, aut minus anni,

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Thebæ, quæ ante cataclysmon Ogygi conditæ dicuntur, eæ tamẽ circiter duo millia annorum, & cẽtum sunt. quod tempus si referas ad illud principiũ, quo agri coli sunt cœpti, atque in casis, & tugurijs habitabant, nec murus, nec porta quid esset sciebant: immani numero annorum urbanos agricolæ præstant. nec mirum, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes. Cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ, agri nunquam non fuerint in terris, qui coli poßint. Neq; solum antiquior cultura agri, sed etiam melior. Itaq; non sine causa maiores nostri ex urbe in agris redigebant suos

ciues, quòd & in pace à rusticis Romanis alebātur, & in bello ab his tuebantur. Nec sine causa Terram eandem appellabant matrem, & Cererem, & qui eam colerent, piam & utilē agere uitam credebant, atq; eos solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis. Cui consentaneum est, quòd initia uocantur potißimum ea, quæ Cereri fiunt sacra. Nec minus oppidi quoq; nomen Thebæ indicant antiquiorem esse agrum, quòd ab agri genere, nòn à conditore nomen ei est impositum. Nam lingua prisca & in Græcia Aeoleis Bœotij sine afflatu uocant collis Tebas: & in Sabinis quæ è Græcia uenerūt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt. Cuius uestigium in agro Sabino uia Salaria non longe à Reate milliarius cliuus appellatur Tebæ. Cum agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent, quòd à pastoribus, qui erant orti in eodem agro & serebant, & pascebant: qui postea creuerunt, peculia diuiserunt, ac factum ut dicerentur alij agricolæ, alij pastores. Quæ ipsa pars duplex est, tametsi ab nullo satis discreta, quòd altera est uillatica pastio, altera agrestis. Hæc nota & nobilis, quòd & pecuaria appellatur, & multum homines locupletat, & ob eam rem aut conductos, aut emptos habent saltus. Altera uillatica, quòd humilis uidetur, à quibusdam adiecta ad agriculturam cum esset pastio, neque explicata tota separatim, quod sciam, ab ullo. Itaq; cum putarem esse rerum rusticarum, quæ constituta sunt fructus causa tria genera, unum de agricultura, alterum de re pecuaria, tertiū de uillaticis pastionibus: tres libros institui, è queis duo scripsi. primum ad Fundaniam uxorem de agricultura, secundum de pecuaria ad Turranium Nigrum. qui reliquus est tertius de uillaticis fructibus, in hoc ad te mitto, quòd uisus sum debere pro nostra

stra uicinitate, & amore scribere potissimum ad ad te. Cũ enim uillam haberes opere tectorio & intestino, ac pauimentis nobilibus lithostrotis spectandam, parum putasses esse, ni tuis quoq; literis exornati parietes essent. Ego quoq;, quo ornatior ea esse posset fructu quàm factum, quo ad facere possem, hæc ad te misi, recordatus de ea re sermones, quos de uilla perfecta habuissemus. de quibus exponẽdis initium capiam hinc. CAP. II.

COmitijs ædilitijs cum sole caldo ego & Q. Axius senator tribulis suffragiũ tulissemus, & candidato, cui studebamus, uellemus esse præstò, cũ domũ rediret: Axius, Mihi dum diribẽtur, inquit, suffragia, uis potius uillæ publicæ utamur umbra, quàm priuati candidati tabella, dum ita ædificemus nobis? Opinor, inquam, non solum quod dicitur, Malum consilium, consultori est peßimum: sed etiã bonum consilium, qui consulit, & qui consulitur, bonum habendum. itaque imus, uenimus in uillam. Ibi Appium Claudium augurem sedentem inuenimus in subsellijs, ut consuli, siquid usus poposcisset, esset præsto. Sedebat ad sinistram ei Cornelius Merula consulari familia ortus, & Fircellius Pauo Reatinus. ad dextram Minutius Pica, & M. Petronius Passer. Ad quem cum acceßimus, Axius Appius subridens, Recipis nos, inquit, in tuum ornithona, ubi sedes inter aues? Ille, Ego uerò, inquit, te præsertim, cuius aues hospitales etiam nũc ructor, quas mihi apposuisti paucis antè diebus in uilla Reatina ad lacum Velini, eunti de controuersijs Interamnatium & Reatinorum. Sed non hæc, inquit, uilla quanquam ædificarunt maiores nostri, frugalior, ac melior est, quàm tua illa perpolita in Reatino. Nuncubi hic uides citrum, aut aurum? num minium, aut armeniũ? num quod emblema, aut lithostrotum? quæ

illic

illic omnia contra. Et cum hæc ſit communis uniuerſi populi, illa ſolius tua: hæc quò ſuccedant è campo ciues, & reliqui omnes, illa quò equæ & aſini: præterea cum ad Remp. adminiſtrandam hæc ſit utilis, ubi cohortes ad delectum conſuli adductæ conſidant, ubi arma oſtendant, ubi cenſores cenſu admittant populum: Tua, inquit, hæc in campo Martio extremo utilis, & nõ delicijs ſumptuoſior, quàm omnes omnium Reatinæ: tum & oblita tabulis eſt pictis, nec minus ſignis ornata. Ad mea ueſtigium ubi ſit nullum Lyſippi, aut Antiphyli, ſed crebra ſatoris, & paſtoris. & cum uilla non ſit ſine fundo magno, & eo polito cultura, tua iſta neq; agrum habet ullum, nec bouem, nec equam. Deniq; quid tua habet ſimile uillæ illius, quam tuus auus & proauus habebat? Nec enim ut illa fœniſicia uidet arida in tabulato, nec uindemiam in cella, neque in granario meßim. Nam quod extra urbem eſt ædificium, nihilo magis ideo eſt uilla quàm eorum ædificia, qui habitant extra portam flumentanam, aut in Aemilianis. Appius ſubridens, Quoniam ego ignoro inquit, quid ſit uilla, uelim me doceas, ne labar imprudentia, quòd nolo emere à M. Seio in Oſtienſi uillam. Quòd ſi ea ædificia uillæ non ſunt, quæ aſinum tuum, quem mihi quadraginta millibus emptum oſtendebas apud te, non habent, metuo ne pro uilla emam Oſtiæ in litore Seianas ædes. Quod ædificium hic me L. Merula impulit ut cuperem habere, cũ diceret nullam ſe accepiſſe uillam qua magis delectatus eſſet, cum apud eum dies aliquot fuiſſet. Nec tamẽ ibi ſe uidiſſe tabulam pictam, neq; ſignum aheneum aut marmoreum ullum: nihilo magis torcula uaſa uindeamiatoria, aut ſerias olearias, aut trapetas. Axius aſpicit Merulam, Et quid igitur, inquit, eſt iſta uilla, ſi nec urbana habet ornamenta,

menta, neque rustica membra? Cui ille, Non minus uilla tua erit ad angulum Velini, quam neq; pictor, neq; tector uidit unquã, quàm in Rosea, quæ est polita opere tectorio eleganter, quam dominus habes communem cum asino. Cũ significasset nutu, nihilo minus esse uillam eam, quæ esset simplex rustica, quàm eam, in qua esset utrunq; & ea, & urbana, & rogasset quid ex his rebus colligeret, Quid, inquit, si propter pastiones tuus fundus in Rosea probandus sit: & quòd ibi pascitur pecus, ac stabulatur, rectè uilla appellatur? Hæc quoq; simili de causa debet uocari uilla, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni. Quid enim refert utrũ propter oues, an propter aues fructus capias? An'ne dulcior est fructus apud te ex bubulo pecore, unde apes nascũtur, quàm ex apibus, quæ ad uillã, in aluearijs opus faciunt? & num pluris nunc tu è uilla illic natos uerres lanio uendis, quàm hîc apros macellarios Seius? Qui minus ego, inquit Axius, istas habere possum in Reatina uilla? nisi si apud Seium Siculũ fit mel, Corsicũ in Reatino: & hîc aprum glans cum pascit empticia facit pinguem, illic gratuita exilem. Appius, Posse ad te fieri, inquit, Seianas pastiones non negauit Merula: ego non esse ipse uidi. Duo enim genera cum sint pastionum: unum agreste, in quo pecuariæ sunt: alterũ uillaticum, in quo sunt gallinæ, ac columbæ, & apes, & cætera quæ in uilla solent pasci: de quibus & Pœnus Mago & Caßius Dionysius, & alij quid separatim ac dispersim in libris reliquerunt, quos Seius legisse uidetur, & ideo ex his pastionibus ex una uilla maiores fructus capere, quàm alij faciunt ex toto fundo. Certe, inquit Merula. nam ibi uidi greges magnos anserum, gallinarũ, columbarum, gruũ, pauonum, nec nõ gliriũ, piscium, aprorũ, & cætera uenationis.

ex qui

ex quibus rebus scriba librarius libertus eius, qui apparuit Varroni, *& me absente patrono hospitio accipiebat, in annos singulos plus quinquagenamillia è uilla carpere dicebat.* Axio *admiranti, Certe nosti, inquam, materteræ meæ fundũ in Sabinis, qui est quartum & uicesimũ lapidẽ uia salaria à* Roma. Q*uidni? inquit, ubi æstate diem meridie diuidere soleam, cum eo* Reate *ex urbe, aut cum inde uenio hieme noctu ponere castra.* At*q; in hac uilla qui est ornithon, ex eo uno quinquemillia scio uenisse turdorum denarijs ternis, ut saxagintamillia ea pars reddiderit eo anno uillæ, bis tantum quàm tuus fundus decentum iugerum* Reate *reddit.* Q*uid sexaginta? inquit* Anxius: L X. L X. *derides? sexaginta inquam. Sed ut ad hunc bolum peruenias, opus erit tibi aut epulum, aut triumphus alicuius, ut tunc fuit Scipionis* M*elli, aut collegiorum cœnæ, quæ tunc innumerabiles, excandefaciebant annonam macelli.* R*eliquis annis omnibus & hanc expectabis summam: spero non tibi decoquet nõ ornithon.* N*eq; hoc accidit his moribus, nisi raro, ut decipiaris.* Q*uotus quisque enim est annus, quo non uideas epulum, aut triumphum, aut collegia non epulari, quæ nunc innumerabiles incendunt annonam? Sed propter luxuriam, inquit, quodammodo epulũ quotidianum est intra ianuas* Romæ. N*on'ne item* L. Al*butius homo (ut scitis) apprime doctus, cuius* L*uciliano charactere sunt libelli, dicebat in* A*lbano fundum suum pastionibus semper uinci à uilla? agrum enim minus dena millia reddere, uillam plus uicena.* I*dem secundum mare quo loco uellet si parasset uillam, se supra centum millia è uilla recepturum.* A*ge non* M. C*ato nuper cum* L*uculli acceperit tutelam è piscinis eius quadraginta millibus sextertijs uendidit pisces?* A*xius,* M*erula mi, inquit, recipe me*

quæ so

quæso discipulum uillaticæ pastionis. Ille, Quin simulac promiseris minerual, incipiam inquit, id est cœnam. Ego uero non recuso, uel hodie ex ista pastione crebro. Appius, Credo simulac primum ex isto uillatico pecore mortui erunt anseres, aut pauones. Cui ille, Quid enim interest utrum morticinas editis uolucres, an pisces, quos nisi mortuos estis nunquam? Sed oro te, inquit, induce me in uiam disciplinæ uillaticæ pastionis, ac uim, formamq; eius expone Merula non grauate.

CAP. III.

PRimum inquit, dominum scientem esse oportet earum rerum, quæ in uilla, circum'ue eam ali ac pasci poßint, ita ut domino sint fructui, ac delectationi. Eius disciplinæ genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinæ. Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes uillæ solent pasci. Leporaria te accipere uolo, non ea quæ tritaui nostri dicebant, ubi soliti lepores sint, sed omnia septa affixa uillæ quæ sunt, & habent inclusa animalia quæ pascantur. Similiter piscinas dico eas, quæ in aqua dulci, aut salsa inclusos habent pisces ad uillam. Harum singula genera minimum in binas species diuidi possunt. In prima parte ut sint, quæ terra modo sunt contenta, ut sunt pauones, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ non sunt contenta terra solum, sed etiam aquam requirunt, ut sunt anseres, querquedulæ, anates. Sic alterum genus illud uenaticum duas habet diuersas species: Vnam, in qua est aper, caprea, lepus: Altera item extra uillam, quæ sunt, ut apes, cocleæ, glires. Tertij generis aquatilis item species duæ, partim quòd habent pisces in aqua dulci, partim quòd in marina. De his sex partibus adhuc ista tria genera artificum paranda, aucupes, uenatores, piscatores, ut ab his emenda, quæ tuorum seruorum diligentia tuearis in fœtura ad

partus, & nata nutricare saginareq́;, in macellum ut perueniant. Neque non etiam quædam assumenda in uillam sine retibus aucupis, uenatoris, piscatoris, ut glires, cocleæ, & gallinæ. Earum rerum cultura instituta prima, ea quæ in uilla habentur. non enim solum augures Romani ad auspicia primum pararunt pullos, sed etiam patres familiæ rure. Secunda, quæ maceriæ ad uillam uenationis causa cluduntur, & propter aluearia. apes enim subter subgrundas ab initio uillatico usæ tecto. Tertia piscinæ dulces fieri cœptæ, & è fluminibus captos recepere ad se pisces. Omnibus tribus his generibus sunt bini gradus, superiores, quos frugalitas antiqua: inferiores, quos luxuria posterior adiecit. Primus enim ille gradus antiquus maiorum nostrûm erat, in quo essent auiaria, duo duntaxat, in plano cohors in qua pascebantur gallinæ, & earum fructus erãt oua, & pulli. Alter sublimis, in quo erant columbæ in turribus, aut summa uilla. Contrà, nunc auiaria sunt nomine mutato, quod uocantur ornithones, quæ palatum suaue domini parauit, ut tecta maiora habeant, quàm tum habebant, totis uillas, in quibus stabulentur turdi ac pauones. Sic in secunda parti, ac leporario pater tuus Axi, præterquam lepusculum è uenatione uidit nunquam. Neque enim erat magnum id septum, quod nunc, ut habeant multos apros ac capreas, complura iugera macerijs concludunt. Non tum, inquit, mihi, cum emisti fundum Thusculanum à M. Pisone in leporario apri fuerunt multi. In tertia parti quis habebat piscinam, nisi dulcem, & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contrà nunc Rhinton non dicit sua nihil interesse, utrum ijs piscibus stagnum habeat plenum, an ranis? Non Philippus cum ad Immidium hospitem Casini diuertißet, & ei è tuo flumine lupum

pum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & expuisset, dixit, Peream ni piscem putaui esse? Sic nostra ætas, inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocauit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & L. Murena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensij, Lucullorum? Quare unde uelis me incipere Axi, dic.

CAPVT. IIII.

ILle, Ego uero, inquit (ut aiunt) post principia in castris, id est, ab ijs potius temporibus, quàm superioribus: quòd ex pauonibus fructus capiuntur maiores, quàm è gallinis. Atque adeo non dißimulabo, quod uolo, de ornithone primum, quòd lucri fecerunt hoc nomen turdi. sexaginta enim millia Fircellina excande me fecerunt cupiditate. Merula, Duo sunt, inquit, ornithonis genera: unum delectationis causa, ut Varro hic fecit noster sub Casino, quod amatores inuenit multos: alterum fructus causa, quo genere macellarij, & in urbe quidam habent loca clausa, & rure maxime conducta in Sabinis, quòd ibi propter agri naturam frequentes apparent turdi. Ex his tertij generis uoluit esse Lucullus coniunctum auiarium, quod fecit in Thusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium haberet, ubi delicate cœnitaret, & alios uideret in mazonomo positos coctos, alios uolitare circũ fenestras captos. Quod inutile inuenerunt. Nam non tantum in eo oculos delectant intra fenestras aues uolitantes, quantum offendit, quòd alienus odor opplet nares.

CAP. V.

SEd quod te malle arbitror Axi, dicam de hoc ornithone, quod fructus causa faciunt, unde non ubi sumuntur pingues turdi. Igitur testudo (ut peristylum tectum tegu-

lis, aut rete) sit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum includere poßint. Quidam cum eo adijciunt præterea aues alias quoque, quæ pingues ueneunt care, ut milliariæ, ac coturnices. In hoc tectum aquam uenire oportet per fistulam, & eam potius per canales angustas serpere, quæ facile extergeri poßint. Si enim late ibi diffusa aqua, & inquinatur facilius, & bibitur inutilius, & ex eis caduca, quæ abundat, per fistulam exire, ne luto aues laborent. Ostium habere humile, & angustum, & potißimum eius generis, quod cochleam appellant, ut solet esse in cauea, in qua tauri pugnare solent. Fenestras raras, per quas non uideantur extrinsecus arbores, aut aues, quòd earũ aspectus ac desiderium macrescere facit uolucres inclusas. Tantum luminis habere oportet, ut aues uidere possint ubi aßidant, ubi cibus, ubi aqua sit. Tectorio tecta esse leui circum ostia, ac fenestras, ne aqua intrare, mus, alia'ue quæ bestia poßit. Circum huius ædificij parietes intrinsecus multos esse palos, ubi aues aßidere poßint. Præterea è perticis inclinatis ex humo ad parietem, & in eis transuersis gradatim modicis interuallis perticis annexis ad speciem cancellorum scenicorum, ac theatri. Deorsum in terram esse aquam, quam bibere poßint. Cibatui offas positas, eæ maxime glomerãtur ex ficis, & farre mixto. Diebus uiginti antequã tollere uult turdos, largius dat cibum, quòd plus ponit, & farre subtiliore incipit alere. In hoc tecto, caueaq; tabulata habeãt aliquot ad perticæ supplementum. Contra hoc auiarium est aliud minus, in quo quæ mortuæ ibi sunt aues, ut domino numerum reddat, curator seruare solet. Cum opus sunt ex hoc auiario, ut sumantur idoneæ, excluduntur in minusculum auiarium, quod est coniunctum cũ maiore ostio, lumine illustriore, quod seclusorium

appel

appellant. Ibi cum eum numerum habet exclusum, quem sumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in secluso clàm, ne reliqui, si uideant, despondeant animum, atque alieno tempore uenditoris moriantur. Non ut aduenæ uolucres pullos faciunt, in agro ciconiæ, in tecto hirundines; sic aut hic, aut illic turdi, qui cũ sunt nomine mares; re uera fœminæ quoque sunt: neque id non secutum ut esset in merulis, quæ nomine fœminino mares quoque sint. Præterea uolucres cum partim aduenæ sint, ut hirundines, & grues, partim uernaculæ, ut galliniæ, ac columbæ: de illo genere sunt turdi aduenticio, ac quotannis in Italiam trans mare aduolant circiter æquinoctium autumnale, & eodem reuolant ad æquinoctium uernum. Et alio tempore turtures, ac coturnices immani numero. hoc ita fieri apparet in insulis propinquis Pontijs, Palmariæ, Pandatariæ. Ibi enim in prima uolatura cum ueniunt, morantur dies paucos requiescendi causa. Idemq; faciunt cum ex Italia trans mare remeant. Appius Axio, Si quinque millia huc conieceris, inquit, & erit epulum ac triũphus, sexaginta millia quæuis statim in fœnus des licebit. Tum mihi, Tu dic illud alterum genus ornithonis; qui animi causa constitutus à te sub Casino fertur, in quo diceris longe uicisse non modo archetypon inuentoris nostri ὀρνιθοτροφεῖον M. Lænij Strabonis, qui Brundisij hospes noster primus in peristylo habuit exhedra conclusas aues, quas pasceret obiecto rete, sed etiam in Tusculano magno ædificio Luculli. Cui ego, Cum habeam sub oppido Casino flumen, quod per uillam fluat liquidum & altum, marginibus lapideis, latum pedes LVII. & è uilla in uillam pontibus transeatur, longum P. D CCCCL. directum ab insula ad Museum, quæ est à Vinio fluuio, ubi confluit altera amnis ad summum flumen,

ubi est Muscum. Circum huius ripas ambulatio sub dio, pedes lata denos. Ab hac ambulatione in agrum uersus, ornithonis locus ex duabus partibus dextra & sinistra macerijs altis conclusus. Inter quas locus, qui est ornithonis, patet in latitudinem P. XLVIII. deformatus ad tabulæ literariæ speciem cum capitulo forma, quæ est quadrata. patet in longitudinem P. LXXII. qua ad capitulum rotundus est P. XXVII. Ad hæc, ita ut in margine quasi infimo tabulæ descripta sit ambulatio, ab ornithone plumula, in qua media sunt caueæ, qua iter in aream est. In limine in lateribus dextra & sinistra porticus sunt primoribus columnis lapideis intermedijs arbusculis humilibus ordinatæ, cum à summa macerie ad epistylium tecta porticus sit rete cannabina: & ab epistylio ad stylobatem hæ sunt auibus omne genus oppletæ, quibus cibus ministratur per retem, & aqua riuulo tenui affluit. Secundum stylobatis interiorem partem dextra & sinistra ad summam aream quadratam è medio diuersæ duæ non latæ, sed oblongæ sunt piscinæ ad porticus uersus. Inter eas piscinas tantummodo accessus semita in tholum, qui est ultra rotundus columnatus, ut est in æde Catuli, si pro parietibus feceris columnas. Extra eas columnas est silua manu sata, grandibus arboribus tecta, ut infima perluceat, tota septa macerijs altis. Intra tholi columnas exteriores lapideas, & totidem interiores ex abiete tenues locus est P. V. latus. Inter colūnas exteriores pro pariete reticuli è neruis sunt, ut perspici in siluam possit, & quæ ibi sunt, neque auis eas transire. Intra interiores columnas pro pariete rete auiarium est obiectum. Inter has, & exteriores gradatim substructum ut θεάτρίδιον auium: mutuli crebri omnibus columnis impositi, sedilia auium. Intra retem aues sunt omne genus, maxime

cantri

cantrices, ut lusciniolæ, ac merulæ, quibus aqua ministratur per canaliculam, cibus obijcitur sub retem. Subter columnarum stylobatem est lapis à falere pedem, & dodrantem alta: ipsum falere ad duo pedes altum, à stagno latum ad quinque; ut in culcitas, & columellas conuiuæ pedibus circumire poßint. Infimo intra falere est stagnum cum margine pedali, & insula in medio parua. Circum falere, & naualia sunt excauata anatium stabula. In insula est columella, in qua intus axis qui pro mensa sustinet rotam radiatam, ita ut ad extremum ubi orbile solet esse acutum, tabula cauata sit, ut tympanum in latitudinem duo pedes & semipedem, in altitudinem palmum. Hæc ab uno puero, qui ministrat ita uertitur, ut omnia unà ponantur, & ad bibendum, & ad edendum, & admoueantur ad omnes conuiuas. Ex suggesto faleris ubi solent esse περιπετάσματα, prodeunt anates in stagnum, ac nant, è quo riuus peruenit in duas, quas dixi, piscinas, ac pisciculi ultro ac citro commeant, cum & aqua calida, & frigida ex orbi ligneo, mensaq;, quam dixi, in primis radijs esse epitonijs uersis ad unumquenque factum, sic ut fluat in conuiuam. Intrinsecus sub tholo stella lucifer interdiu, noctu hesperus, ita circumeũt ad infimum hemispherium, ac mouentur, ut indicent quot sint horæ. In eodem hemispherio medio circum cardinem est orbis uentorum octo, ut Athenis in horologio, quod fecit Cyprestes. Ibiq; eminens radius à cardine ad orbem ita mouetur, ut eum tangat uentum, qui flet, ut intus scire poßis. Cum hæc loqueremur, clamor fit in campo. Nos athletæ comitiorum unà cum id fieri non miraremur propter studia suffragatorum, & tamen scire uellemus quid esset, uenit ad nos Pãtulæius Parra. Narrat ad tabulam, cum diriberent, quendam deprehensum tesserulas

conijcientem in loculum, cum ad consulem tractum à fautoribus competitorum. Pauo surgit; quòd eius candidati custos dicebatur deprehensus. CAP. VI.

Axius, De Pauone, inquit, libere licet dicas, quoniã discessit Fircellius, qui secus siquid diceret de ijs gentilitatis causa, fortasse ante eum duceret serram. Cui Merula, De pauonibus nostra memoria, inquit, greges haberi cœpti, & uenire magno. Ex ijs M. Aufidius Lurco supra sexagena millia numum in anno dicitur capere. Ii aliquanto pauciores esse debent mares, quàm fœminæ, si ad fructum spectes, si ad delectationem, contrà: formosior enim mas. Pauonum greges agrestes transmarini esse dicuntur in insulis Sami in luco Iunonis. Item in Planasia insula M. Pisonis. Hi ad greges constituendos parantur bona ætate, & bona forma. Huic enim natura formæ è uolucribus dedit palmam. Ad admissuram hæ minores bimæ non idoneæ, nec iam maiores natu. Pascuntur omne genus obiecto frumento, maxime ordeo. Itaque Seius ijs dat in menses singulos, ordei singulos modios, ita ut in fœtura det uberius, & antè quàm salire incipiant. Is à procuratore ternos pullos exigit, eosq;, cum creuerunt, quinquagenis denarijs uendit, ut nulla ouis hunc assequatur fructum. Præterea oua emit, ac supponit gallinis, ex quibus ex ijs excusos pullos refert in testabilem eam, in qua pauones habet, quod tectum pro multitudine pauonum fieri debet, & habere cubilia discreta, tectorio leuata, quò neque serpens, neque bestia accedere ulla possit. Præterea habere locum ante se, quò pastum exeant diebus apricis. Vtrunque locum purum esse uolunt hæ uolucres. Itaque pastorem earum cum batillo circumire oportet, ac stercus tollere, ac conseruare quod & ad agriculturam idoneum est, & ad substramen

men pullorum. Primus hos Q. Hortensius augurali adijciali cœna, posuisse dicitur, quod protinus factum tam luxuriosi, quàm seueri boni uiri laudabant. Quem cito secuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut oua eorum denarijs ueneant quinis, ipsi facile quinquagenis, grex centenarius facile quadragenaria millia sextaria ut reddat, ut quidem Albutius aiebat, si in singulos ternos exigeret pullos perfici sexagena posse. CAP. VII.

INterea uenit apparitor Appij à consule, & augures ait citari. Ille foras exit è uilla. At in uillam intro inuolant columbæ, de quibus Merula Axio, Si unquam περιστεροτροφεῖον constituisses, has tuas esse putares, quãuis feræ essent. Duo enim genera earũ in περιστεροτροφείῳ esse solẽt. Vnum agreste, ut alij dicunt saxatile, quod habetur in turribus, ac columinibus uillæ à quo appellatæ colũbæ, quæ propter timorem naturalem summa loca in tectis captant. Quo fit, ut agrestres maxime sequantur turres, in quas ex agro euolant suapte sponte, ac remeant. Alterum genus illud columbarum est clementius, quod cibo domestico contentum intra limina ianuæ solet pasci. Hoc genus maxime est colore albo. Illud alterum agreste sine albo, uario. Ex his duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa, atq; incedunt in locũ unum, quod alij uocant περιστεριῶνα, alij περιστεροτροφεῖον, in quo uno sæpe, uel quinq; millia sunt inclusæ. περιστερεὼν fit, ut testudo magna camera tectus, uno ostio angusto, fenestris punicanis, aut latioribus, reticulatis utrinque, ut locus omnis sit illustris, ne'ue quæ serpens, aliud'ue quid animal maleficum introire queat. Intrinsecus quã læuißimo marmorato toti parietes, ac cameræ oblinũtur, & extrinsecus, circum fenestras, ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad colum-

baria poßit, nihil enim timidius columba. Singulis parietibus columbaria fiunt rotunda in ordinem crebra. Ordines quamplurimi esse possunt à terra usque ad cameram. Colũbaria singula esse oportet, ut os habeat, quo introire & exire poßit. Intus ternorum palmorũ ex omnibus partibus sub ordines singulos tabulæ fictæ, ut sint bipalmes, quo utantur uestibulo, ac prodeant. Aquam esse oportet, quo influat, unde & bibere, & ubi lauari poßint. permundæ enim sunt hæ uolucres. Itaq; pastorem columbarium quotquot mensibus crebro oportet euerrere. Est enim quod eum inquinat locum appositum ad agriculturam, ita ut hoc optimum esse scripserint aliquot, siue quæ columba quid offenderit, ut medeatur: siqua perierit, ut efferatur. Si qui pulli idonei sunt ad uendendum, promat. Item quæ fœtæ sunt, in certum locum ut disclusum ab alijs rete habeant, quo transferantur, è quo foras euocare poßint matresq;. Quod faciunt duabus de caussis: Vna si fastidiunt aut inclusæ consenescunt, quo libero aëre cum exierint in agros, redintegrentur: Altera de causa propter illicium. ipsæ enim propter pullos, quos habent, utiq; redeunt, nisi à coruo occisæ, aut ab accipitre interceptæ. Quos columbarij interficere solent, duabus uirgis uiscatis defixis in terram, inter se curuatis, cum inter eas posuerint obligatum animal, quod item petere soleant accipitres, qui ita decipiuntur, cum se obleuerũt uisco. Columbas redire solere ad locum licet animaduertere, quòd multi in theatro è sinu missas faciunt, atq; ad locum redeunt: quæ nisi reuerterentur, non emitterentur. Cibus apponitur circũ parietes in canalibus, quas extrinsecus per fistulas supplent. Delectantur milio, tritico, ordeo, piso, faseolis, eruo. Item feras has in turribus, ac summis

mis uillis, qui habent agrestes colũbas, quoad possunt immittendum in περιστερῶνας *ætate bona. parandum neque pullos neq; uetulas, totidem mares quot fœminas.* Nihil co*lumbis fœcundius.* Itaq; *diebus quadragenis concipit, & parit, & cubat, & educat, & hoc fere totum annum faciunt.* Tantummodo *interuallum faciunt à bruma ad æquinoctium uernum.* Pulli *nascuntur bini, qui simulac creuerunt, & habent robur, cum matribus pariunt.* Qui *solent saginare pullos columbinos, quo pluris uendant, secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti.* Deinde *manducato cãdido farciunt pane hieme hoc bis, æstate ter, mane, meridie, uesperi, hieme demunt cibum medium.* Qui *iam pinnas incipiunt habere, relinquunt in nido illisis cruribus, & matribus, uberius ut cibo uti poßint, obijciunt.* Eo *enim totum diem se, & pullos pascunt.* Qui *ita educantur, celerius pinguiores fiunt quàm alij, & candidiores. parentes eorum* Romæ, *si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis, paria singula uulgo uenenunt ducenis nummis, necnon eximia singulis millibus numum, quas nuper cum mercator tanti emere uellet à* L. Axio *equite* Ro. *minoris quadringentis denarijs daturum negauit.* A*xius,* Si *possem emere, inquit,* περιστερῶνα *factum, quemad modum in ædibus cum habere uellem, emi fictilia columbaria, iam ijssem emptum, & misissem ad uillam.* Qua*si uero, inquit* Pica, *non in urbe quoq; sint multi.* An *tibi columbaria qui in tegulis habent non uidentur habere* περιστερῶνας, *cum aliquot supra centũ millium sextertium habeant instrumentum? è queis alicuius totum emas censeo, & antè quàm ædificas rure, magnum condiscas hic in urbe quotidie lucrum assem semissem condere in loculos.*

CAP. VIII.

Tum

TVm Merula, Perge deinceps. Ille Turturibus item, inquit, locum constituendum proinde magnum, ac multitudinem alere uelis. Eumq; item, ut de colūbis dictum est, ut habeat ostium, ac fenestras, & aquam puram, ac parietes, ac cameras munitas tectorio. Sed pro columbarijs in pariete mutulos, aut palos in ordinem, supra quos tegeticulæ cannabinæ sint impositæ. Infimum ordinem oportet abesse à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à summo ad camaram ad semipedem, æquè latum ac mutulus à pariete extare potest, in quibus dies noctesq; pascuntur. Cibatui quod sit, obijciunt triticū siccum in centenos uicenos turtures fere semodium, quotidie euerrentes eorum stabula, à stercore ne offendantur, quod item seruatur ad agrum colendum. Ad saginandum appositißimum tempus circiter messem. Etenim matres eorum tunc optimæ sunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. Itaq; eorum fructus id temporis maxime consistit.

CAP. IX.

AXius, Ego quæ requiro sarsuræ assuræ membra de palumbis, de gallinis dic sodes Merula, tū de reliquis, siquid idoneum fuerit, racemari licebit. Igitur sunt gallinæ quæ uocantur, generum trium, uillaticæ, & rusticæ, & africanæ. Gallinæ uillaticæ sunt, quas dinceps rure habent in uillis. De his qui ὀρνιθοβοσκεῖον instituere uolunt, ijdem adhibita scientia, accura, ut capiant magnos fructus (ut maxime factitauerunt deliaci) hæc quinque maxime animaduertant oportet. De emptione, cuiusmodi, & quam multas parent. De fœtura, quemadmodum admittant, & pariant. De ouis, quemadmodum incubent, & excudant. De pullis, quemadmodum, & à quibus educentur. Hisce appendix adijcitur, pars quinta quemadmodum saginentur.

saginentur. E queis tribus generibus proprio nomine uocantur fœminæ quæ sunt uillaticæ gallinæ, mares galli, capi semimares, quòd sunt castrati. Gallos castrant, ut sint capi, candenti ferro inurentes ad infima crura, usq; dum rumpatur. at quod extat ulcus, oblinũt figlina creta. Qui spectat ut ὀρνιθοβοσκεῖον perfectũ habeat, sint licet genera ei tria paranda, maxime uillaticas gallinas: è queis in parando eligat oportet fœcundas, plerunque rubicunda pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus, crista erecta ampla. Hæ enim ad partiones sunt aptiores. gallos salaces, qui animaduertunt si sunt lacertosi, rubenti crista, rostro breui, pleno, acuto, oculis rauis, aut nigris, palea rubra subalbicanti, collo uario, aut aureolo, feminibus pilosis cruribus breuibus, unguibus longis, caudis magnis, frequentibus pinnis. Item qui elati sunt, ac uociferant sæpe, in certamine pertinaces & qui animalia, quæ nocent gallinis, non modo non pertimescant, sed etiam pro gallinis propugnent. Nec tamen sequendum in seminio legẽdo, tanagricos, ac medicos, & chalcidicos, qui sine dubio sunt pulchri, & ad præliandum inter se maxime idonei, sed ad partus sunt steriliores. Si ducentas alere uelis, locus septus attribuendus, in quo duæ caueæ cõiunctæ magnæ constituendæ, quæ spectent ad exorientem uersus, utræque in longitudinem circiter decem pedes, latitudine dimidio minores, quàm in altitudine. paulo humiliores. utraque fenestra lata tripedali, & eo pede altiores è uiminibus factæ raris, ita ut lumen præbeant multum, neq; per eas quicquam ire intro possit, quæ nocere solent gallinis. Inter duas ostium sit, qua gallinarius curator earum ire possit. In caueis crebræ perticæ traiectæ sint, ut omnes sustinere possint gallinas. Contra singulas

perticas

perticas in pariete exculpta sint cubilia earum: ante sit (ut dixi) uestibulum septum, in quo diurno tempore esse possint, atq; in puluere uolutari. Praeterea sit cella grādis, in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia plena sint cubilia gallinarum, aut exculpta, aut affixa firmiter. motus enim cum incubant nocet. In cubilibus, cum parturient, acus substernendum. cum pepererūt, tollere substramen, & recens aliud subijcere, quòd pulices & caetera nasci solent, quae gallinam conquiescere non patiuntur, ob quā rē oua aut inaequabiliter maturescunt, aut consenescunt. Quae uelis incubet, negant plus x x v. oportere oua incubare, quāuis propter foecūditatem pepererit plura. Optimum esse partum aequinoctio uerno, ad autumnale. Itaq; quae ante aut post nata sunt, & etiam prima eo tempore, non supponenda: & ea quae subijcias, potius uetulis, quàm pullastris, & quae rostra, aut ungues nō habeant acutos, quae debent potius in concipiendo occupatae esse quàm in cubando. Appositissimae ad partum sunt anniculae, aut bimae. Si oua gallinis pauonina subijcies, cum iam decem dies pauonina fouere coepit, tum deniq; gallinacea subijcere, ut unà excudant. Gallinaceis enim pullis bis deni dies opus sunt, pauoninis ter noueni. Eas includere oportet, ut diem & noctem incubēt, praeter quàm à mane & uespere, dum cibus ac potio his detur. Curator oportet circumeat diebus interpositis aliquot, ac uertere oua, ut aequabiliter concalefiant. Oua plena sint, atque utilia, nec'ne, animaduerti aiunt posse, si demiseris in aquam, quod inane, natat: plenum, desidit. Qui (ut hoc intelligant) concutiant, errare, quod in eis uitales uenas confundant. In ijs idem aiunt, cum ad lumen sustuleris, quod perluceat, id esse ob inane. Qui haec uolunt diutius seruare,

uare, perfricant sale minuto, aut muria, tres aut quatuor horas eaq; abluta condunt in furfures, aut acus. In supponendo oua obseruant, ut sint numero imparia. Oua, quæ incubantur, habeant'ne semen pulli curator quatriduo, postquam incubari cœpit, intelligere potest, si contra lumen tenuit, & purum uniusmodi esse animaduertit, putant eijciendum, & aliud subijciendum. Excusos pullos subducendum ex singulis nidis, & subijciendum ei quæ habeat paucos. Ab eaq;, si reliqua sint oua pauciora, tollenda, & subijcienda alijs, quæ nondum excuderunt, & minus habent x x x. pullos. Hoc enim gregem maiorem non faciendum. Obijciendum pullis diebus x v. primis mane subiecto puluere (ne rostris noceat terra dura) polentam mixtam cum nasturtij semine, & aqua aliquanto antè facta intrita, ne tum deniq; in eorum corpore turgescat, aqua prohibēdum. Quando de clunibus cœperint habere pinnas, è capite, & è collo eorum crebro eligendi pedes. Sæpe enim propter eos consenescunt. Circum caueas eorum incendendum cornum ceruinum, ne quæ serpens accedat: quarum bestiarū ex odore solent interire. Prodigendi in solem, & in sterquilinium, ut se uolutare poßint, quòd ita alibiliores fiūt. Neq; pullos tantū, sed omne ὀρνιθοβοσκεῖον, cum æstate, tum utiq; cum tempestas sit mollis, atq; apricum: intento supra rete, quod prohibeat eas extra septa euolare, & in eas inuolare extrinsecus accipitrem, aut quid aliud euitantem caldorem, & frigus, quod utrunq; his aduersum. Cum iam pinnas habebunt, consuefaciendum, ut unam aut duas sectentur gallinas. Ceteræ ut potius ad pariendum sint expeditæ quàm in nutricatu occupatæ. Incubare oportet incipere secundum nouam lunam, quòd ferè quæ ante, pleraq; non succedunt.

Diebus

Diebus ferè x x excudunt. De quibus uillaticis (quoniam uel nimiũ dictũ) breuitate reliqua compensabo. Gallinæ rusticæ sunt in urbe raræ, nec ferè mansuetæ sine cauea uidentur Romæ, similes facie non his uillaticis gallinis nostris, sed africanis aspectu, ac facie incontaminata. In ornatibus publicis solent poni cum psittacis, ac merulis albis, item alijs id genus rebus inusitatis. Neq; ferè in uillis oua, ac pullos faciunt, sed in siluis. Ab his gallinis dicitur insula Gallinaria appellata, quæ est in mari Thusco secundum Italiam contra montes Ligusticos, Intemelium, Albium, Ingaunũ. alij ab his uillaticis inuectis à nautis, ibi feris factis procreatis. Gallinæ africanæ sunt grandes, uariæ, gibberæ, quas μελεαγρίδας appellant Græci. Hæ nouissimæ in tricliniũ ganearium introierunt è culina propter fastidium hominum. Veneunt propter penuriam magno. De tribus generibus, gallinæ saginantur maxime uillaticæ. Eas includunt in locum tepidum & angustum, & tenebricosum, quòd motus earum, & lux pinguitudini inimica, ad hãc rem electis maximis gallinis, nec continuo his, quas melicas appellant falsò, quòd antiqui ut thetin thelim dicebant, sic medicam melicam uocabant. Hæ primo dicebantur, quia ex Media propter magnitudinem erent allatæ, quæq; ex ijs generatæ postea propter similitudinem. Amplas omnes ex ijs euulsis ex alis pinnis, & è cauda faciunt turũdis ordeaceis partim admixtis ex farina loliacea, aut semine lini ex aqua dulci. Bis die cibum dant, obseruantes ex quibusdam signis, ut prior sit concoctus, quàm secundum dent. Dato cibo, quum perpurgarunt caput, nequos habeant pedes. rursus eas concludunt. Hoc faciunt usq; ad dies x x v. Tunc deniq; pingues fiunt. Quidam ex triticeo pane intrito in aquam mixto uno bo-

no,

no,& odorato farciunt,ita ut diebus xx.pingues reddant, ac teneras.Si in farciendo nimio cibo faſtidiunt, remittendum in datione,pro portione:ac decem primis proceßit, in poſterioribus,ut diminuat eadem ratione,ut uigeſimus dies & primus ſit par.Eodem modo palumbes farciunt,ac reddunt pingues.

CAP. X.

TRanſi,inquit Axius,nunc in illud genus,quod uos philogræci uocatis ἀμφίβιον, quod non eſt ulla uilla, ac terra contentum,ſed requirit piſcinas,in quibus ubi anſeres aluntur,nomine χηνοβοσκεῖον appellatis. Horum greges Scipio Metellus,& M. Seius habent magnos aliquot. Merula, Seius inquit,ita greges comparauit anſerum, ut hos quinque gradus obſeruaret,quos in gallinis dixi. Hi ſunt de genere,de fœtura,de ouis,de pullis,de ſagina. Primum iubebat ſeruum in legendo obſeruare,ut eſſent ampli,& albi: quòd plerunque pullos ſimiles ſui faciũt. Eſt enim alterum genus uarium, quod ferum uocatur, nec cum ijs libenter congregatur,nec æque fit manſuetum.Anſeribus admittendis tempus eſt aptißimum à bruma:ad pariendum & incubandum à Kal. Martij uſque ad ſolſtitium. Saliunt ferè in aqua,inungentur in flumen,aut piſcinam.Singulæ non plus quater in anno pariunt.Singulis ubi pariant, faciundum haras quadratas circum binos pedes,& ſemipedem. Eas ſubſternendum palea. Notandum earum oua aliquo ſigno, quòd aliena non excudunt. Ad incubandum ſupponunt plerunque IX.aut XI.Qui hoc minus,VII.qui hoc plus, XV.Incubat tempeſtatibus dies XXX.tepidioribus XXV. Cum excudit, quinque diebus primis patiuntur eſſe cum matre.Deinde quotidie ſerenum cum eſt,producunt in prata,item piſcinas,aut paludes: ijsq́; faciunt haras ſupra terram aut ſubtus,in queis non includant plus uicenos pullos.

O Easq;

Easq; cellas prouident, ne habeant in solo humorem, & ut molle habeant substramen è palea, alia'ue qua re, ne'ue qua eò accedere poßint mustelæ, aliæ'ue bestiæ quæ noceant. Anseres pascunt in humidis locis, ubi pabulum serunt, quod aliquem fructum ferat, seruntq; his herbam, quæ uocatur seris, quòd ea aqua tacta etiam cum est arida, fit uiridis. Folia eius decerpentes dant, ne si eo inegerint ubi nascitur, aut obterendo perdant, aut ipsi cruditate pereant. uoraces enim sunt natura. Quo temperandum ijs, qui propter cupiditatem sæpe in pascendo si radicem prenderunt, quam educere uelint è terra, abrumpunt collum: perimbecillum enim id, ut caput molle. Si hæc herba non est, dandum ordeum, aut frumētum aliud. Cum est tempus farraginis, dandum ut in seri dixi. Cum incubant, ordeum ijs intritum in aqua apponēdum. Pullis primum biduo polenta, aut ordeum apponitur, tribus proximis nasturtium uiride consectum minutatim ex aqua in uas aliquod. Cum autem sunt inclusi in haras, aut speluncas, ut dixi, uictui obijciunt his polentam ordeaceam, aut farraginem, herbam'ue teneram aliquam concisam. Ad saginandum eligunt pullos circiter sesquimense qui sunt natu, eos includunt in saginario, ibiq; polentam, & pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut per dies saturent. Secundum cibum large ut bibant faciunt potestatem. Sic curati circiter duobus mensibus fiūt pingues. Quotienscunque sumpserunt, locus solet purgari: quòd ipsi ament locum purum, neque ipsi ullum, ubi fuerint, relinquunt purum.

CAP. XI.

QVi autem uolunt greges anatium habere, ac constituere νεοσσοτροφεῖον, primū locum, cui est facultas, eligere oportet palustrem, quòd eo maxime delectantur. si id non, potißimum ibi, ubi sit naturalis aut lacus, aut sta-

gnum, aut manufacta piſcina, quò gradatim deſcẽdere poſſint. Septum altũ eſſe oportet, ubi uerſentur, ad pedes X V. ut uidiſtis ad uillam Sei, quòd uno oſtio claudatur. circum totum parietem intrinſecus crepido lata, in qua ſecundum parietem ſint tecta cubilia, ante eas ueſtibulũ earum exæquatum tectorio opere teſtaceo. In eo perpetua canalis, in quam & cibus ponitur ijs, & immittitur aqua. ſic enim cibum capiunt. Omnes parietes tectorio læuigantur, ne fæles, alia'ue quæ beſtia introire ad nocendum poßit. idq; ſeptum totum rete grandibus maculis integitur, ne eò inuolare aquila poßit, ne'ue ex ea euolare anas. Pabulũ ijs datur triticum, ordeum, uinacei, uuæ, nonnunquam etiam ex aqua cammari, & quædam eiuſmodi aquatilia. Quæ in eo ſepto erunt piſcinæ, in eas aquam large influere oportet, ut ſemper recens ſit. Sunt item non dißimilia alia genera, ut querquedulæ, phalarides, ſic perdices, quæ ut Archelaus ſcribit, uoce maris audita, concipiunt. Quæ ut ſuperiores, neque propter fœcunditatem, neque propter ſuauitatem ſaginantur, ſed ſic paſcendo fiunt pingues. Quod ad uillaticarum paſtionum primum actum pertinere ſum ratus, dixi.

CAP. XII.

INterea redit Appius, & percunctati nos ab illo, & ille à nobis, quid eſſet dictum, ac factum, Appius, Sequitur inquit, actus ſecundi generis; afficticius ad uillam qui ſolet eſſe, ac nomine antiquo à parte quadam, leporarium appellatum. Nam neque ſolum lepores eo includuntur ſilua, ut olim in iugero agelli, aut duobus, ſed etiam cerui, aut capreæ in iugeribus multis. Q. Fuluius Lippinus dicitur habere in Tarquinienſi ſepta iugera X L. in quo ſunt incluſa non ſolum ea, quæ dixi, ſed etiam oues feræ, etiam hoc maius hic in ſtatonenſi, & quidam in locis alijs. In

Gallia uero transalpina T. Pompeius tantum septum uenationis, ut circiter ∞ ∞ ∞ ∞ passuum locum inclusum habeat. Praeterea in eodem consepto ferè habere solent, de animalibus coclearia, atque aluearia, atque etiam dolia, ubi habeant conclusos glires. Sed horum omnium custodia, incrementum, & pastio aperta, praeterquam de apib. Quis enim ignorat septa è macerijs, ita esse oportere in leporario, ut tectorio tacta sint, & sint alta? alterum ne faelis, aut maelis, alia'ue quae bestia introire posit: alterum ne lupus transilire. ibiq; esse latebras, ubi lepores interdiu delitescant in uirgultis, atq; herbis, & arbores patulis ramis, quae aquilae impediant conatus. Quis item nescit, paucos si lepores, mares ut foeminas intromiserit, breui tempore fore ut impleatur? tanta foecunditas huius quadrupedis. Quatuor modo enim intromisit in leporarium, breui solet repleri. Fit enim saepe cum habent catulos recentes, alios ut in uentre habere reperiantur. Itaque de his Archelaus scribit, annorum quot sint siquis uelit scire, inspicere oportet foramina naturae, quae sine dubio alius alio habet plura. Hos quoque nuper institutum ut saginarent pleraque, cum exceptos è leporario concludant in caueis, & loco clauso faciant pingues. Eorum ergo tria genera ferè sunt. Vnum Italicum hoc nostrum pedibus primis humilibus, posterioribus altis, superiore parte pulla, uentre albo, auribus longis: qui lepus dicitur cum praegnans sit, tamen concipere. In Gallia transalpina, & Macedonia fiunt permagni: in Hispania, & in Italia mediocres. Alterius generis est, quod in Gallia nascitur ad alpes, qui hoc ferè mutant, quòd toti candidi sunt. hi raro perferuntur Romam. Tertij generis est quod in Hispania nascitur, similis nostro lepori ex quadam parte, sed humile, quem cuniculum appellant. L. Aelius putabat

tabat ab eo dictum leporem à celeritudine, quòd leuipes esset. Ego arbitror à Græco uocabulo antiquo, quòd eum Aeolis Bœotij λέποριν appellabant. Cuniculi dicti ab eo, quòd sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris. Horum omnium tria genera, si poßis, in leporario habere oportet, duo quidem utique te habere puto, & quòd in Hispania annis ita fuisti multis, ut inde te cuniculos persecutos credam.

CAP. XIII.

APros quidem posse habere in leporario, nec magno negotio ibi & captiuos, & cicures, qui ibi nati sint, pingues solere fieri, scis inquam Axi. Nam quem fundum in Tusculano emit hic Varro à M. Pupio Pisone, uidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros, & capreas conuenire ad pabulum, cum è superiore loco è palæstra apris effunderetur glans, capreis uicia, aut quid aliud. Ego uero, inquit ille, apud Q. Hortensium cum in agro Laurenti essem, ibi istuc magis τραγικῶς fieri uidi. Nam silua erat (ut dicebat) supra quinquaginta iugerum maceria septa, quod non leporarium, sed θηριοτροφεῖον appellabat. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus. Quintus Orphea uocari iußit, qui cum eo uenisset cum stola, & cithara, & cantare esset iussus, buccinam inflauit, ubi tanta circunflexit nos ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedum multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum, quàm in circo maximo ædilium sine africanis bestijs cum fiunt uenationes.

CAP. XIIII.

AXius, Tuas partes (inquit) subleuauit Appius ô Merula noster. Quod ad uenationem pertinet, breuiter secundus transactus est actus. Nec de cocleis, ac gliribus quæro, quod reliquũ est. neque enim magnũ emolumentum esse potest. Non istuc tam simplex est, inquit Appius, quàm

tu putas ò Axi noster. nam & idoneus sub dio sumendus locus coclearijs, quem circum totum aqua claudas, ne quas ibi posueris ad partum, non liberos earum, sed ipsa quæras. Aqua inquam finiendæ, ne fugitiuarius sit parandus. Locus is melior, quem & non coquit sol, & tangit ros. Qui si naturalis non est (ut ferè non sunt in aprico loco) neque habeas in opaco, ut facias, ut sunt sub rupibus ac montibus, quorum alluant radices lacus ac fluuij, manu facere oportet roscidum: qui fit, si eduxeris fistulam, & in eam mammillas imposueris tenues, quæ cructent aquam, ita ut in aliquem lapidem incidat, ac late dißipetur. Paruus ijs cibus opus est, & is sine ministratore. Et hunc, dum serpit, non solum in area reperit, sed etiam si riuus non prohibet, in parietes stantes inuenit. Denique ipsæ exgruminantes ad propalam uitam diu producunt, cum ad eam rem pauca laurea folia interijciant, & aspergant furfures non multos. Itaque coquus has uiuas an mortuas coquat, plerunque nescit. Genera coclearum sunt plura, ut minutæ albulæ, quæ afferuntur è Reatino, & maximæ quæ de Illyricò apportantur, & mediocres, quæ ex Africa afferuntur. Non quo non in his regionibus quibusdam locis, eæ magnitudinibus non sint dispariles, nam & ualde amplæ sunt. quanquam ex Africa, quæ uocantur solitannæ, ita ut in eas LXXX. quadrantes conijci poßint, & sic in alijs regionibus eædem inter se collatæ & minores sunt, ac maiores. Hæ in fœtura pariunt innumerabilia. Earum semen minutum, ac testa molli, diuturnitate obdurescit, magnis insulis in areis factis, magnum bolum deferunt æris. Has quoque saginare solent ita, ut ollam cum foraminibus incrustent sapa, & farre, ubi pascantur, quæ foramina habeat, ut intrare aër poßit. Viuax enim hæc

natura

natura. CAP. XV.

GLirarium autem dißimili ratione habetur, quòd non aqua, sed maceria locus sepitur. Tota leui lapide, aut tectorio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere poßit. In eo arbusculas esse oportet, quæ ferunt glandem. quæ, cum fructum non ferunt, intra maceriam iacere oportet glandem & castaneam unde saturi fiant. Facere his cauos oportet laxiores, ubi pullos parere poßint. Aquam esse tenuem, quòd ea non utuntur multum, & aridum locum quærunt. Hi saginantur in dolijs, quæ etiam in uillis habent multi, quæ figuli faciunt, multo aliter atque alia, quòd in lateribus eorum semitas faciunt, & cauum, ubi cibum constituant. In hoc dolium addunt glandem, aut nuces iuglandes, aut castaneam. Quibus in tenebris, cum cumulatim positum est in dolijs, fiunt pingues. CAP. XVI.

APpius igitur, Relinquitur, inquit, de pastione uillatica tertius actus de piscinis. Quid tertius? inquit Axius. An quia tu solitus es in adolescentia tua domi mulsum non bibere propter parsimoniā, nos mel negligemus? Appius, Nobis uerum dicit, inquit. Nam cum pauper cum duobus fratribus, & duabus sororibus essem relictus, quarum alteram sine dote dedi Lucullo, à quo hæreditate me cessa primum, & primus multum domi meæ bibere cœpi ipse, cum interea nihilo minus penè quotidie in conuiuio omnibus darem mulsum. Præterea meum erat non tuum, eas nouiße uolucres, quibus plurimum natura ingenij, atque artis tribuit: itaq; eas melius me nosse quàm te, ut scias de incredibili earum auium natura audi. Merula, ut cætera fecit, ἱστορικῶς, quæ sequi melitturgi soleant, demonstrabit. Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaque Archelaus in

epigrammate ait eas esse,

Βοὸς φθινομένης πεποιημένα τέκνα. Idem,

Ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ μόσχων δὲ μέλισσαι.

Hæ apes non sunt solitaria natura, ut aquilæ, sed ut homines. Quod si hoc faciunt etiam graculi, at non idem: quòd hic societas operis, & ædificiorum, quod illic non est. Hic ratio atque ars, ab his opus facere discunt, ab his ædificare, ab his cibaria condere. Tria enim harum, cibus, domus, opus, neque idem quod cibus cera, nec quod ea mel, nec quod mel domus: non in fauo sexangulis cellæ totidem, quot habet ipsa pedes (quod geometræ ἑξάγωνον fieri in orbi rotundo ostendunt) ut plurimum loci includatur. Foris pascuntur, intus opus faciunt, quod dulcißimum quod est, & dijs & hominibus est acceptum: quòd fauus uenit in altaria, & mel ad principia conuiuij, & in secundam mensam administratur. Hæ ut hominum ciuitates, quòd hic est & rex, & imperium, & societas, quòd sequuntur omnia pura. Itaque nulla harum aßidit in loco inquinato, aut eo qui male oleat, neque etiam in eo qui bona olet unguenta: itaque his unctus qui acceßit, pungunt. Non ut muscæ liguriunt, quòd nemo has uidet (ut illas) in carne, aut sanguine, aut adipe. Ideo modo considunt, in quo est sapor dulcis. Minime malefica, quòd nullius opus uellicans facit deterius. Neque ignaua, ut non, qui eius opus conetur disturbare, resistat. Neque tamen nescia suæ imbecillitatis, quæ cum caussa musarum esse dicantur uolucres, quòd & siquando dissiplicatæ sunt, cymbalis, & plausibus, numero reducunt in locum unum. Et ut his dijs Helicona, atque Olympon attribuerunt homines, sic his floridos, & incultos natura attribuit montes. Regem suum sequuntur quocunque it, & fessum sublevant: & si nequit uolare, succollant, quòd

cum

eum seruare uolunt. Neque ipsæ sunt inficientes, necnon oderunt inertes. Itaq; insectantes à se eijciunt fucos, quòd hi neque adiuuent, & mel consumunt: quos uocificantes plures persequuntur, etiam paucæ. Extra ostium aluei obturant omnia qua uenit inter fauos spiritus, quam ἐριθάκην appellant Græci. Omnes ut in exercitu uiuunt, atq; alternis dormiunt, & opus faciunt pariter, & ut colonias mittunt. Hiq; duces conficiunt quædam ad uocem ut imitatione tubæ. tum id faciunt, cum inter se signa pacis, ac belli habeant. Sed ò Merula, Axius noster, ne, dũ hæc audit, physicam addiscat, quòd de fructu nihil dixi, nunc cursu lampada tibi trado. Merula, De fructu inquit, hoc dico, quod fortasse an tibi satis sit Axi, in quo auctorem habeo non solum, qui aluearia sua locata habet quotannis quinis millibus pondo mellis, sed etiam hunc Varronem nostrum, quem audiui dicentem, duo milites se habuisse in Hispania fratres Veianios ex agro Falisco locupletes, quibus cum à patre relicta esset parua uilla, & agellus non sanè maior iugero uno, hos circum uillam totam aluearĩu fecisse, & hortum habuisse, ac reliquum thymo, & cythiso obseuisse, & apiastro, quod alij μελίφυλλον, alij μελισσόφυλλον, quidam μέλινον appellant. Hos nunquam minus, ut peræquè ducerent dena millia sextertia ex melle recipere esse solitos, tũ eos & uelle expectare, ut suo potius tempore mercatorẽ admitterẽt, quàm celerius alieno.

Dic igitur, inquit, ubi, & cuiusmodi me facere oporteat aluearĩu, ut magnos capiam fructus. Ille, μελιττῶνας ita facere oportet, quos alij μελιττοτροφεῖα appellant, eandem rem quidam mellaria. Primum secundum uillam, potißimũ ubi non resonent imagines: hic enim sonus harum fugæ existimatur esse. Procerum esse oportet aere tẽperato, neq;

æſtate feruido, neq; hieme non aprico, ut ſpectet potiſsimum ad hibernos ortus, quæ prope ſe loca habeat ea ubi pabulum ſit frequens, & aqua pura. Si pabulum naturale non eſt, ea oportet dominum ſerere, quæ maxime ſequũtur apes, ea ſunt, roſa, ſerpyllum, apiaſtrum, papauer, faba, lens, piſum, ocymum, ciperum, medica, & maxime cythiſum, quod ualentibus utiliſsimum eſt. Etenim ab æquinoctio uerno florere incipit, & permanet ad alterũ æquinoctium autumni. Sed ut hoc aptiſsimum ad ſanitatem, apium, ſic ad mellificium thymum. Propter hoc ſiculum mel fert palmam, quòd ibi thymum bonum, & frequens eſt. Itaq; quidam thymum contundunt in pila, & diluunt in aqua tepida: eo conſpergunt omnia ſeminaria conſita apium cauſa. Quod ad locum pertinet, hoc genus potiſsimum eligendũ iuxta uillam: nõ quo nõ in uillæ porticu quoque quidam (quo tutius eſſent) aluearia collocarint. Vbi ſint, alij faciũt ex uiminibus rotũdas, alij è ligno ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiã ex ferulis quadratas longas pedes circiter ternos, latas pedem, ſed ita uti cum parum ſit qua compleant, eas coanguſtẽt, ne in uaſto loco, & inani deſpondeant animum. hæc omnia uocant à mellis alimonio, aluos: quas ideo uidentur medias facere anguſtiſsimas, ut figuram imitentur earum. Vitiles fimo bubulo oblinunt intus, & extra, ne aſperitate abſterreantur. eaſq; aluos ita collocant in mutulis parietis, ut ne agitentur, ne'ue inter ſe contingant. Cum in ordinem ſint poſitæ, ſic interuallo interpoſito, alterum & tertium ordinem infra faciunt, & aiunt potius hinc demi oportere, quàm addi quartum. Media aluo, in qua introëant apes, faciunt foramina parua dextera, ac ſiniſtra. Ad extrema, qua mellarij fauum eximere poſſunt, opercula imponunt

nunt aluis. Optimæ fiunt corticeæ, deterrimæ fictiles, quòd & frigore hieme, & æstate calore uehementißime hîc commouentur. Verno tempore, & æstiuo ferè ter in mense mellarius inspicere debet fumigans leuiter eas, & à spurcitijs purgare aluum, & uermiculos eijcere. Præterea ut animaduertat, ne reguli plures existant: inutiles enim fiunt propter seditiones. &, ut quidam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus, niger, ruber, uarius (ut Menecrates scribit) duo, niger, & uarius, qui ita melior, ut expediat mellario cum duo sint eadem aluo, interficere nigrum, quem scit cum altero rege esse seditiosum, & corrumpere aluum, quòd fuget, aut cum multitudine fugetur. De reliquis apibus optima est parua, uaria, rotunda. Fur, qui uocatur ab alijs fucus, alter est lato uētre. Vespa, quæ similitudinem habet apis, neq; socia est operis, & nocere solet morsu, quam apes à se secernunt. Eæ differunt inter se, quæ feræ, & cicures sunt. Nunc feras dico, quæ in siluestribus locis pascitant: cicures, quæ in cultis. Siluestres minores sunt magnitudine, & pilosæ, sed opifices magis. In emendo emptorem uidere oportet ualeant, an sint ægræ. Sanitatis signa, si sunt frequentes in examine, & si nitidæ: & si opus, quod faciunt, est æquabile, ac leue. Minus ualentium signa si sunt pilosæ, & horridæ, ut puluerulentæ, nisi opificij eas urget tempus. Tum enim propter laborem asperantur, ac macescunt. Si transferendæ sunt alui in alium locum, id facere diligenter oportet: & tempora, quibus id potißimum facias, adnimaduertendum. & loca, quò transferas, idonea prouidendum. Tempora, ut uerno potius quàm hiberno, quòd hieme difficulter consuescunt, quò sunt translatæ manere: itaq; fugiunt plerunque. Si è bono loco transtuleris eò, ubi idonea pabulatio nō

est, fugitiuæ fiunt. Nec si ex aluo in aluum in eodem locó traijcias, negligenter faciendum. Sed si transituræ sunt apes, ea apiastro perfricanda, quòd illicium hoc illis: & faui melliti intus ponendi, à faucibus non longe, ne cum animaduerterint aut inopiam escæ habuisse dicantur, aut cũ sunt apes morbidæ propter primores uernos pastus, qui ex floribus nucis Græcæ, & cornu fiunt, cæliacas fieri, atq; urina pota refici. De his propolim uocant, é quo faciunt ad foramen introitus protectum in aluum maxime æstate. Quam rem etiam nomine eodem medici utũtur in emplastris. Propter quam rem etiam carius in sacra uia, quàm mel uenit. Erithacen uocant, quo fauos extremos inter se conglutinant, quod est aliud melle, propoli: itaq; in hoc uim esse illiciendi. Quocirca examen ubi uolunt considere eum ramum, aliam'ue quam rem oblinunt hoc, admixto apiastro. Fauus est, quem fingunt multicauatum é cera, cum singula caua sena latera habeant, quot singulis pedes dedit natura. Neq; quæ afferunt ad quatuor res faciendas, propolim, erithacen, fauum, mel, ex ijsdem omnibus rebus carpere dicunt simplex, quòd é malo punico, & asparago cibum carpant solum, ex olea arbore ceram, é fico mel, sed nõ bonum. Duplex ministerium præberi, ut é faba, apiastro, cucurbita, braßica ceram, & cibum. Nec non aliter duplex, quod fit é malo & piris siluestribus cibum & mel. Item aliter duplex, quòd é papauere ceram, & mel. Triplex ministerium quoq; fieri uti ex nuce Græca, & é lapsana cibum, mel, ceram. Item ex alijs floribus ita carpere, ut alia ad singulas res sumant, alia ad plures. Necnon etiam aliud discrimen sequantur in carpturra, aut eas sequatur, ut in melle, quod ex alia re faciunt liquidum mel, ut ex sisere flore: ex alia contrà spissum, ut

é rore

è rore marino. Sic ex alia re, ut è fico mel insuaue, è cythiso bonum, è thymo optimum. Cibi pars, quòd potio, & ea ijs aqua liquida, unde bibant esse oportet, eamq; propinquam, quæ præterfluat, aut in aliquem locum influat, ita ut ne altitudine ascendat duo, aut tres digitos: in qua aqua iaceant testæ, aut lapilli, ita ut extent paulum, ubi aßidere, & bibere poßint. In qua diligenter habenda cura, ut aqua sit pura, quod ad mellificium bonum uehementer prodest. Quòd non omnis tempestas ad pastum prodire longius patitur, præparandus his cibus, ne tum melle cogantur solo uiuere aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorum pinguium circiter decem pondo decoquunt in aquæ congijs sex, quas coctas in offas propè apponunt. Alij aquam mulsam in uasculis propè ut sit curant. In quæ addunt lanam purpuream, per quam sugant: uno tempore ne potu nimium impleantur, aut ne incidant in aquam. Singula uasa ponunt ad aluos singulas, & hac supplentur. Alij uuam passam, & ficum, cum pinserunt, affundunt sapam, atq; ex eo factas offas apponunt ibi, quum foras hieme in pabulum procedere tamen poßint. Cum examen exiturum est, quod fieri solet, cum adnatæ prospere sunt multæ, ac progeniem ueteres emittere uolunt in coloniam, ut olim crebro Sabini factitauerunt propter multitudinem liberorum, huius quòd duo solent præire signa, scitur. Vnùm, quòd superioribus diebus maxime uespertinis multæ ante foramen (ut uuæ) aliæ ex alijs pendent conglobatæ. Alterum, quòd cum iam euolaturæ sunt aut etiam inceperunt, consonant uehementer, proinde ut milites faciunt, cum castra mouent. quæ primo tum exierunt in conspectu uolitant, reliquas quæ nondum congregatæ sunt respectantes, dum conueniant

niant. Cum à mellario id fecisse sunt animaduersæ, iaciundo in eas puluerem, & circumtinniendo ære, perterritas quò uoluerit perducet. Non longe inde oblinunt. eritace, atq; apiastro, cæterisq; rebus, quibus delectantur. Vbi consederunt, afferunt aluum propè eisdem illicijs illitam intus, & propè apposita, fumo leni circumeundo cogunt eas intrare: ut quæ in nouam coloniam cum introierunt, permanent adeo libenter, ut etiam si proximam posueris illam aluum, unde exierunt, tamen nouo domicilio potius sint contentæ. Quod ad pastiones pertinere sum ratus, quoniam dixi nunc iam cuius causa adhibetur ea cura, de fructu dicam. Eximẽdorum fauorum signum sumunt ex ipsis, cum
* plenas aluos habent, & cum illos geminauerint, ex apibus coniecturam capiunt si intus faciunt bombum, & cum intro eũnt, ac foras trepidant, & si opercula alui cum remota sint, fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis. Cum sint repleti melle, in eximendo quidam dicunt oportere nouem partes tollere decimam relinquere. Quòd si omne eximas, fore ut discedant. Alij hoc plus relinquunt, quàm dixi, ut in aratis qui faciunt restibiles segetes, plus tollunt frumenti ex interuallis: sic in aluis, si non quotannis eximas, aut non quoq; multum, & magis his assiduas habeas apes, & magis fructuosas. Eximendorum fauorum primum putant esse tempus uergiliarum exortu. Secundum æstate acta, antè quàm totus exoriatur arcturus. Tertium post uergiliarum occasum, & ita si fœcunda sit aluus, ut ne plus tertia pars eximatur mellis, reliquũ hiemationi relinquatur. si uero aluus non sit fertilis, ubi quid eximatur, exemptio cum est maior, neq; uniuersam, neq; palàm facere oportet, ne deficiant animum. Faui qui eximuntur, siqua pars nihil habet, aut habet inquinatum,

cultello

cultello præſecatur. Prouidendum ne infirmiores à ualentioribus opprimantur. eo enim minuitur fructus. Itaq; imbecilliores ſecretas ſubijciunt ſub alterum regem. Quæ crebrius inter ſe pugnabunt, aſpergi eas oportet aqua mulſa. Quo facto non modo deſiſtunt pugna, ſed etiam cõſerciũt ſe lingentes, eo magis ſi mulſo ſunt aſperſæ, quo propter odorem auidius applicãt ſe, atq; obſtupeſcunt potantes. Si ex aluo minus frequẽtes euadũt ac ſubſidit aliqua pars, ſuffumigandum, & prope apponendum bene olentium herbarum, maxime apiaſtrum & thymum. Prouidendum uehementer ne propter æſtum, aut propter frigus diſpereãt. Siquando ſubito imbri in paſtu ſunt oppreſſæ, aut frigore, ſubito antè quàm ipſæ prouiderint id fore (quod accidit raro, ut decipiantur) & imbris guttis uberibus offenſæ iacẽt proſtratæ, & afflictæ, colligendum eas in uas aliquod, & reponẽdum in tecto loco, ac tepido. promum è die, quàm maxime tempeſtate bona, & cinere facto è ficulneis lignis infriandum paulo plus caldo quàm tepidiore. Deinde concutiendum leuiter, ut manu non tangas, & ponendæ in ſole. Quæ enim ſic concaluerunt, reſtituunt ſe, ac reuiuiſcũt, ut ſolet ſimiliter fieri in muſcis aqua necatis. Hoc faciundum ſecundum aluos, ut reconciliatæ ad ſuum quæq; opus, & domicilium redeant. *

CAP. XVII.

INterea redit ad nos Pauo, Et ſi uultis, inquit, anchoras tollere, latis tabulis ſortitio fit tribuum, ac cœpti ſunt à præcone renuntiari quem quæq; tribus fecerint ædilem.

Appius confeſtim ſurgit, ut ibidem candidato ſuo gratularetur, ac diſcederet in hortos. Merula, Tertium actum de paſtionibus uillaticis poſtea, inquit, tibi reddam Axi. Conſurgẽtibus illis, Axius mihi, reſpectantibus nobis, quòd & candidatum noſtrum uenturum ſciebamus, Non laboro, in

ro, inquit, hoc loco decessisse Merulam. Reliqua enim ferè mihi sunt nota. Quòd cum piscinarum genera sint duo, dulcium, & salsarum, alterum apud plebem, & sine fructu, ubi lymphæ aquam piscinis nostris uillaticis ministrant. Illæ autem maritimæ piscinæ nobilium quibus Neptunus, ut aquam, sic & pisces ministrat, magis ad oculos pertinent, quàm ad uesicam, & potius marsupium domini exinaniunt, quàm implent. Primum enim ædificantur magno, secundo implentur magno, tertio aluntur magno. Hirrius circum piscinas suas, ex ædificijs duodena millia sextertia capiebat. Eam omnem mercedem escis, quas dabat piscibus, consumebat. Non mirum. uno tempore enim memini hunc Cæsari duo milia murenarum mutua dedisse in pondus, & propter piscium multitudinem quadragies sextertio uillam uenisse. Quare nostra piscina ac mediterranea plebeia recte dicitur dulcis, & illa amara. Quis enim nostrum non una contentus est hac piscina? Quis cõtra maritimas non ex piscinis singulis plures coniunctas habet? Plurisnam ut Pausias, & cæteri pictores eiusdem generis, loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sint ceræ, sic hi loculatas habent piscinas, ubi dispares disclusos habeant pisces, quos proinde ut sacri sint, ac sanctiores quàm illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad tibicinem Græcum gregatim uenisse dicebas ad extremũ litus, atq; aram, quòd eos capere audere nemo, cum eodem tempore insulas Ludinorum ibi corrosas uidisses. Sic hos pisces nemo cocus in ius uocare audet. Q. Hortensius familiaris noster cum piscinas haberet magna pecunia ædificatas ad Baulos, ita sæpe cum eo ad uillam fui, ut illum sciam semper in cœnam pisces Puteolos mittere emptum solitum. Neq; satis erat eum non pasci piscinis, nisi eos

si eos ipse pasceret ultro. Ac maiorem curam sibi haberet, ne eius esurirent mulli, quàm ego habeo, ne mei in Rosea esuriant asini, & quidem utraque re, & cibo, & potione, cum non paulo sumptuosius, quàm ego his ministraret uictum. Ego enim uno seruulo, ordeo non multo, aqua domestica, meos multinumos alo asinos. Hortensius primum qui ministrarent piscatores habebat complures, & ij pisciculos minutos aggerebant frequenter, ut à maioribus absumerentur. Præterea salsamenta in eas piscinas emptitia conijciebat, cum mare turbaretur, uti per tempestatem suis piscibus è macello cetariorum uti è mari obsonium præberet, cum neque euerriculo illi in litus educere possent uiuam saginam plebeiæ cœnæ pisces. Celerius uoluntate Hortensij ex equili educeres rhedarias, ut tibi haberes mulas, quàm è piscina barbatum mullum. At, inquit ille, non minor cura eius erat de ægrotis piscibus, quàm de minus ualentibus seruis. Itaq; minus laborabat, ne seruus æger, quàm aquam frigidam biberent sui pisces. Etenim hac incuria laborare aiebat M. Lucullum, & piscinas eius despiciebat, quòd æstiuaria idonea non haberet, ac in residem aquam, & locis pestilentibus habitarēt pisces eius. Cōtrà ad Neapolim L. Lucullus, posteaquam perfodisset montem, ac maritima flumina immisisset in piscinas quæ reciprocæ fluerent, ipse Neptuno non cederet de piscatu, factum esse enim ut amatos pisces suos uideatur propter æstus eduxisse in loca frigidiora, ut appuli solent pecuarij facere, quòd propter calores in montes sabinos pecus ducunt. In Baiano autem tanta ardebat cura, ut architecto permiserit, ut suam pecuniam consumeret, dummodo perduceret specus è piscinis in mare, obiectaculo quo æstus bis quotidie ab exorta luna ad proximam nouam introire, ac redire rursus in

mare possét, ac refrigerare piscinas. Nos hæc. At strepitus à dextra, & eccum recta candidatus noster designatus ædilis. Cui nos occurrimus, & gratulati in capitolium prosequimur. ille inde eundo suam domum, nos nostram. Opinionis nostræ sermonem de pastione uillatica summatim hunc, quem exposui, habeto.

*

INDEX IN CATONEM ET VARRONEM.

*

Calca

Fici

Lyra

FINIS.

